

Delfia

Batavorum

jaarboek
23 ✻ 2013

Jaarboek Delfia Batavorum

23 - 2013

Jaarboek Delfia Batavorum 23- 2013

Historische Vereniging Delfia Batavorum
Delft 2014

ISSN 0927-409X

Dit jaarboek is een uitgave van de Historische Vereniging Delfia Batavorum, secr.
Kanaalweg 10, 2628 EC Delft, <http://www.delfia-batavorum.nl>

Redactie:

Wilma van Giersbergen, voorzitter,

Jos Hilkhuijsen,

Marie-Louise ten Horn-van Nispen

Peter van der Krogt, eindredacteur,

Ria van der Meer, secretaris

(Buitenwatersloot 336, 2614 GR Delft, e-mail riameer@online.nl)

Beeldredactie: René van der Krogt

Advertenties: Paul Naaborg

Druk- en bindwerk: Drukkerij NKB, Waddinxveen

© 2014 De auteurs en Historische Vereniging Delfia Batavorum

Foto op omslag: De toren van de Nieuwe Kerk omstreeks 1900 (zie artikel blz. 61-81).

Foto blz. 2: Verfmolen Zeldenrust aan het einde van de Nieuwe Langendijk (zie blz. 109).

Inhoud

Redactioneel	7	<i>Gertjan van der Harst</i> De Le Comteprijz 2012	149
Historische Vereniging Delfia Batavorum Jaarverslag over 2013	13	<i>Jean Paul Bakx, Jorrit van Horssen, Steven Jongma en Bas Penning</i> Archeologische kroniek over 2013	159
<i>Gab Lansbergen</i> Kroniek over 2013	35	<i>Max van Noort</i> Delfiana	169
<i>Thomas H. von der Dunk</i> Een souvenir uit het Heilige Land: De grote bol op de toren van de Nieuwe Kerk	61	<i>Peter van der Krogt</i> Nieuwe straatnamen in Delft 2013	191
<i>Theo van der Heijden</i> Constantijn Huygens en Delft	83	<i>J.A. Meter Hagg</i> Publicaties over Delft of door Delftenaren 2013	193
<i>Aart Struijk</i> Delftse volmolens langs de Vliet	99	Het gemeentebestuur van Delft in 2013 De Delftse bevolking	201
<i>Dennis de Kool</i> Johannes Franciscus Maes (1707-1769): De beeldhouwer die in Delft uit de schaduw van zijn leermeester trad	111	Over de auteurs	203
<i>Juul, Ger en Jeanneke van den Akker</i> Door de 'Jap' bepaald: Het trieste levenslot van de Delftse onderwijzer Jan van den Akker	129	Lijst van adverteerders	207
<i>Jos Hilkbuijsen</i> Goederenkist van de doodgeschoten marechaussee P.G. van Rijn, 1949	139	Fotoverantwoording	209
		Naamregister	211

De redactiecommissie van de Historische Vereniging Delfia Batavorum draagt dit jaarboek op aan

Marilyn Warman

voor de grote inzet waarmee zij de Canon van Delft in het Engels heeft vertaald. Zij heeft daarmee een belangrijke bijdrage geleverd aan het bevorderen van de kennis van heden en verleden van Delft.

De jaarboeken 1991-2011 zijn opgedragen aan (het jaarboek 2012 had een beperkte omvang wegens de uitgave van de Canon van Delft en is daarom niet aan iemand opgedragen):

H.W. van Leeuwen (1991)
Ir. H.H. Vos† en mw. W.M. Vos-de Koning† (1992)
Drs. A.J.H. Rozemond† (1993)
A.C. Kleyweg† (1994)
J. Grakist (1995)
Mr. H.V. van Walsum (1996)
Ir. W.F. Weve (1997)
B.K.P. Griffioen en mw. M.C.M. Griffioen (1998)
Mw. G.T.M. Gerritsma (1999)
Mw. P.C. van der Heijden-Wolfhagen† (2000)
Drs. J.L.W. van Leur (2001)
Mw. drs. L. Thijsse (2002)
P.A. van Koppen† (2003)
Ing. W.A.G. van Leeuwen (2004)
mw. A.M. Bergman† (2005)
Jan, Willem en Gerrit Mensert (2006)
Max van Noort (2007)
Het Gilde Delft Stadswandelen (2008)
Dr. H.L. Houtzager (2009)
R.A.J. van der Krogt (2010)
A. Struijk (2011)

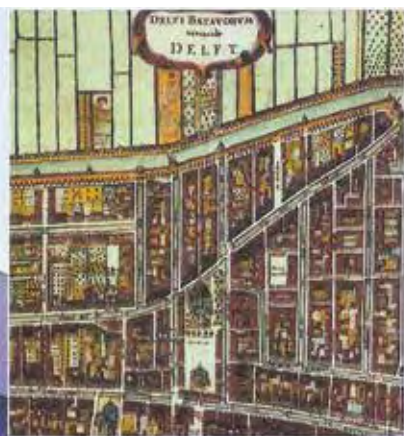
Redactioneel

Voor u ligt de drieëntwintigste editie van het jaarboek van de Historische Vereniging Delfia Batavorum. Zoals gebruikelijk presenteren wij u een aantal vaste rubrieken naast een verscheidenheid aan artikelen die handelen over de geschiedenis van Delft in de meest ruime zin.

Eeuwenlang bepalen de twee hoge kerktorens van de Oude Kerk en de Nieuwe Kerk het silhouet van de stad Delft. Thomas von der Dunk gaat in op de geschiedenis van de bekroningen van de beide torens, waarvoor niet alleen Vlaanderen maar ook het Heilig Land een belangrijke inspiratiebron vormde. De vele verzen die de getalenteerde Constantijn Huygens (1596-1687) wijdde aan onze stad, waren voor Theo van der Heijden aanleiding om de relatie van Huygens met de stad Delft te onderzoeken. Enkele beeldhouwwerken in de Oud-Katholieke Kerk spelen een belangrijke rol in het artikel van Dennis de Kool, die laat zien dat de beeldhouwer Johannes Franciscus Maes (1707-1759) in Delft de kans kreeg zich zo te profileren, dat hij uit de schaduw van zijn befaamde leermeester Jan Baptist Xavery kon treden. Aart Struijk heeft zich opnieuw gestort op de molens van Delft. Deze keer behandelt hij de volmolens, onmisbaar bij de bereiding van de lakens, en die in het verleden bepalend waren voor het beeld langs de Vliet. Het aangrijpende verhaal van de Delftse onderwijzer Johannes van den Akker, die als vader van vier kinderen omkwam tijdens een transport naar Birma, werd te schrift gesteld door zijn nazaten. Jos Hilkhuijsen werd op het spoor gezet van een goederenkist die een passant langs de kant van de weg vond. Na veel naspeuringen kon hij het levensverhaal schrijven van marechaussee P.G. van Rijn aan wie de kist had toebehoord.

De redactie is niet alleen veel dank verschuldigd aan de auteurs van de artikelen, maar uiteraard ook aan de auteurs en de bezorgers van de vaste rubrieken. Verder zijn we onze adverteerders zeer erkentelijk voor hun bijdrage aan de uitgave van ons historisch jaarboek.

De redactie

DELFLIA BATAVORUM

Historische vereniging met hart voor Delft

Historische Vereniging Delfia Batavorum

Opgericht 30 oktober 1935

Ereleden

P. Bouwmeester† (1950)
Mr. G.E. van Walsum† en
mw. mr. J.M. van Walsum-Quispel† (1951)
Mr. H.E. Phaff† (1952)
P.C. Visser† (1959)
J. van Oel† (1969)
Jkvr. dr. C.H. de Jonge† (1970)
C.D. Goudappel† (1976)
A.J.J.M. van Peert† (1977)
G.G. Kunz† (1982)
Mw. J.M. de Wijs-Kamp† (1984)
Drs. A.J.H. Rozemond† (1985)
Ir. K.J.H.W. Deen† (1996)
Dr. M.A. Verschuyt (1997)
Prof.dr. J.J. van Loef (1998)
Ir. J.F. van Heel (2000)
Dr. H.L. Houtzager (2006)
Drs. W.H.M. Aalbers (2006)
M. van Noort (2011)
Mw. drs. G.D. van Walsum-Kieft (2013)

Delfia Batavorumprijs (J.W. Blokpenning)

D. Wijbenga† (1993)
Drs. A.J.H. Rozemond† (1994)
Oudheidkundige Werkgemeenschap Delft
(1995)
Redactiecommissie Delfia Batavorum (1996)
Projectgroep Delfts Aardewerk (2001)
Midden-Delfland Vereniging (2003)
H.W. van Leeuwen (2005)
Dr. W.C.M. Zwennist† (2007)
Mw. drs. M.A. van der Meer (2010)
Ir. W.F. Weve (2010)

Le Comteprijs

Dr. F. Spies (1999)
Ir. en mw. J. Koelstra-van der Struif (2000)
J.C. van Dijk (2001)
C. Koreneef (2002)

Stichting Sint-Hippolytuskapel (2003)
J. Coppoolse en mw. J. van Gastel (2004)
N. Peters (2005)
J.W. Versfelt en mw. E. Bekink (2006)
J.W.M. Ploegmakers en
mw. A.H.J. Ploegmakers-Talens (2007)
Vestia Delft (2008)
C.M. van der Woude (2009)
Mw. B. van Gelder (2010)
Gemeente Delft (2011)
Stichting De Witte Roos (2012)

Bestuur

Ir. J.E.J. van Bergen (voorzitter)
Mw. drs. I.B. Jacobs (vicevoorzitter)
Mr. D.J. van Doorninck (secretaris)
M.L. Hom (penningmeester)
Mw. dr. W.M.J.I. van Giersbergen (namens
de redactiecommissie)
Mw. J.H.M. van der Jagt-Toet (namens de
Commissie Behoud Stadsschoon)
P.D. van Tijn (namens de excursiecommissie)
Mw. drs. E.H. Olsder-Toxopeus (commis-
saris boeken/lezingen) (tot 16 mei 2013)
Mw. M.F. van Bebber (commissaris
lezingen) (vanaf 16 mei 2013)
Mw. drs. C.de Vree-van Wagtenonk
(commissaris PR en media)

Convocaat/nieuwsbrief

Mw. drs. C. de Vree-van Wagtenonk
Mw. dr. W.M.J.I. van Giersbergen

Commissie Behoud Stadsschoon

Ir. P. Jonquière (voorzitter)
Mw. J.H.M. van der Jagt-Toet (vicevoorzitter)
Mw. W.C.E. Kemper-van Eendenburg (secre.)
Mw. ir. A. Keers
Ir. T. Remmerswaal
Drs. D.F.H. de Quartel

Redactiecommissie

Mw. dr. W.M.J.I. van Giersbergen
(voorzitter)
Mw. drs. M.A. van der Meer (secretaris)
Drs. J.W.L. Hilkhuijsen
Mw. dr. L.C.W.J.M. ten Horn-van Nispen
Dr. P.C.J. van der Krogt

Excursiecommissie

P.D. van Tijn (voorzitter/secretaris)
G.L.S. van den Akker
Mw. A.E. Mooij-Groenhof

Commissie Lezingen

Mw. drs. E.H. Olsder-Toxopeus
(tot 16 mei 2013)
Mw. W.M.T. Purmer-Wagener
(tot 16 mei 2013)
Mw. M.F. van Bebber (vanaf 16 mei 2013)

Commissie voor de Le Comteprijs

Drs. W.H.M. Aalbers (voorzitter)
Ir. W.F. Weve (secretaris)
Ir. G. van der Harst

Webmaster / internetredactie

Mw. J.S.L. Omvlee

Intermediair Boeken over de (Delftse) geschiedenis

Mw. drs. E.H. Olsder-Toxopeus (voorraad
inzien via de website)

Adverteerders Jaarboek

P. Naaborg

Kroniek

G.L. Lansbergen

Stichting Geschiedschrijving Delft

Mr. W.E. Merens (voorzitter)
Mr. D.J. van Doorninck (secretaris)
R. Winkels (penningmeester)
Ir. J.E.J. van Bergen
Mr. N.P.O. Ruysch
Mw. drs. G. D. van Walsum-Kieft
Mw. N. Verschoor
Dr. G. Verhoeven (adviseur)
B. van der Wulp (adviseur)

Werkgroep Delftse canon

Ir. J.E.J. van Bergen (voorzitter)
Mr. D.J. van Doorninck (secretaris)
Dr. H.L. Houtzager
Mw. drs. I.B. Jacobs
H.W. van Leeuwen
Mw. drs. M.A. van der Meer
Mw. drs. A.M.G. Sterringa
Mw. drs. G.D. van Walsum-Kieft
Mr. H.V. van Walsum
Dr. G. Verhoeven (adviseur)
B. van der Wulp (adviseur)

Vertegenwoordigingen namens Delfia Batavorum

Commissie Organisatie Open
Monumentendag: L.F.J.R. Bracco Gartner
Leden van de Commissie Behoud
Stadsschoon maakten deel uit van het
Platform Spoor, van de Klankbordgroep
Gasthuisplaats en van het Netwerk
Strategische Monumentenzaken Delft.
Aan dit Netwerk werd deelgenomen door
ir. J.E.J. van Bergen, mw. J.H.M. van
der Jagt-Toet, mw. ir. A.J. Keers en ir. T.
Remmerswaal. Op 23 april heeft Delfia
Batavorum de leden van het Netwerk
ontvangen in Sociëteit Standvastigheid.

VAN DER DUSSEN

RESTAURANT LOUNGE

Blijnhof 118
2611 AS Delft
telefoon 015 2147812
fax 015 2159137
info@restaurantvanderdussen.nl
www.restaurantvanderdussen.nl

Het leven heeft veel mooie momenten

samenwonen, trouwen, kinderen, een eigen huis, een eigen bedrijf...

*Dat regel je maar beter goed
en zakelijk met*

Westvest
Netwerk Notarissen

www.westvest.nl

Westvest
Netwerk Notarissen

Zekerheid voor nu en later

Westvest 38
2611 AZ Delft
T (015) 219 19 99
E info@westvest-notarissen.nl

Gratis inloopspreekuur elke werkdag van 12.00 tot 13.00 uur

Jaarverslag over 2013

Vereniging en bestuur

In de Algemene Ledenvergadering van 16 mei 2013 werd afscheid genomen van Elke Olsder-Toxopeus, die gedurende vele jaren onze bibliotheek beheerde en de lezingen organiseerde. Zij begeleidde de overdracht van onze bibliotheek aan DOK. Daarnaast nam zij de verantwoordelijkheid over van Greetje van Walsum voor de organisatie van de lezingen. Haar keuze van sprekers stond garant voor een stevige opkomst van de leden bij de lezingen. Daarnaast had Elke steeds een enthousiasmerende rol in het bestuur. Ook daarvoor werd zij in de ALV door de voorzitter nadrukkelijk bedankt. Gelukkig blijft zij fungeren als intermediair voor het in ontvangst nemen en verkopen van boeken over de (Delftse) geschiedenis, waarvan de opbrengst bestemd is voor het Delfia Batavorumfonds. Mevr. Greetje van Walsum, oud-voorzitter van de vereniging, werd benoemd tot erelid.

*Het bestuur in januari 2014. Zittend, van links naar rechts: Marinus Hom, Joris van Bergen, Dami van Doorninck, Peter van Tijn;
Staannd, van links naar rechts: Margriet van Bebbber, Willy Claassen, Wilma van Giersbergen, Janny van der Jagt en Irene Jacobs.*

Greetje van Walsum benoemd tot erelid van de vereniging.

Naast de gebruikelijke huishoudelijke zaken was er in dit bestuursjaar aandacht voor een aantal belangrijke ontwikkelingen. In het vorige jaarverslag moesten wij melden dat de musea Lambert van Meerten en Nusantara door de gemeente zouden worden gesloten. Daarbij kwam de al eerder aangekondigde sluiting van het Legermuseum. Er is wel sprake van nieuwe initiatieven, maar gezien de daarvoor benodigde middelen lijkt het perspectief op dit punt niet erg gunstig.

Nadat het museum Nusantara op 6 januari definitief werd gesloten, is voor het leegstaande pand een nieuwe bestemming gezocht. Uiteindelijk is er voor gekozen om het gebouw beschikbaar te stellen voor de huisvesting van een aantal culturele instellingen op het gebied van eigentijdse kunst en architectuur. Van belang daarbij is dat de begane grond van het gebouw in gebruik zal blijven bij museum Het Prinsenhof, zodat de eenheid van het Agathaplein als Museumkwartier in stand zal blijven, weliswaar onder de nieuwe naam *Het Prinsen Kwartier*. Als deze ont-

wikkeling zich zou doorzetten, zou een nieuwe locatie voor lezingen van Delfia Batavorum in zicht komen.

Besloten is dat museum Het Prinsenhof de eerste maanden van 2014 zal sluiten en opnieuw zal worden ingericht. Focus wordt de historie van Delft. Afhankelijk van de invulling die hieraan wordt gegeven, zou een intensievere samenwerking tussen de Vereniging Vrienden van het Prinsenhof en Delfia Batavorum voor de hand kunnen liggen. Bij beide verenigingen zal dan de geschiedenis van Delft immers leidend zijn voor de te ondernemen activiteiten.

De bezuiniging op *Delf*, waardoor gratis toezending van dit blad aan bewoners van Delftse monumenten werd stopgezet, hebben we in 2013 gepareerd met een aanbod aan deze bewoners van een lidmaatschap van Delfia Batavorum. Daarmee werd een gratis abonnement op *Delf* voor hen weer mogelijk. Velen hebben van dit aanbod gebruik gemaakt.

Een andere bezuiniging treft DOK, de locatie waar we onze lezingen hielden. De verhoging van de zaalhuur was dusdanig, dat we naar een andere locatie moesten uitwijken. We kozen voor De VAK, aan de Westvest. Begin 2014 zullen we deze keuze evalueren. Inmiddels besloten we om aan niet-leden voor het bijwonen van de lezingen een bijdrage te vragen van € 5,-.

Een buitengewoon succesvolle activiteit was het uitbrengen van de *Canon van Delft*. We verkochten via de boekhandel en via eigen kanalen plm. 2500 exemplaren. Alle leden ontvingen een exemplaar bij het jaarboek. Door dit succes is het ook mogelijk om een Engelstalige versie uit te geven.

Het nadenken over de vraag welke concepten we hanteren, en of deze nog van deze tijd zijn, leidde ons eerder tot een onderzoek door een student van de Haagse Hogeschool. Dat onderzoek was aanleiding voor een aantal activiteiten.

De belangrijkste is misschien de actie die we samen met De VAK willen ondernemen. Het doel is om zo veel mogelijk basisschoolleerlingen kennis te laten nemen van de essenties van de *Delftse Canon*. Afspraken hierover zijn in 2013 gemaakt. Uitwerking volgt in 2014. Dit project moet uitmonden in ons cadeau aan de stad Delft ter gelegenheid van ons lustrum in 2015.

Andere acties zijn: aanpassing/vernieuwing van de website, en de mogelijkheid de activiteiten van de vereniging te volgen via twitter. We hebben inmiddels meer dan 120 volgers op twitter.

Zorgelijk was de mededeling van de gemeente Delft dat men van plan was om het gemeentearchief, dat toch al in 2017 zou verhuizen naar de Harnaschpolder, eerder te sluiten: men wilde het pand in 2014 leeg opleveren aan het Hoogheemraadschap. We zien nu maar voorbij aan de talloze vragen die een dergelijk beleidsvoornemen zouden opleveren. Realisatie ervan zou zowel voor ons project geschiedschrijving, als voor het functioneren van het archief zelf desastreus geweest zijn. Gelukkig kwam het Hoogheemraadschap tot de conclusie dat de extra

vierkante meters niet beslist noodzakelijk waren, en zag men van deze optie af. Daarmee was de dreiging afgewend.

Stichting Geschiedschrijving Delft

De activiteiten van de stichting gericht op het verwerven van financiële middelen voor het project Geschiedschrijving Delft zijn in 2013 onverminderd voortgezet. Een aantal fondsen heeft bijdragen toegezegd en diverse bedrijven en organisaties bleken bereid aanzienlijke donaties te geven. Dit heeft er toe geleid dat halverwege 2013 het startsein kon worden gegeven aan de twee redacteuren, dr. Gerrit Verhoeven en dr. Ingrid van der Vlis, om met het verzamelen van materiaal voor het boek te beginnen. Het streven is om deze complete stadsgeschiedenis in twee rijk geïllustreerde delen uit te brengen in het najaar van 2015.

Intussen zijn ook acties ter verkrijging van bijdragen van particulieren gestart. Een aantal leden van onze vereniging heeft reeds tezamen een bedrag van circa € 2300 gedoneerd. Voor deelname aan de Compagnie van Delft ten bedrage van € 5000 is ook al een aantal Delftenaren bereid gevonden. Alles bijeen heeft de stichting eind 2013 zo'n € 207.000 vergaard van de gemeente, fondsen, bedrijven en particulieren. Het doel is om uiteindelijk circa € 250.000 bijeen te brengen om ook extra onderzoek naar lacunes in de huidige kennis te kunnen financieren.

Voor nadere informatie hierover wordt verwezen naar de website www.geschiedschrijvingdelft.nl. Daar is ook de tekst te vinden van het maandelijks artikel van Gerrit Verhoeven in *Delft op Zondag* over interessante vondsten in het archief bij het tot stand brengen van het boek.

Le Comteprijs 2013

De commissie voor de Le Comteprijs heeft ook dit jaar het bestuur voor een moeilijke keuze gesteld. De nominaties voor de prijs liepen zeer uiteen, en waren allemaal van een hoog niveau. Hoe daaruit te kiezen?

Uiteindelijk was de gevelrestauratie door de Stichting De Witte Roos van het pand Oude Delft 73 de winnaar, zowel van de Le Comteprijs, als van de Publieksprijs die werd uitgelooft door *Delft op Zondag*. Wat ons betreft was het oorspronkelijke vakmanschap, in combinatie met uiterst moderne techniek, en dus de voorbeeldfunctie van de combinatie van beide, doorslaggevend.

Lezingen 2013

Dit jaar zijn er acht lezingen gehouden. Vijf daarvan werden door Delfia Batavorum georganiseerd, bij drie lezingen waren we te gast bij de Vereniging Vrienden van Het Prinsenhof. In april verhuisden we met de lezingen om kostentechnische redenen van DOK leescafé naar De VAK, centrum voor de kunsten. De bezoekersaantallen liepen na de zomer wat terug. We hopen dat de bezoekers de nieuwe

locatie in 2014 weten te vinden en waarderen. Het gevarieerde programma nodigt daar zeker toe uit.

Op 11 februari hield dr. Onno Sinke zijn lezing *Loyaliteit in verdrukking: De Technische Hogeschool Delft tijdens de bezetting*. In 2012 verscheen zijn gelijknamige boek. Sinke is als postdoc verbonden aan de TU Delft. Op 10 mei 1940 ontwaakten de Delftenaren door het geblaf van afweerkanonnen, het geratel van mitrailleurs en het gegons van vliegtuigen. De Duitse invasie was begonnen. Vijf dagen later was de strijd alweer afgelopen en was de bezetting een feit. Met de komst van de nieuwe machthebbers drong de vraag zich op welke houding men moest aannemen tegenover de Duitsers. Vooral voor de Technische Hogeschool Delft leek deze vraag urgent. De resultaten van technisch onderzoek konden van belang zijn voor de oorlogsmachine. In Duitsland werkten veel technici en wetenschappers nauw samen met het naziregime zonder zich zorgen te maken over de consequenties. In Nederland was Delft de enige hogeschool die ingenieurs afleverde.

In zijn lezing vertelde Onno Sinke hoe ver de Duitsers gingen om het beleid van de hogeschool te beïnvloeden. Hij beschreef de reactie van de Delftse docenten en studenten op de Duitse maatregelen: hoe sommigen al vroeg in verzet kwamen, en anderen juist weifelden en zich leken neer te leggen bij de wensen van de bezetters.

200 jaar koninkrijk was het onderwerp van de lezing op 7 maart door amateurhistoricus ir. E.J. Vles. We vierden in het jaar 2013 het tweehonderdjarig bestaan van het Koninkrijk der Nederlanden. Hoewel over de exacte datum van de stichting van ons Koninkrijk de meningen uiteen lopen, is het zonder twijfel waar dat in de maand november van het jaar 1813, met de terugkomst van een prins uit het huis Oranje Nassau, ons land een geheel nieuwe, zelfstandige fase van zijn geschiedenis inging. Om die gebeurtenis op waarde te kunnen schatten, ging de heer Vles in op de diepgaande veranderingen, die zich in de dertig daaraan voorafgaande jaren in ons land hadden afgespeeld. Over de gebeurtenissen van november 1813 schreef Vles het boek *Twee weken in november*.

Standbeeld van het driemanschap Van Hogendorp, Van der Duyn van Maasdam en Van Limburg Stirum, dat de terugkeer van de Oranjes voorbereidde. Vervaardigd door Jacques en Joseph Jacquet, 1863-69, onderdeel van het Monument Nationale Onafhankelijkheid op Plein 1813 in Den Haag

Op 20 maart was Delfia Batavorum te gast bij de lezing van de Vereniging Vrienden van Het Prinsenhof in het museum. Elk jaar zijn de concerten met de Matthäuspassion en de Johannespassion van J.S. Bach in ons land zeer gewild. Dat was de reden voor de lezing door vermaard Bach-kenner Kees van Houten over *De muzikale en structurele verschillen tussen de Matthäus- en de Johannespassion van Bach*, op de vooravond van de verjaardag van J.S. Bach én vlak voor Pasen. Het onderzoek en publicaties van Van Houten over Bach en zijn ontdekkingen over betekenisvolle structuren in het werk van Bach krijgen nationaal en internationaal veel bijval. Uitgangspunt van de lezing waren de totaal van elkaar verschillende theologische benaderingen van het lijdensverhaal door de evangelisten Matthëus en Johannes. Bach was theologisch grondig geschoold en heeft de typische eigenheden en kenmerken van beide evangelisten optimaal in de muzikale concepten van zijn Passionen tot klinken gebracht. De lezing werd verlucht met klinkende muziekvoorbeelden.

Van heel andere aard was de presentatie van de Delftse ondernemers Simone Haak en Joke Doedens: *Terra in China - China in Terra* op 4 april. 'Terra' betekent letterlijk aarde, klei; 'China' betekent (ook) porselein. De twee enthousiaste ondernemers vertelden over een klein bedrijf dat met succes overleeft in de huidige moeilijke economische situatie door onder meer haar markt te vergroten in China. Dat kleine bedrijf is Galerie Terra Delft, sinds mei 2012 actief op de Chinese markt. Simone Haak en Joke Doedens zijn de eigenaren van de galerie die door hen werd opgericht in 1986. Ze lieten zien en horen hoe dit avontuur begon in september 2010, hoe het zich verder ontwikkelde en wat de plannen voor de toekomst zijn. Na dit avontuurlijke verhaal maakten we kennis met de ontstaansgeschiedenis van porselein, waarvan de bakermat in Jingdezhen in China ligt, het ontstaan van het Delftse aardewerk 400 jaar geleden en de historische en huidige connectie tussen twee steden: Jingdezhen in China en Delft in Nederland, een relatie van meer dan 400 jaar.

Op 24 april was Delfia Batavorum uitgenodigd bij Vereniging Vrienden van Het Prinsenhof voor de lezing *Prinses Marianne, het zwarte schaap van Oranje-Nassau* door Alexandra Oostdijk, directeur-conservator van museum Paul Tetar van Elven.

Prinses Marianne (1810-1883) was in haar tijd omstreden: het zwarte schaap van de Oranjes. Ze was investeerder, componist en kunstliefhebber. Marianne werd als jongste geboren uit het huwelijk van koning Willem I en Wilhelmina van Pruisen. Haar eerste verlovings met Gustaaf van Holstein-Gottorp (Zweden) doorstond de politieke druk niet. Veel nuttiger leek een verbintenis met Pruisen en zo werd Marianne uitgehuwelijkt aan haar neef Albrecht van Pruisen. De twee hadden geen gelukkig huwelijk en in 1845 verliet Marianne haar man en vertrok naar Voorburg. Daar ging ze samenwonen met haar koetsier-bibliothecaris Johannes van Rossum, met wie zij een zoon kreeg: Johannes Willem van Reinhartshausen. Daarmee was de maat vol voor de Oranjes. Het contact werd verbroken en Marianne was niet langer welkom in Pruisen. Marianne stond niet alleen haar mannetje in de liefde, maar was ook een

zeer intelligente vrouw, godsdienstig, sociaal bewogen en met een grote interesse in kunst. Zij was vaak op Schloss Reinhartshausen, waar zij een grote kunstverzameling had. In de tijd dat ze in Duitsland woonde, droeg ze als investeerder bij aan de economische ontwikkeling van de streek door te investeren in de aanleg van wegen en in de (glas)industrie. In Stronie Śląskie (Seitenberg) staat nu nog de Violetta glasfabriek. Bouwen zat haar in het bloed en ze zorgde ook voor de bouw van het neogotische slot Kamenz.

Standbeeld van Prinses Marianne in Voorburg. Vervaardigd door Marian Gobius, 1983.

Op 11 september sprak dr. Peter Altena bij de jaarlijkse gemeenschappelijke lezing van de Vereniging Vrienden van Het Prinsenhof (VVP), de Vereniging Verre Culturen en Delfia Batavorum. Onderwerp was dit jaar *Gerrit Paape, Delfts patriot en revolutionair*. Delft en het huis van Oranje zijn nauw met elkaar verbonden, op veel verschillende manieren. In dit jaar van de inhuldiging van koning Willem-Alexander en alle daarbij horende oranjegezinde festiviteiten, leek het de VVP aardig het seizoen te beginnen met een lezing over een periode uit de Delftse geschiedenis waarin anti-oranje groeperingen flink van zich lieten horen. Met name de Delft-connectie van Gerrit Paape werd besproken: hoe het prinsgezinde Delft in 1787 met Paape een gewelddadige patriottische revolutie beleefde en waarom hij in de Bataafse revolutie (1794-1795) niet terugkeerde naar de stad van zijn geboorte. Dr. Peter Altena promoveerde op het leven en werk van Gerrit Paape en schreef daar een boek over dat in 2012 verscheen.

Op 15 oktober was het woord aan ir. Tjeerd Deelstra: *Huis De Witte Roos: een nieuwe toekomst voor een oud gebouw*. Tjeerd Deelstra ging in zijn lezing in op de geschiedenis van het huis en het restauratieproces. Hij toonde een aantal interessante historische ontdekkingen.

Het rijksmonument De Witte Roos (Oude Delft 73) heeft een boeiende geschiedenis. Na de stadsbrand van 1536 is hier een klein huis gebouwd, dat in opvolgende eeuwen werd verhoogd, verbreed, verlengd en omgevormd naar de behoeften en smaken van de tijd. In de achttiende eeuw werd onder meer de voorgevel vervangen en kregen de vertrekken op de begane grond hun huidige fraaie uiterlijk. Ook de bewoningsgeschiedenis is interessant: hier huisden Delftse prominenten, die hun sporen nalieten in de vaderlandse geschiedenis.

Huis De Witte Roos, dat slecht onderhouden en uitgewoond was, ondergaat al

jaren een ingrijpende restauratie. Het doel is behoud en voor zo ver nodig herstel van de vele nog aanwezige karakteristieke elementen, zodat deze opnieuw kunnen worden beleefd. Het gebouw moet een duurzame toekomst krijgen. Energietechniek, waterbeheer en een juiste keuze van materialen moeten er voor zorgen dat de bouwconstructie weer voor langere tijd meegaat en dat een gezonde, goed bruikbare leefomgeving ontstaat.

Het inpassen van duurzaamheidstechnieken bij restauraties is niet eenvoudig, maar als het goed wordt gedaan, leidt dat er toe dat er geen storende hedendaagse elementen te zien zijn. Zo is er lage temperatuurverwarming achter de textiele wandbespanning en wordt in de waterkelder – de cisterne - regenwater opgeslagen waarmee de toiletten worden doorgespoeld. De duurzame restauratie van huis De Witte Roos vervult een voorbeeldfunctie, en trekt de aandacht in binnen- en buitenland. Voor de gevelrestauratie ontving huis De Witte Roos de Le Comteprijs 2012 en Le Comte Publieksprijs 2012.

Ir. Ilse Rijnveld, adviseur monumenten bij de Gemeente Delft, hield op 12 december de lezing: *Een nieuwe kans voor de Gasthuisplaats*. Ilse Rijnveld: 'Open gaten in de historische stad vind ik fascinerend en tragisch tegelijk. De gaten bieden de ruimte om de historische stad opnieuw vorm te geven. Maar vernieuwing betekent ook afscheid nemen van het verleden. Hoewel afscheid misschien niet het goede woord is, want in een ideale situatie kan de nieuwe invulling ook een vertaling zijn van de herinneringen aan wat er was.'

In de lezing over de Gasthuisplaats ging Ilse Rijnveld in op de geschiedenis van

Het Gasthuis aan de Koornmarkt omstreeks 1850. Lithografie van P.W.M. Trap naar tekening van Chr. Bos.

de plek en de actuele ontwikkelingen in de gebiedsontwikkeling. Door de crisis is het minder eenvoudig geworden om herontwikkeling en nieuwbouw te financieren. Daardoor ontstaan er nieuwe ideeën over het proces van herbestemmen. Wat zou dit voor de Gasthuisplaats kunnen betekenen? De vraag naar de toekomstige invulling ervan heeft allereerst geleid tot het in kaart brengen van de geschiedenis van de plek.

Op de Gasthuisplaats stond eeuwenlang een van de oudste gasthuizen van Nederland. De archeologische sporen in de grond getuigen daar nog van. Maar ook boven de grond zijn nog sporen van het ziekenhuis herkenbaar. Met name de laatste twee eeuwen is het ziekenhuis herhaaldelijk verbouwd en uitgebreid. Er werd een toenemend aantal patiënten verzorgd en volgens de nieuwste wetenschappelijke inzichten behandeld. In de jaren zestig is het ziekenhuis verhuisd en werd het hoofdgebouw afgebroken. Sindsdien is de Gasthuisplaats in gebruik als parkeerplaats. Rijnveld vraagt zich af: past dit nog bij de wenselijke ontwikkeling van de Delftse binnenstad? En welke kansen bieden de historische ontwikkelingen en de crisis op een nieuwe visie voor de Gasthuisplaats?

Open Monumentendag Delft

Open Monumentendag werd dit jaar georganiseerd door het Evenementenbureau Delft. We waren dit jaar op 14 en 15 september te gast in de hal van het stadhuis. Een grote groep vrijwilligers bemande de stand van Delfia Batavorum, stond vele bezoekers te woord en vergrootte daarmee de naambekendheid van onze vereniging. Ook werden weer enkele nieuwe leden ingeschreven. Met name op zaterdag viel het aantal bezoekers wat tegen. Oorzaak: het zeer slechte weer. Op zondag vonden vele geïnteresseerden de weg naar het stadhuis. Volgens de telling heeft Delft dit jaar iets meer bezoekers ontvangen dan vorig jaar.

Delfia Batavorum geschiedenisprijs 2013

Een prijs om het enthousiasme van jongeren voor geschiedenis te stimuleren: dat beoogt Delfia Batavorum met de geschiedenisprijs. Leerlingen van de drie Delftse middelbare scholen - het Stanislas College, het Grotius College en het CLD - werden extra in het zonnetje gezet na het behalen van hun eindexamen. Althans, zij die het hoogste cijfer voor het eindexamen geschiedenis haalden, mits het een acht of hoger was. In 2013 viel Tamar Bot (Grotius, VWO), Doha Benmanni (Grotius, Havo), Merel Fennema (CLD, Havo), Steven Vethman (CLD, VWO), Joris van der Boogaard (Stanislas, Havo) en Bob van Velthoven (Stanislas, VWO) deze eer te beurt. De geschiedenisprijs bestond uit een exemplaar van de *Canon van Delft*.

Canon van Delft

Na enkele jaren overleg en noeste arbeid was het op 8 mei 2013 zover: de voorzitter van Delfia Batavorum, Joris van Bergen, overhandigde het eerste exemplaar van de *Canon van Delft* aan burgemeester Bas Verkerk.

In de Kamer van Charitate in het Prinsenhof waren allen die meegewerkt hadden aan de canon bijeen om deze mijlpaal te vieren. De Werkgroep Delftse Canon, zestien auteurs en de redactie van het Jaarboek met een speciale beeldredactie werkten in goede samenwerking met Erfgoed Delft e.o. aan de realisering van deze geschiedenis van Delft in 50 vensters. De opzet van het boek is dat telkens aan de hand van een gebeurtenis, een gebouw of een persoon een verhaal wordt verteld waardoor het onderwerp meteen in een breder kader wordt geplaatst.

Joris van Bergen noemde bij deze historische gebeurtenis nog eens de redenen waarom Delfia Batavorum deze canon heeft gemaakt:

- Een canon is een praktisch model om beknopt een overzicht van in dit geval de Delftse geschiedenis te bieden. Delft had zo'n overzicht nog niet.
- De Delftse canon is bij uitstek geschikt voor nieuwe inwoners en toeristen, en voor het Delftse onderwijs en Delftenaren geïnteresseerd in geschiedenis van hun stad.
- De Delftse canon is verpakt in een handzaam boek dat toegankelijk is wat betreft

Aanbieding Canon van Delft aan burgemeester Verkerk, 8 mei 2013.

omvang, leesbaarheid en prijs. Bovendien is het gratis aangeboden aan alle leden van onze vereniging, hetgeen mogelijk is gemaakt door de belangeloze inzet van veel leden.

- Een canon maken was, ondanks het vele werk, leuk voor de auteurs – de leden van onze vereniging – die daarmee hun historische kennis konden tonen.

In zijn dankwoord zei de burgemeester trots te zijn op de canon. 'Hij moet in onze geheugens worden gegrift', aldus Verkerk.

Inmiddels is ook de tweede druk van deze canon uitverkocht. Per 1 januari 2014 bedroeg de totale oplage 3500 exemplaren. Een Engelstalige uitgave (1000 exemplaren) verschijnt in het voorjaar van 2014 samen met nog een nadruk in het Nederlands (500 exemplaren).

Maar wie echt de diepte van de Delftse historie in wil, moet nog even wachten. In 2015 verschijnt een tweedelig, wetenschappelijk opgezet en rijk geïllustreerd boekwerk over de geschiedenis van Delft.

Excursiecommissie

Het afgelopen jaar heeft de excursiecommissie weer veel activiteiten ontplooid. Voor een excursie gelden de volgende uitgangspunten: een voor leden van Delfia Batavorum interessante locatie binnen een acceptabele reistijd. Indien mogelijk wordt gezocht naar een relatie met de stad Delft. Ook kan de excursie een vervolg zijn op een voor Delfia Batavorum gehouden lezing. Er worden vijf à zes excursies per jaar gehouden. Er wordt naar gestreefd om foto's van een excursie op de website van Delfia Batavorum te plaatsen.

Faculteit Bouwkunde TUD

21 februari: als vervolg op de tiende Anders Rozemondlezing, waarbij dr. ir. Alexandra den Heijer een lezing hield met als titel *Bouwkunde na de brand – project en ontwerp: made in Delft*, werd met in totaal 29 deelnemers een bezoek gebracht aan het gebouw van de faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit Delft. De korte, kernachtige inleiding werd verzorgd door de heer Robbert Nottrot. Daarna volgde een rondleiding onder leiding van twee gidsen, waarbij aandacht werd besteed aan de architectuur van hoofdingang van de faculteit en de toren (oorspronkelijk bedoeld als bluswaterreservoir), waarna een aantal ruimten werd bezocht. Wij liepen langs en door het systeem van routebelijning, de nieuw ingerichte faculteitsbibliotheek, de Straat van Bouwkunde, langs de Wall of fame, kantine Het Ketelhuis en de Vormstudiehal.

Museum De Griffioen

23 mei: in twee sessies werd met in totaal 26 deelnemers, onder enthousiaste leiding van Bob Griffioen, een bezoek gebracht aan het Farmaceutisch Museum 'De Griffioen' te Delft. Griffioen zette in een uitvoerige inleiding de geschiedenis uiteen van een unieke verzameling oude medische en verpleegkundige instrumenten, van de historische apotheek van Peter Jacobus Kipp en van de werkkamer van Reinier de Graaf. Gerelateerd aan instrumenten, gebruikt van de wieg tot aan

het graf, verstrekte hij tijdens de rondgang informatie over ontwikkelingen in de medische wetenschap. Tot de verzameling behoren ook allerlei verwante objecten, zoals verpleegstersinsignes van diverse ziekenhuizen, barometers en serviesgoed.

Fietstocht Midden-Delflanddag

15 juni: start van de fietstocht met twaalf deelnemers, die volledig bestand waren tegen een stevige (tegen) wind, vanaf de Boterbrug te Delft als onderdeel van de Midden-Delflanddag. Pia van Oord (Stichting Midden-Delfland is Mensenwerk) had voor de groep een uitgebalanceerd programma samengesteld.

Aan de zuidzijde van de Binnenwatersloot werd uitleg gegeven bij de in de kade-muur aangebrachte namen van dorpen uit welke de schepen toentertijd moesten aanmeren om hun goederen op de kade af te leveren. Vervolgens werd nabij Hodenpijl de groep aangevuld met drie personen, die per auto aan de excursie deelnamen. De volledige groep bracht een bezoek aan het nieuwe voorlichtingscentrum de Levende Buitenplaats Hodenpijl. Een meer dan uitstekend verzorgde en smakelijke boerenlunch, samengesteld door Corryne van Leeuwen, met onder andere verse roomboter, eieren en heerlijk zelfgebakken brood, werd genoten in de te midden van weilanden gelegen horecaboerderij De Paardenstal. De lunch werd afgesloten met een door Jacques Moerman, voorzitter van de Historische Vereniging Oud-Schipluiden, gehouden lezing verlucht met dia's over de geschiedenis van de heerlijkheid Dorp en het huis ten Dorp. Deze heerlijkheid met kasteel lag circa een kilometer ten zuiden van de dorpskern van Schipluiden, nabij de Paardenstal. De fietstocht werd voortgezet met een bezoek aan zuivelboerderij Van Winden in de Dorppolder. Wij bezochten onder andere de kaasmakerij. Daarna ging het naar de tentoonstelling in het voormalige Tramstation te Schipluiden, de museumlocatie van de Historische Vereniging, waar Moerman een presentatie hield over tuinder G.J.A. van Marrewijk. In eigen tempo, deels met een stevige rugwind, werd de thuisreis aanvaard.

Hermitage te Amsterdam

4 juli: bezoek van de expositie over Tsaar Peter de Grote in de Hermitage te Amsterdam. In de vroege ochtend vertrokken 43 deelnemers per bus vanaf het NS-busstation. Drie gidsen gaven uitvoerig toelichting op de geëxposeerde kunstvoorwerpen, schilderijen en prachtige kleding. Daarna konden de deelnemers op eigen gelegenheid de overige zalen van de Hermitage bezichtigen, naar het naastgelegen Joods Museum gaan of zich elders vertreden. Met tevreden deelnemers werd precies op tijd aan de terugreis begonnen.

Rijksmuseum

22 oktober: vertrek met 92 deelnemers, verdeeld over twee bussen, om 09.00 uur vanaf het opstappunt Delft-Noord. Drie groepen volgden de rondleiding 'Het Gebouw' en drie groepen het thema 'Hoogtepunten'. Aan degenen die niet over een museumjaarkaart beschikten, waren tevoren toegangskaarten verstrekt. Daardoor was er geen oponthoud bij de kassa. Na de excursie konden individueel, al of niet met behulp van een audiotour, andere delen van het Rijksmuseum worden

bezoekt. Daar werd ruim gebruik van gemaakt. Rond 15.30 uur vertrokken beide bussen weer richting Delft. Alle deelnemers waren vol lof over de excursie, waarvan akte.

Rijksmuseumgids aan het werk.

De Witte Roos te Delft

2 november: als vervolg op de op 15 oktober gehouden lezing werd voor drie groepen met in totaal 33 deelnemers een bezoek gebracht aan huis De Witte Roos aan de Oude Delft 73. Het pand was dit jaar onderscheiden met zowel de Le Compteprijs van Delfia Batavorum als met de publieksprijs van *Delft op Zondag*. Voor elke groep werd door de initiatiefnemer van dit project, ir. Tjeerd Deelstra, een korte inleiding met dia's gehouden gevolgd door een rondgang door de ruimten op de begane grond en door de tuin. De deelnemers waren zeer onder de indruk van het fraai uitgevoerde restauratiewerk en van de toegepaste technische oplossingen.

De excursiecommissie dankt alle deelnemers voor het enthousiasme waarmee werd deelgenomen. Ze hoopt u het komende jaar weer een aantrekkelijk programma te kunnen aanbieden.

Leden

Het aantal leden per 1 januari 2013 bedroeg 1160. We hebben 75 leden moeten uitschrijven, veelal naar eigen wens of na overlijden.

Per 31 december 2013 telt het leden bestand 1173 leden te onderscheiden in 880 algemene leden, 230 (gezins)leden op hetzelfde adres, 6 leden voor het leven, 7 ereleden en 1 jeugdlid. Voorts hebben we 19 adverteerders, 4 mediacontacten en 26 relaties, veelal zusterverenigingen.

Met 88 nieuwe leden is de tendens van een krimpend ledenbestand gekeerd, de kleine groei is ongetwijfeld mede te danken aan de *Canon van Delft*. Daarnaast zal ongetwijfeld een rol hebben gespeeld dat alle bewoners van Delftse monumenten gratis het magazine *Delf* bezorgd kregen. Bezuinigingen bij de gemeente hadden daar een einde aan gemaakt. Acht leden bezorgden een brief bij 1100 bewoners van monumenten met het aanbod lid te worden van Delfia Batavorum, waardoor men weer gratis van *Delf* zou kunnen genieten. Dat leverde 20 nieuwe leden op.

Activiteiten Commissie Behoud Stadsschoon in het jaar 2013

In de acht bijeenkomsten die de Commissie Behoud Stadsschoon (CBS) gedurende het jaar 2013 heeft belegd, zijn veel onderwerpen aan de orde geweest die van belang zijn voor het aanzien van de stad.

Bestemmingsplannen

In de vergaderingen van de gemeenteraad van Delft op 13 en 27 juni zijn drie bestemmingsplannen vastgesteld waarmee de CBS zich heeft beziggehouden.

Bestemmingsplan Binnenstad 2012

Bij het tot stand komen van het nieuwe bestemmingsplan voor de binnenstad is de CBS meer dan twee jaar intensief betrokken geweest. Nadat er in januari door de commissie opnieuw een zienswijze op het ontwerpplan is ingediend, is er een constructief overleg met de beleidsambtenaren tot stand gekomen. Aan veel kritiekpunten ingediend door de CBS is tenslotte tegemoet gekomen en de inspanningen van de commissie leidden zelfs tot een dankbetuiging voor de positieve inbreng. Op één punt werden de CBS en de gemeente het niet eens: dat van aan- en uitbouwsels in de wanden van stegen. Vanaf het eerste moment van overleg is, zowel mondeling als schriftelijk, aangedrongen op het handhaven van gladde steegwan-

Janny van der Jagt vertelt op de ALV van 16 mei over de werkzaamheden van de Commissie Behoud Stadsschoon.

den zonder uitbouwsels van balkons, erkers, vluchttrappen en dergelijke. Dit om de belangrijke karakteristiek van stegen in de historische binnenstad te behouden. In de eerste Nota van beantwoording Zienswijzen werd toegezegd dat tekst en regelgeving in het ontwerp Bestemmingsplan (BP) zouden worden aangepast, maar helaas waren die wijzigingen in de laatste versie van het ontwerp niet opgenomen. Voor de CBS was dat reden om het bestuur van Delfia Batavorum voor te stellen om na vaststelling van het BP op dit punt in beroep te gaan bij de Raad van State. Door de secretaris van de vereniging, mr. Dami van Doorninck, is een beroepsschrift geformuleerd dat per brief dd. 28 augustus aan de Raad van State is verstuurd. Op dit beroepsschrift is in het verslagjaar geen reactie gekomen.

Bestemmingsplan Noordwest 1 / Hof van Delft

Per brief dd. 23 april 2013 heeft de CBS een Zienswijze aan de gemeenteraad gestuurd betreffende het Voorontwerp Bestemmingsplan Noordwest 1 / Hof van Delft. Naar de mening van de CBS werden de cultuurhistorische waarden van bepaalde deelgebieden, zoals de Spoorsingel, de Buitenwatersloot en de Laan van Overvest, in de toelichting onvoldoende beschreven. De rij monumentale panden aan de Spoorsingel, waarvan een aantal is aangewezen als gemeentelijk monument, werd niet genoemd, terwijl die toch als *beeldbepalend* gekenmerkt mag worden. Vervolgens heeft de CBS kritiek geuit op de toegestane kapprofielen in grote delen van het plangebied. In de nota van beantwoording van de gemeente is in het geheel niet op de zienswijze van de CBS ingegaan en het bestemmingsplan is onveranderd vastgesteld.

Bestemmingsplan Bedrijventerrein Delft Noord

In samenspraak met het bestuur is er een zienswijze verstuurd betreffende het verdwijnen van de aanduiding van de Altenahoeve in het Bestemmingsplan Bedrijventerrein Delft Noord (DSM). Met het indienen van deze zienswijze wilde Delfia Batavorum erop aandringen de geschiedenis van de plek van het kasteel Altena in enigerlei vorm herkenbaar te houden vanwege het historische karakter. Er is contact geweest met de locatiedirecteur van DSM, eigenaar van de grond, die verzekerd heeft dat deze plek als archeologisch belangrijke locatie herkenbaar zal blijven.

Welstandsnota

Nadat er op 24 april door de gemeente een informatieavond is gehouden waarop stadsbouwmeester Wytze Patijn het concept Welstandsnota heeft toegelicht, werd de mogelijkheid geboden om een inspraakreactie te geven. Namens de CBS is op 1 augustus een uitvoerige nota met veel kritische opmerkingen over de kaart en de toelichting ingediend. In de Nota van Inspraak dd. 17 september werd uitvoerig ingegaan op alle door de CBS gemaakte opmerkingen en werd er op praktisch alle punten tegemoet gekomen aan de door de commissie geformuleerde bezwaren. De uitvoerige nota van de CBS was opmerkelijk genoeg de enige reactie op dit concept Welstandsnota. Na behandeling in de raadscommissie Spoor, Verkeer en Ruimte (SVR), waarin de CBS alle lof kreeg voor de inhoudelijke inbreng, werd

deze nota vastgesteld in de gemeenteraadsvergadering van 26 november. Bij de discussie over deze Welstandsnota kwam ook de werkwijze van de Commissie voor Welstand en Monumenten, en van de nieuw gevormde Kwaliteitskamer aan de orde. Voor de beide commissies is nu vastgelegd dat de agenda's en de besluitenlijsten openbaar zijn en te raadplegen op de website van de gemeente, evenals dat de inrichting van de openbare ruimte onder de advisering van de Kwaliteitskamer zal vallen.

Inrichting Spoorzone

De CBS heeft al in een vroeg stadium bezwaar gemaakt tegen de inrichting van de openbare ruimte in het noordelijk deel van de Spoorzone, zoals die in het Plan Busquets wordt voorgesteld, en in het bijzonder tegen het plan om drie bruggen aan te leggen naar het nieuw te bouwen Bolwerk. Nadat op 25 januari de omgevingsvergunning werd afgegeven, is er namens Delfia Batavorum per brief van 27 februari bezwaar gemaakt tegen de verleende omgevingsvergunning voor het bouwen van kademuren en bruggen bij het Bolwerk, omdat dit plan niet op de juiste wijze is getoetst is aan de eisen van Welstand. Onder de kop *Schrap brug bij Bolwerk* verscheen er in het *Algemeen Dagblad / Delft Editie* een artikel met foto met de door CBS aangevoerde argumentatie: 'Het is goed dat de gemeente het oude Bolwerk - in de 16de eeuw aangelegd voor de verdediging van de stad - laat

Bolwerk met twee bruggen.

terugkeren, maar er is veel onbegrip waarom wordt vastgehouden aan een onnodige derde fietsbrug. Die is duur en historisch gezien onjuist'. De Adviescommissie Bezwaarschriften bracht op 2 augustus advies uit aan het college van B en W en achtte het ingediende bezwaar 'gegrond'. Dit advies werd door het college niet gevolgd en het bezwaar werd alsnog 'ongegrond' verklaard. Per brief van 31 oktober werd door de secretaris van Delfia Batavorum, mr. Dami van Doorninck, tegen het besluit van het college beroep aangetekend bij de rechtbank in Den Haag, sector Bestuursrecht. De afhandeling van dit beroep zal niet meer in 2013 plaatsvinden.

Een ander bezwaar betreffende de inrichting is de aanleg van hardstenen lopers als verfraaiing en accentuering tussen de nieuw aan te leggen boulevard en de bestaande bebouwing langs de Phoenixstraat. In de praktijk blijken er in de gemeente Den Haag grote problemen te zijn met het gebruik van deze Belgische hardsteen in de openbare ruimte. Na behandeling van de door de CBS opgestelde brief in de commissievergadering SVR van 16 april werd door het college alsnog besloten om de hardstenen lopers te vervangen door granieten lopers. Aan het door de CBS aangevoerde bezwaar tegen de dwarsliggende accentuering in het wegdek die haaks staat op de rand van de binnenstad, is helaas niet tegemoet gekomen.

In februari werd door het gemeentebestuur het stedenbouwkundig plan Zicht op

Bolwerk met één brug.

Delft van Bureau Palmbout gekozen als basis van de gebiedsontwikkeling van de nieuwe wijk Spoorzone. Een belangrijk onderdeel van dit plan is het aanleggen van een nieuwe singel van noord naar zuid, die de naam Nieuwe Delft zal krijgen.

Doelenplein

Het bezwaar van de CBS tegen de plaatsing van het kunstobject National Treasure (de Chinese schemerlamp) is door de Adviescommissie Bezwaarschriften ongegrond verklaard. De schemerlamp is intussen aan de noordzijde van het Doelenplein geplaatst. Ook het bezwaar tegen de plaatsing van een afdak / overkapping van het terras Doelenplein 2 is ongegrond verklaard. Aanvankelijk werd in de publicatie van deze vergunningaanvraag gesproken over een verwijderbare parasol. Een afdak op poten past niet in de definitie van een parasol zoals die recent in de Terrassennota is opgenomen. Het is de CBS niet duidelijk wat er nu met deze vergunningaanvraag zal gaan gebeuren.

Terrassenbeleid

Op 26 september keurde de gemeenteraad het vernieuwde terrassenbeleid voor de Delftse binnenstad goed. Daar waren meer dan tien maanden intensief overleg aan voorafgegaan met alle betrokken partijen, zoals vertegenwoordigers van de gemeente Delft, de Koninklijke Horeca Delft, bewoners/belangenorganisaties van de binnenstad en leden van onze CBS. Het resultaat kan een stap vooruit genoemd worden in de richting van terrassen met een betere beeldkwaliteit, duidelijke regels waar terrassen wel en niet zijn toegestaan en uitzicht op een betere handhaving. De inbreng van de CBS heeft zich zoveel mogelijk gericht op de ruimtelijke kwaliteit van het historische stadsbeeld.

Maar tijdens de bijeenkomsten bleek al snel hoe moeilijk het is om de ruimtelijke kwaliteit af te wegen tegen het economisch belang van de horecaondernemer die daarbij onder andere afhankelijk is van de exploitatie van het al dan niet beschikbare terras. In de door de CBS ingediende zienswijzen van 22 april en 1 mei zijn de resterende knelpunten nog eens onder de aandacht gebracht. Die punten hebben dan voornamelijk betrekking op de omvang van de terrassen, de situering op bruggen en de plaatsing ten opzichte van elkaar en van het overige verkeer. Op de kadeterrassen, die alleen zijn toegestaan in het autoluwe gebied, worden parasols en verwarmingselementen toegestaan, evenals het ten gehore brengen van levende muziek. Tegen deze nieuwe regels heeft de CBS tot op het laatste moment ernstig bezwaar gemaakt, maar helaas zonder effect.

Toch is er grote waardering voor het feit dat de gemeentelijke vertegenwoordigers van de afdeling Veiligheid het hebben aangedurfd om met alle betrokkenen het overleg aan te gaan om zo te komen tot een afgebakend en kwalitatief beter terrassenbeleid. Deze bijeenkomsten, waarbij gesteld moet worden dat de horeca-ondernemers in aantal vaak in de meerderheid waren, hebben zeker geleid tot meer wederzijds begrip.

Er is een begin gemaakt met de samenstelling van een Handboek Beeldkwaliteit voor de inrichting van de terrassen. De bijbehorende terraszonekaart is als bijlage opgenomen in het Bestemmingsplan Binnenstad 2012.

Terrasbotenbeleid

Het Uitvoeringsbeleid Terrasboten 2014 is een uitwerking van de herziene Verordening Openbaar Gemeentewater Delft (V.O.G.D.), zoals die in de gemeenteraadsvergadering van 19 december is vastgesteld. Deze nota Terrasbotenbeleid is van 19 december t/m 9 januari 2014 ter inzage gelegd. In vervolg op het overleg over de terrassen is ook over de ligplaatsonthefingen en de locaties voor de terrasboten met alle betrokkenen overleg gevoerd. Uitgangspunt daarbij was de door de CBS en de bewonersorganisaties opgestelde Notitie Aanzet (ruimtelijke) Criteria Terrasboten (januari 2010), waarin de locaties en de eisen van welstand al waren omschreven. Het maximaal aantal ontheffingen voor het aanmeren van een terrasboot is gesteld op vijftien. De locaties in de daarvoor aangewezen grachtenvakken worden aangegeven op de terrasbotenzonekaart, waarbij zeer nadrukkelijk rekening is gehouden met de afstand tot de bruggen, met de historische omgeving van de gracht en met de zichtlijnen langs de kaden. Deze kaart zal, tot grote tevredenheid van de CBS, ook opgenomen worden als bijlage bij het BP Binnenstad.

Over veel punten werd tamelijk snel overeenstemming bereikt, alleen over het toestaan van het maken van levende muziek op de terrasboten is een groot verschil van mening blijven bestaan tussen gemeente en horeca enerzijds en bewoners en de CBS anderzijds. In een nog op te stellen zienswijze zal tegen dit voornemen ernstig bezwaar worden gemaakt. Nieuw in de V.O.G.D. is de introductie van het begrip Podiumdekschuit met als doel ontheffing te verlenen voor het aanmeren van een dekschuit als podium voor het organiseren van (culturele) evenementen. In een later stadium zal overleg worden gevoerd over de omvang van deze evenementen in tijd en plaats en over de daarvoor geschikt geachte locaties.

Delfts blauw in de openbare ruimte

Op verzoek van de gemeente Delft heeft de Amsterdamse kunstenaar Hugo Kaagman, die ook deelnemer was aan de expositie Delfts Blauw Kunst en Kitsch in museum Het Prinsenhof, een zijgevel in de Bonte Ossteeg aangekleed met eigentijdse Delfts blauwe decoraties. Door middel van sjablonen zijn de Delfts blauw motieven aangebracht op een pleisterlaag aan de zijgevel van het pand. Voor deze opzichtige wijziging van de zijgevel is geen vergunning aangevraagd, zoals toch wel gebruikelijk is voor veranderingen aan de buitenkant van een Rijksmonument. Als deze decoratie wordt beschouwd als een *kunstwerk*, dan zou er tevens een omgevingsvergunning moeten worden aangevraagd en ook dat is niet gebeurd. Wel heeft de Commissie voor Welstand en Monumenten zich in een collegiaal overleg positief uitgelaten over dit 'graffiti kunstwerk'. Binnen de CBS ontstond de discussie over de vraag of dit nu als kunst of als kitsch gezien moest worden en wat te doen als er nog meer wanden van historische panden worden versierd met dit soort eigentijdse Delfts blauw. Er verscheen een stukje hierover in de Nieuwsbrief van Delfia Batavorum van oktober 2013 met de bedoeling om de mening te vragen van de leden van de vereniging. Maar nog vóór deze Nieuwsbrief de lezers had bereikt, schreef het *Algemeen Dagblad / Delft Editie* er al een stukje over, wat vervolgens werd opgepikt door het TV programma *Hart van Nederland* en door de *Telegraaf* web.tv. De reacties op deze publiciteit waren vrij heftig. Via een ar-

tikeltje in het huis-aan-huisblad *Delft op Zondag* kon iedereen zijn mening geven op de vraag : mooi of lelijk of geen mening. De opmerkelijke uitkomst kwam uit op : 41 procent was tegen deze 'streetart' , 41 procent was vóór en 18 procent had geen mening. In navolging van de tentoonstelling Delfts Blauw, Kunst of Kitsch kan men zich afvragen hoe het zal gaan met het aanzien van de historische binnenstad: houden wij meer Kunst of wordt het toch meer Kitsch

Delfts blauw kunstwerk van Hugo Kaagman in de Bonte Ossteeg.

Sint Sebastiaansbrug

De plannen voor de vernieuwde bouw van de Sint Sebastiaansbrug kennen inmiddels een lange geschiedenis, net als de bezwaren daartegen. Nadat tijdens een inloopavond op 17 april het voorontwerp van de nieuwe brug werd gepresenteerd, heeft de CBS op 22 april een kritische reactie gestuurd aan de provincie Zuid-Holland. In juni heeft de provincie bij de gemeente Delft een omgevingsvergunning aangevraagd voor de aanleg van de brug. De ontwerpvergunning lag vanaf 12 september t/m 23 oktober ter inzage. In de zienswijze die de CBS op 22 oktober

aan het college van B en W heeft gestuurd, werd opnieuw bezwaar gemaakt tegen de hoogte van de nieuwe, dus steilere brug, maar ook tegen de visuele impact die de brug zal hebben op het stadsgezicht en het doorzicht over het kanaal.

Samenstellingen netwerken

De samenstelling van de CBS is in het verslagjaar ongewijzigd gebleven. Leden van de commissie zijn op 26 juni aanwezig geweest bij de feestelijke bijeenkomst ter gelegenheid van de aanwijzing als 'beschermd stadsgezicht' van delen van het TU Noord gebied. Ook heeft men zich gemengd in de discussie over de moerascipressen langs de kaden van het Rietveld en de Vlamingstraat. Nadat hierover een negatief welstandsadvies werd uitgebracht, zullen deze bomen vervangen worden door een ander soort dat meer past bij het karakter van een stadsgracht. Er is een bijdrage geleverd aan het opstellen van de Delftse Kleurenwaaier, die als uitgangspunt zal gaan dienen bij het gebruik van kleuren op wanden, kozijnen en deuren van panden in de binnenstad. Er is deelgenomen aan het Netwerk Strategische Monumenten en aan het Platform Spoor, en bijna alle leden zijn aanwezig geweest bij de door de gemeente georganiseerde bijeenkomsten van Netwerk Binnenstad. De samenwerking met de Belangenvereniging Oude en Nieuwe Delft, de Belangenvereniging Zuidpoort en het Platform Delft Noord heeft geleid tot een plezierig onderling contact.

Janny van der Jagt (waarnemend voorzitter)

Fa. H. du Clou en Zonen		
SCHILDERSBEDRIJF		
DIRKLANGENSTRAAT 59		
2611 HV DELFT		
TELEFOON 015-2121352		
		

Schols 't Hart

100 JAAR KWALITEIT IN
GRAFMONUMENTEN

Laan van Overvest 64-70, 2613 DN Delft
Tel: 015-212.28.81
E-mail: scholsenthart@freeler.nl
www.scholsenthart.nl

Kroniek over 2013

samengesteld door Gab L. Lansbergen

Januari

- 1 Het was de rustigste jaarwisseling in jaren. Dit constateert een tevreden burgemeester Bas Verkerk. Er sneuvelen slechts enkele ruiten, er was ruzie in een bar en er ging één auto in vlammen op.
- 2 De lezers van de krant *Delft op Zondag* benoemen Wubbo Ockels, de eerste Nederlander in de ruimte, hoogleraar aan de TU Delft, tot de Bekendste Delftenaar van 2012. De muzikant Roel van Velzen wordt tweede, Herman Weyers, evenementenorganisator, eindigt als derde.
- 3 Het poppodium Speakers sluit definitief. Nadat in het pand tientallen jaren het jongerencentrum De Eland gevestigd was, werd het gedurende vijftien jaar een belangrijk poppodium. Het gebouw staat te koop.
- 4 De ambassadeur van Indonesië, mevrouw Retno L.P. Marsudi, geeft met een bezoek aan Nusantara hoop op een mogelijke voortzetting van het museum op een andere locatie.
- 4 In zijn nieuwjaarstoespraak roept burgemeester Bas Verkerk de inwoners op tot meer burgerinitiatief om zo ondanks de bezuinigingen de stad leefbaar te houden. Hij gelooft in de kracht van Delft, in de kracht van de Delftenaren. We mogen trots zijn op wat we in Delft samen bereiken, aldus Verkerk.
- 5 Na het beste jaar ooit - er kwamen 73.000 bezoekers - hebben vandaag ruim 3500 mensen afscheid genomen van het Legermuseum. Het werd in 1989 officieel geopend door koningin Beatrix en verhuist nu naar de voormalige vliegbasis Soesterberg.
- 6 Het enige speciaal aan Indonesië gewijde museum van Nederland, Nusantara, sluit ondanks reddingspogingen zijn deuren.
- 7 Na vijftien jaar is Bob van Rensen, samen met Theo van Halderen en Tom Wage-mans, weer gestart met de maandelijkse kunst- en antiekveiling. 's Middags brengen de mensen spullen in, aansluitend zijn er kijkuren en 's avonds wordt er geveild.
- 8 Met het hissen van de vlag op het stadhuis start het jubileumjaar van de Koninklijke Marine die herdenkt dat 525 jaar geleden Maximiliaan van Oostenrijk een ordonnantie op de Admiraliteit uitvaardigde. Dit wordt gezien als het begin van de vorming van een permanente marine-organisatie in Nederland.

- 12 Bij wijze van proef staat bij drie bruggen in de stad een bord *Ice-alert* dat bij vorst door verkleuring van wit naar blauw aangeeft dat er kans is op gladheid.
- 15 Uit een analyse van het onderzoeksbureau Coelo van de Rijksuniversiteit Groningen blijkt dat de inwoners van Delft gezien de ozb, rioolheffing en reiningsheffing relatief zwaar belast worden. Onder de 35 onderzochte grote gemeenten staat de stad twaalfde, € 60 boven het gemiddelde.
- 15 De stad ligt onder een dek van tien tot vijftien centimeter sneeuw. Trams rijden niet of met flinke vertraging.
- 18 Het succesvolle ondernemerscentrum voor startende bedrijven YES!Delft ontvangt uit een Europese pot 1,1 miljoen euro. Men overweegt een YES!Delft 2 te starten.
- 20 Omroep West zendt een documentaire uit over het Agnetapark, de woonwijk die directeur Jacques van Marken en zijn vrouw Agneta lieten bouwen voor de arbeiders van de Gistfabriek.
- 21 Vanwege bezuinigingen verliest een groot deel van de medewerkers van Breed Welzijn zijn baan. Een aantal buurthuizen gaat sluiten. Bezoekers krijgen meer verantwoordelijkheid voor het beheer van de buurthuizen.

De meerstemmige zanggroep Vocalzz concerteert in de hal van het station.

- 25 Vanaf het schooljaar 2014 - 2015 krijgen de basisschoolleerlingen geen zwemles meer. Door deze bezuinigingsmaatregel van de gemeente worden tien medewerkers ontslagen.
- 26 Werkplaats Spoorzone Delft gebruikt de hal van het station met zijn mooie akoestiek om concerten te houden.
- 26 Kunstuur, het kunstprogramma van de AVRO, vereert museum Het Prinsenhof met een bezoek. Speciale aandacht gaat uit naar de tentoonstelling *Delfts Blauw Kunst of Kitsch*.
- 29 De tv-serie *De Gouden Eeuw* besteedt rond het thema armoede aandacht aan de toenmalige unieke opzet van de Kamer van Charitate.
- 30 Burgemeester Bas Verkerk, voorzitter van de Commissie Straatnaamgeving, neemt als eerste de app in gebruik waarmee men op de telefoon de herkomst en betekenis van alle straatnamen in de stad kan opzoeken. Delft is de eerste stad in de wereld met een eigen straatnamen-app.

Burgemeester Verkerk neemt de Straatnamenapp in gebruik.

Februari

- 3 Tijdens het tweejaarlijkse Smartlappenfestival bij de VAK wint het Eerste Delftse Smartlappenkoor de eerste prijs.
- 8 Voor de aanstaande troonswisseling van koningin Beatrix met koning Willem-Alexander ontwerpt de Koninklijke Porceleynse Fles vier herdenkingsborden, twee voor de koningin en twee voor de nieuwe koning.
- 9 Vanwege noodzakelijke bezuinigingen overwegen organisatoren van Delftse evenementen hun activiteiten in te krimpen. Voor het eerst in 25 jaar zal de stad dit jaar geen Mooi Weer Spelen beleven. Meerdere festivals zullen nog maar om het jaar worden georganiseerd.
- 9 Het inpakken van het Legermuseum vergt een immense militaire operatie. Niet minder dan 150.000 objecten en 225.000 boeken worden op transport gesteld naar Soesterberg.

- 9 Acht carnavalsverenigingen brengen Kabbelgat wiegend in beweging.
- 10 Op 94-jarige leeftijd overlijdt in Capelle aan den IJssel Pieter van Wirdum. Van 1965-1976 was hij geneesheer-directeur van het Sint Joris Gasthuis.
- 11 Een onderzoek van RTL Nieuws brengt aan het licht dat tussen 2007 en 2011 Delft de zesde plaats inneemt op de lijst van Nederlandse steden met de meeste hufterboetes.
- 12 Wethouder Milène Junius is opgetogen over de vele ideeën die in de raadscommissie worden ingebracht voor herbestemming van het Armamentarium: VOC-museum, congrescentrum, kunstbeurzen ... Zij deelt tegelijkertijd mee dat de gemeente geen budget heeft om een nieuw museum te ondersteunen.
- 13 Het college van B&W kiest ter ontwikkeling van het Spoorzonegebied voor het plan *Zicht op Delft* van Palmbout Urban Landscapes. Kern van het plan is de Nieuwe Delft, een gracht van noord naar zuid die een schakel vormt tussen het historische centrum en de wijken ten westen van het spoor.
- 14 Maria Bianka Lojanica, vijftien jaar, is Nederlands kampioen judo in de categorie onder 21 jaar.
- 15 Verwonderd kijkt wethouder Milène Junius naar het besluit van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap om vierendertig rijksmonumenten af te stoten, waaronder de grafmonumenten van Maarten Harpertsz. Tromp en Piet Hein in de Oude Kerk. Wie de nieuwe eigenaar zal worden, is nog onduidelijk.
- 19 Delft gaat samenwerken met de omliggende gemeenten Den Haag, Rotterdam, Leiden en Zoetermeer om toeristen en congresgangers voor meerdaagse bezoeken naar de regio te lokken.
- 24 Is het kunst of heb ik kitsch? In museum Het Prinsenhof toetsen deskundigen de authenticiteit van het Delfts blauw en Europees keramiek dat bezoekers aandragen.
- 25 Delft staat in de top vijf van Nederlandse gemeenten met het sterkst stijgende aantal winkelbezoekers.

Maart

- 3 Veel winkeliers in de binnenstad gaan gebruik maken van de vergunning om voortaan iedere zondag de winkel te openen.
- 4 Bewoners van de Poptahof en de Voorhof protesteren in groten getale tegen het plan om in juni betaald parkeren in te voeren in hun wijk.

- 5 In een landelijk onderzoek naar tachtig parkeergarages scoort de Marktgarage goed op de punten tarieven, bereikbaarheid, voorzieningen, veiligheid en netheid. Een minpuntje: er parkeren te weinig auto's.
- 9 Het aantal straatroven en auto-inbraken is in 2012 sterk afgenomen ten opzichte van 2011. Ook werden er minder fietsen gestolen, maar het aantal woninginbraken nam toe.
- 9 Bij grondwerkzaamheden onder de uitrit van de Phoenixgarage stoot men op een middeleeuws keldergewelf dat vermoedelijk toebehoorde aan het voormalige klooster Sint Hieronymusdal.
- 11 Wie kan aantonen dat hij voltijdstudent is en sport bedrijft op topniveau, komt in aanmerking voor een van de 35 woonplekken in een nieuw studentenhuus aan de Oude IJsbahn.
- 15 Honderden enthousiaste leerlingen van de Freinetschool aan de Loevesteinplaats ondervragen astronaut André Kuipers over zijn ruimtereis.
- 16 Tijdens de Paris Fashion Week presenteert het modemerkt Valentino zijn najaarscollectie, die voor een groot deel geïnspireerd is door Delfts blauw en Johannes Vermeer.
- 20 De twintigjarige Delftenaar Mourad D., die samen met een twintigtal stadgenoten als jihadstrijder deelnam aan de burgeroorlog in Syrië, is gesneuveld.
- 20 Met genoegen nemen voorbijgangers waar dat na bijna drie jaar molen De Roos zijn wicken weer terugkrijgt.
- 21 Terwijl de Turkse premier Erdogan confereert in Den Haag, bezoekt zijn echtgenote, begeleid door burgemeester Bas Verkerk, de Porcelayne Fles.
- 22 In 2012 heeft de gemeente voor bijna 1,2 miljoen euro aan uitkeringsfraude opgespoord. In 54 gevallen werd de uitkering stopgezet.

Molen De Roos wordt weer opgesierd met wicken.

- 25 Vanwege de crisis stagneert de bouw van nieuwe woningen in de Harnaspolder. Van de geplande 1300 woningen vóór 2014 zijn er slechts 550 gebouwd.
- 25 Minister-president Winfried Kretschmann van de Duitse deelstaat Baden-Württemberg bezoekt de Bio Pilot Facility op het DSM-terrein. Vanaf vorig jaar wordt hier onderzocht hoe men fossiele grondstoffen kan vervangen door bio grondstoffen. Bedrijven en kennisinstellingen kunnen hier onderzoek doen.

April

- 6 Bij gelegenheid van de aanstaande troonswisseling hangen dertien portretten van staatshoofden en stadhouders, van Willem van Oranje tot koningin Beatrix, in museum Het Prinsenhof. Het portret van de nieuwe koning Willem-Alexander wordt op 27 april door kunstenaar Hugo Kaagman ter plekke in het museum vervaardigd en aan de serie toegevoegd.

Restaurateur Annetje Boersma werkt het staatsieportret van stadhouder Willem IV bij.

- 7 De Levende Etalage-dag is een groot succes vanwege het mooie weer, de fraaie kostuums, de zang en de sketches.
- 12 Een belangrijke stap in de Spoorzone: vanaf het maaiveld begint de opbouw van het nieuwe station en stadskantoor.

- 15 Uit onderzoek van de Vogelwacht Delft en Omstreken blijkt dat in veertig jaar tijd de populatie huismussen in Delft met 90% is teruggelopen. Men wijt dit aan voedselgebrek (insecten), aan verstening van de tuinen en een tekort aan nestplekken.
- 15 In theater De Veste gaat de nieuw opgerichte vereniging Tussen de Geveltjes, een verband van winkeliers, horecaondernemers en bedrijfsvastgoedeigenaren, van start met het plan om de binnenstad van Delft op te stoten in de top vijf van Nederlandse winkelsteden.
- 18 In de Nieuwe Kerk wordt een maquette geplaatst van de koninklijke grafkelder met de 46 grafkisten, vervaardigd door de historicus Willem Ruizendaal.
- 19 De afdeling Delft van de Katholieke Bond van Ouderen viert met 350 deelnemers - de bond heeft 750 leden - het zestigjarig jubileum met een eucharistieviering en een receptie. Een feestmiddag voor alle leden in het gebouw Lijm & Cultuur aan de Rotterdamseweg volgt vier dagen later.
- 20 De tentoonstelling *The blue Revolution* in museum Het Prinsenhof geeft met het werk van Nederlandse en Chinese kunstenaars een beeld van de uitwisseling die sinds 2006 bestaat tussen Delft en de porseleinstad Jingdezhen.
- 21 De veertienjarige violiste Hawijch Elders wint in de Nationale Finale van het Prinses Christina Concours de tweede prijs.
- 22 Voorzitter Joris Kleinveld van werkgeversorganisatie VNO-NCW Delft, pleit ervoor de achterstand tot Eindhoven als kennisstad in te lopen. Een directe pendeldienst tussen Rotterdam - The Hague Airport en Delft kan daarbij volgens hem zeer behulpzaam zijn.
- 23 Chokri Mousaoui van het Delftse bedrijf Eternal Sun wint de TANS Award voor de talentvolste Nederlander met Marokkaanse achtergrond.
- 24 Jaarlijks brengt de gemeente vierduizend fietsen naar het Haagse depot, duizend verkeerd geparkeerde fietsen en drieduizend weesfietsen. De meeste worden verwijderd bij de stations.
- 25 Om sluiting te voorkomen tekent de Stichting Buurtwerk Voorhof 2, een burgerinitiatief, een overeenkomst met de gemeente waarmee zij het buurthuis in de Herman Gorterhof in eigen beheer neemt.
- 26 De regen kan niet de feestvreugde dempen van de basisschoolleerlingen die meedoen aan de koningsspelen.
- 26 De vijf meter hoge porseleinen schemerlamp van de Chinese kunstenaar Wan

Li Ya krijgt ondanks protest van de welstandscommissie na een jaar toch een plaats op het Doelenplein.

- 26 Hare Majesteit onderscheidt acht inwoners van de stad: vier benoemingen tot Lid in de Orde van Oranje Nassau, drie tot Ridder in de Orde van Oranje Nassau en een tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.

- 27 In het kader van de manifestatie Delft Keramiek 2013 *Langs beelden en design* opent Bettine Vriesekoop in de Oude Kerk de expositie *De terracotta vrouw* van de Noorse kunstenares Marian Heyerdahl. Op tien locaties is tot 9 juni keramiek te bewonderen.

Wat opzij van het plein, maar bij staat er dan toch, de schemerlamp van Wan Li Ya.

- 27 De Stichting Delft-Freiberg ontvangt tot en met 1 mei een delegatie uit de partnerstad Freiberg. Een vriendschappelijke ontmoeting van rugbyteams van beide steden zal de stedenband versterken.
- 30 Bij gelegenheid van de inhuldiging van koning Willem-Alexander onthult burgemeester Verkerk het tekstbord bij de vers geplante koningslinde in het Wilhelminapark. Ook in het Agnetapark is een koningslinde geplant.
- 30 De viering van Koninginnedag trekt 100.000 mensen naar de binnenstad. Wegens de drukte wordt de Markt tijdelijk afgesloten. Het feest verloopt vrijwel vlekkeloos.

Mei

- 4 Het Delftsch Studenten Corps voegt aan de traditionele dodenherdenkingen op de Nieuwe Plantage, op de begraafplaats Jaffa en op het Agathaplein een herdenking toe: een wandeling langs panden in de binnenstad die de oorlogsgeschiedenis van de toenmalige Technische Hogeschool belichten.
- 7 Ten opzichte van vijf jaar geleden staan er in de gemeente tweeënhalve keer zoveel woningen te koop.
- 8 In aanwezigheid van burgemeester Bas Verkerk en wethouder Milène Junius start rond het thema *Geloven in cultureel erfgoed* de drie jaar durende res-

tauratie van de Nieuwe Kerk. Het rijk en de gemeente dragen bij in de kosten, maar de kerk zal zelf drie van de elf miljoen euro bijeen moeten brengen. Uitbreiding van de koninklijke grafkelder wordt in het project meegenomen.

- 8 In de Kamer van Charitate biedt Joris van Bergen, voorzitter van de Historische Vereniging Delfia Batavorum, aan burgemeester Bas Verkerk het eerste exemplaar aan van de *Canon van Delft*.

- 10 Het Mineralogisch-Geologisch Museum van de TU Delft met honderdduizenden mineralen wordt opgeheven. Het sloot in 2008 na de verhuizing van de opleiding mijnbouwkunde reeds haar deuren.
- 15 Minister-president Mark Rutte krijgt een rondleiding door de spoortunnel in aanbouw.
- 16 Terwijl meerdere festivals in de stad moeten inkrimpen of een jaartje overslaan, groeit het Delft Fringe Festival. Over vier dagen verspreid zijn er 500 voorstellingen.
- 19 Op de laatste dag van de viering van haar drieëntwintigste lustrum biedt de Katholieke Studenten Vereniging Sanctus Virgilius aan de inwoners van de stad een kart-ritje aan op een behendigheidsparcours op de Markt.
- 22 De gemeente stelt de lening die al gold voor de startende huizenkopers in de Harnaschpolder nu beschikbaar voor alle starters in Delft.
- 22 De Stichting Geschiedschrijving Delft meldt op een feestelijke bijeenkomst dat in 2015 een rijk geïllustreerde uitgave van de geschiedenis van Delft zal verschijnen. Wethouder Milène Junius lanceert de bijpassende website.

- 23 De rij hoge populieren langs het Kerstanjepad moet gekapt worden omdat ze bij omvallen een overstroming kunnen veroorzaken. Omdat de bomen in de vliegroule van de vleermuizen staan, wordt het werk pas uitgevoerd in oktober.
- 23 Voor een volle zaal met geïnteresseerd publiek presenteert de Spaanse bouwkundige Joan Busquets de nieuwste artist impressions van de inrichting van de openbare ruimte boven de spoortunnel.
- 25 De AD Misdaadmeter laat zien dat het aantal diefstallen van en uit motorvoertuigen in Delft is gedaald van 53 naar 32 procent. Het aantal woninginbraken is echter met 13 procent toegenomen.
- 25 Leendert Maat ontvangt uit handen van burgemeester Bas Verkerk de gemeentepenning vanwege zijn verdienste voor de Vereniging Vrienden van de Botanische Tuin die hij in 1997 oprichtte.
- 27 Steeds meer bedrijven vestigen zich op Technopolis, het jonge hoogwaardig sciencepark ten zuiden van de TU Delft bestemd voor kennisinstituten en internationale bedrijven.
- 29 Wethouder Milène Junius onthult het keramisch kunstwerk *Delftse Tegelmannen* naast de Abtswoudsebrug. Onder leiding van kunstenaar Marijke Gemessy werkten ruim 1300 Delftenaren, onder wie veel scholieren, hier aan mee. De tegelmannen verwijzen naar figuren die te zien zijn op Delfts blauwe tegeltjes.

Delftse Tegelmannen.

Juni

- 1 Op de Dag van de Bouw dalen vijfduizend bezoekers twaalf meter af in het ondergrondse station om een blik te werpen in de spoortunnel.
- 4 De theatergroep van de VAK wint de jeugdtheaterwedstrijd Regatta 2013. VAK-actrice Wieke Pietersma wordt uitgeroepen tot de beste actrice van het festival.

In de spoortunnel.

- 7 Dit weekend viert de Koninklijke Harmoniekapel Delft zijn 130-jarig jubileum met vijf optredens. Het voormalige orkest van de Gist- en Spiritusfabriek telt 75 leden. De gemiddelde leeftijd ligt rond de 35.
- 7 Met de plaatsing van de eerste stalen spant van het stadskantoor komt na jaren ondergrondse werkzaamheden de bouw van de Spoorzone boven het maaiveld.

Met de eerste spant start de bouw van het nieuwe stadskantoor.

- 11 Met rollende knikkers, dominostenen, een muizenval, een waterwip en nog vijftien andere energiesoorten fabriceren Axel Birnage, Piet van Leeuwen, River Lubbers en Ziggy Beijer van de Jan Vermeerschool de langste kettingre-actie op het landelijke Techniek Toernooi; goed voor de eerste prijs.
- 17 Een keer per maand regelt Ina Groot een diner voor vijftig alleenstaanden in een Delfts restaurant. Voor dit *Uit eten met Ina* ontvangt zij uit handen van de wethouder Milène Junius de Stadsbokaal.
- 18-22 Een multidisciplinair festival *Bestemming015* vraagt met workshops, muziekuitvoeringen, een kunstmarkt, theater en een fluitconcert aandacht voor de toekomstige inrichting van de Spoorzone.
- 21 De minister van OCW wijst de wijk TU Noord met de gebouwen voor onderwijs en onderzoek van rond 1900 aan tot beschermd stadsgezicht.
- 22 De gemeente laat, vanwege ruimtegebrek in het archiefdepot aan de Oude Delft, een nieuw archief bouwen in de Harnaschpolder. Naast het stadsarchief zullen hier ook de archieven van andere gemeenten, de TU Delft en het hoogheemraadschap Delfland ondergebracht worden.
- 24 De supermarkt Plus Bomenwijk wordt als eerste in de gemeente onderscheiden met het Super Supermarkt Keurmerk, onder andere vanwege het grote aanbod van fairtradeproducten.
- 24 Het voormalige munitiedepot van het geschutsmagazijn van Holland aan de Paardenmarkt is verkocht voor 2.789.000 euro. Na het vertrek van het Legermuseum is dit depot overbodig.
- 26 De binnenstad van Delft dingt met vier andere steden mee naar de titel: beste middelgrote binnenstad van Nederland.
- 28 Het eerste exemplaar van het boek *Huizen in Delft in de 16de en 17de eeuw* van bouwhistoricus Wim Weve wordt aangeboden aan wethouder Milène Junius. Het boek beschrijft 250 Delftse huizen en bevat 400 afbeeldingen.
- 28 Tien Delftenaren maken een feestelijke fietstocht door de 2,3 kilometer lange spoortunnel die in ruwbouw klaar is.
- 29 Op de Markt - onder een stralende zon - verlokt het multiculturele *Musouk Festival* met muziek, vriendelijke eettentjes en een bonte versiering de mensen massaal tot dansen.

Juli

- 1 Honderdtwintig bibliothecarissen uit onder meer Finland, Canada, Rusland, Denemarken en Duitsland laten zich door de Delftse bibliotheek DOK voorlichten over de laagdrempelige aanpak. Bibliotheek DOK hoort bij de 25 meest innovatieve openbare bibliotheken van de wereld.
- 4 Het chirurgenteam liesbreuken van het Reinier de Graaf Gasthuis krijgt van zorgverzekeraar Menzis de onderscheiding TopZorg.
- 5 De steigers in de Nieuwe Kerk reiken nu tot het plafond, dat van nabij mooier en gedetailleerder beschilderd blijkt dan de kerkenraad vanaf de grond ooit had vermoed.
- 6 Nadat acht buurthuizen zijn gesloten, is Breed Welzijn Delft overgegaan in handen van de welzijnsorganisatie Participe.
- 10 Winkelcentrum De Hoven Passage wordt de komende jaren uitgebreid met een paar duizend vierkante meter winkelruimte en een appartementencomplex.
- 11 Museum Het Prinsenhof opent in samenwerking met de Stichting Kerkelijk Erfgoed Delft en het Chamber Music Festival de tentoonstelling *Hemelse klanken, muziek en erediensten in de Delftse kerken*. Zestig religieuze voorwerpen uit negen Delftse kerken maken deel uit van de expositie.
- 12 De TU Delft en de gemeente ondersteunen het kabinetsbesluit meer buitenlandse studenten aan te trekken, mede met de bedoeling dat deze na hun studie in Delft blijven wonen. In 2014 zullen er 2050 wooneenheden beschikbaar zijn voor buitenlandse studenten.
- 15 In de Griegstraat vindt een poging tot plofkraak van een pinautomaat plaats. Het is de derde keer in twee maanden in de Delftse regio. Eerdere pogingen hadden plaats op 13 mei in Den Hoorn en op 25 juni in winkelcentrum De Hoven.
- 16 De bestuurlijke fusie tussen de Reinier de Graaf Groep en het HagaZiekenhuis wordt getekend. Door intensieve samenwerking kunnen de ziekenhuizen complexe patiëntenzorg blijven aanbieden.
- 17 Een actie binnen de uitbundige feestelijkheden van het drieëndertigste lustrum van het Delftsche Studenten Corps bestaat uit het verkopen van 250 weesfietsen. De opbrengst van € 3650 gaat naar een fietsenplan voor scholieren in Kenia.
- 21 Showkorps Excelsior Delft behaalt op het Wereld Muziek Concours in Kerkrade de gouden medaille op het onderdeel mars.

- 22 Het bruine café Kobus Kuch aan de Beestenmarkt viert het 25-jarig bestaan met een Kobus Knal Fuif. Het was ter plekke het eerste terras, waarna de locatie zich ontwikkelde tot een horecaplein bij uitstek.
- 22 De 65e Delftse Vakantie Aktiviteiten gaan feestelijk van start met ruim driehonderd kinderen tussen vier en twaalf jaar die niet op vakantie gaan.
- 26 Onder de titel *I Believe, Geloof in muziek* heeft gedurende tien dagen het Delft Chamber Music Festival plaats in museum Het Prinsenhof.
- 26 Het aantal werklozen in de stad stijgt in een jaar tijd met 19 %, het betreft nu 8,7 %. Dat is iets boven het landelijk gemiddelde.
- 29 De kerkenraad van de Waalse Kerk kan het onderhoud en de exploitatie van het kerkgebouw niet meer dragen. Men wil het gebouw teruggeven aan de stad zodat museum Het Prinsenhof de kerk in gebruik kan nemen, wel onder de voorwaarden dat men de eredienst mag voortzetten en er geen wilde feesten zullen worden georganiseerd in het gebouw.
- 29 De zomerschool voor ouderen, een initiatief van de ouderenbonden, ondervindt met haar lezingen, uitstapjes en creatieve workshops toenemende belangstelling.

Augustus

- 2 Naast de kernreactor van de TU Delft zal een behandelcentrum voor protontherapie gebouwd worden voor het samenwerkingsverband van de universiteitsziekenhuizen van Leiden en Rotterdam met de TU Delft.
- 2 Meer dan 1500 toehoorders nemen plaats op de Markt voor een gratis concert in het kader van het Delft Chamber Music Festival.
- 11 Prins Friso van Oranje overlijdt. Hij studeerde in Delft lucht- en ruimtevaarttechniek en woonde vijf jaar aan de Oude Delft. Zijn lichaam wordt niet bijgezet in de grafkelder van de Nieuwe Kerk, hij wordt begraven in Lage Vuursche.
- 15 Aan de introductieweek OWEE neemt dit jaar een recordaantal nieuwe studenten deel: 2350.
- 15 De poller op de Nieuwe Langendijk bezorgt nog altijd veel schade aan auto's en bussen mede tot grote ergernis van de ondernemers.
- 16 De wereldster Tom Browne opent in het Meisjeshuis het 29^e Jazzfestival Delft. De pure jazz wordt meer en meer verdrongen door funk, soul, blues, rock en boogie-woogie. Het publiek weet het wel te waarderen.

- 17 Vanwege bezuinigingen sluit per 1 september het UWV-kantoor. De bijna 3000 Delftse werklozen worden doorverwezen naar het kantoor in Den Haag.
- 17 Na tien jaar sluit Sanny de Zoete vanwege te weinig vraag haar unieke winkel Antiek en Design Linnengoed.

Sanny de Zoete toont miniatuurcollectie damast linnengoed

- 17 Het architectenbureau Cepezed betreft het voormalige Techniekmuseum aan de Ezelsveldlaan dat vijf jaar leeg stond. Dit zal tevens ruimte bieden aan creatieve bedrijven.
- 21 Bij opgravingen voor de tweede tunnelbuis in de Spoorzone zijn de fundamente van de Schoolpoort blootgelegd. Hierbij werd een middeleeuws pelgrimsinsigne gevonden.
- 25 De wielertoers die de laatste twee jaar in de TU-Wijk werd gereden, vindt nu plaats op de grachten van de binnenstad op een circuit tussen de Oude Delft en de Hippolytusbuurt.
- 28 Wethouder Milène Junius sluit een intentieovereenkomst met haar collega in Leeuwarden vanwege de band met de Oranje-Nassau's, het bezit van een historische binnenstad en het beheer van kostbaar aardewerk.

De contouren van de Schoolpoort komen aan het licht.

- 29 De gemeente bereidt een actieplan voor om afgestudeerden langer aan de stad te binden, onder andere door te zorgen voor geschikte woningen. De braindrain is in Delft groter dan in andere studentensteden.
- 30/31 Ondanks de financiële tegenwind is het festival Westerpop, met een tweede podium op vrijdag, een groot succes vanwege de overweldigende belangstelling. Eindelijk heeft men een keer mooi weer.

September

- 2 Stadsecologe Diny Tubbing constateert dat de Delftse natuur er de laatste jaren op vooruit gaat. Steeds vaker signaleert zij nieuwe soorten planten en dieren in de Delftse Hout maar ook in de stad.
- 3 Iedereen kon stemmen. Als archiefstuk van het jaar is verkozen: de pagina uit het doopboek van de Nieuwe Kerk uit 1632 waarop zowel Johannes Vermeer als Antoni van Leeuwenhoek als nieuwgeborenen staan ingeschreven.
- 4 Aan de Reinier de Graafweg zijn door een uitslaande brand vijftien woningen voorlopig onbewoonbaar geraakt.
- 4 Zorginstelling Pieter van Foreest kondigt aan dat de verzorgingshuizen Stefanna en Monica in 2017 gaan sluiten. De sluiting treft 196 bewoners en 280 arbeidsplaatsen. Beide huizen zijn niet aan te passen voor de zware zorg waarvoor in de toekomst nog slechts nog subsidie gegeven wordt.
- 4 Aart Struijk overhandigt het eerste exemplaar van zijn boek *Van stadswal naar tunneldak, de geschiedenis van molen De Roos* aan de wethouder van cultuur Milène Junius. Bij dezelfde gelegenheid wordt de molen door ProRail weer overgedragen aan de Vereniging De Hollandsche Molen.

- 10 De fietsenstallingen Biesieklette trekken in de eerste helft van het jaar 60 procent meer bezoekers dan vorig jaar. De reden? Het gratis stallen werd op 1 oktober 2012 ingevoerd.
- 12 Voor het gebied dat tot nu toe aangeduid werd als Spoorzone heeft het Delfts college de naam vastgesteld: Nieuw Delft! In deze wijk zullen in de komende jaren volgens plan 1100 woningen en 20.000 vierkante meter kantoorruimte verrijzen.
- 12 De directie en de bouwvakkers vieren dat de nieuwbouw van het Reinier de Graaf Gasthuis het hoogste punt heeft bereikt. De opening van het ziekenhuis staat gepland voor het najaar van 2015.
- 13 Een vloot met dertig historische schepen vaart in de avond door de grachten van de stad. De volgende dag vertrekken ze vanuit Delft naar de Vlietdagen in Leidschendam.
- 14 Na jaren is er weer een Afrika Festival in Delft, nu in het Poptapark van de Poptahof. De organisatoren hopen dat het evenement uitgroeit tot een jaarlijkse traditie.
- 18 Minister Schultz van Haegen van Infrastructuur en Milieu opent de nieuwbouw van Deltares, het kennisinstituut voor water, ondergrond en infrastructuur. De vestiging aan de Stieltjesweg is samengevoegd met die aan de Rotterdamseweg.
- 20 Het Grotius College behaalt landelijk de derde plaats voor het tweetalig onderwijs.
- 27/29 De Revit Technology Conference strijkt voor haar eerste bezoek aan Europa neer in Delft. Tweehonderd bouwexperts uit de hele wereld overleggen over de nieuwste ontwikkelingen op het terrein van ontwerpen.
- 28 Het aantal uitkeringen stijgt, steeds meer inwoners hebben financiële problemen en het aantal huissuitzettingen neemt toe. De gemeente zet in op het voorkomen van armoede.
- 28 In de TOP 100 van het AD is de Reinier de Graaf Groep gestegen van plaats 49 naar 24! Het is hiermee het beste ziekenhuis in de Haagse regio.

Oktober

- 1 In de binnenstad is parkeren op de openbare weg alleen nog toegestaan aan vergunninghouders. Betaald parkeren is nog slechts mogelijk in de parkeergarages en op de speciale parkeerplaatsen.

- 3 Op de mondiale top 200 van het blad *Times Higher Education* magazine stijgt de TU Delft van de 77^e naar de 69^e plaats. Met name op onderzoek en internationale oriëntatie scoort de universiteit goed.
- 4 Het aantal autodiefstallen is over de eerste negen maanden van het jaar in de gemeente met 60% toegenomen. Het aantal gestolen auto's over deze periode bedraagt zesenzestig.
- 5 Museum Het Prinsenhof gaat vanaf februari 2014 gedurende drie maanden dicht voor een ingrijpende herinrichting. De nieuwe presentaties richten zich op twee thema's: Willem van Oranje en Delfts blauw. Het gebouw zal ook een gedaanteverandering ondergaan. De luiken gaan letterlijk open zodat daglicht in de zalen kan binnenvallen.
- 5 Scouting Delft bestaat honderd jaar en dat wordt gevierd, onder andere met een klimtoren op de Markt.
- 7 De bouw van het nieuwe stadskantoor bereikt het hoogste punt. Champagne!
- 10 Het Delftse Solar Team van de TU Delft wint met de zonnewagen Nuna7 de 3000 kilometer lange World Solar Challenge in Adelaide in Australië. Ze pakken deze prijs voor de vijfde keer.
- 12 Het lichaam van mevrouw Riet van Veldhoven-van Velzen (77) wordt na bijna zes maanden vermissing levenloos gevonden in de Delftse Hout. Er is geen sprake van een misdrijf. Brandweer, politie en talloze vrijwilligers hebben al die tijd het zoeken niet opgegeven.
- 14 Op het jaarlijkse wiskundetoernooi van de Radboud Universiteit met honderd deelnemers winnen de VWO-leerlingen van het Grotius College de tweede prijs.
- 15 De stedenband met Estelí in Nicaragua, die twintig jaar geleden startte vanuit de ontwikkelingsgedachte, wordt teruggebracht tot een vriendschapsband. De subsidie aan Estelí gaat van € 15.000 naar € 1700.
- 16 Het pand van Museum Nusantara gaat onder de naam *Prinsen Kwartier* onderdak bieden aan creatieve ondernemingen die op deze plek exposities en lezingen gaan organiseren.
- 17 Na hevige beroering en misverstanden over de mogelijke sluiting van de kinderboerderijen brengt wethouder Brandligt rust met zijn toezegging dat deze open zullen blijven.
- 19 De zusjes Romy (12) en Jaimy (9) van der Heijden winnen met hun spel *Monsters Maskerade* de publieksprijs bij de wedstrijd *Leukste spel van Neder-*

land. Het spel ligt al in de winkel en de ontwerpstere gaan met Kerstmis naar Disneyland Parijs.

De blij zussen Romy en Jaimy met hun zelf ontworpen spel.

- 19 De instelling voor verstandelijk gehandicapten Ipse de Bruggen wint de prijs Beste Leerbedrijf voor Delft met name voor de bijdrage aan het stageconcept *De Delftse Zaak* waar ruim zestig studenten van de Mondriaan School aan deelnamen.
- 21 Op een bedrijventerrein aan de A13 gaat een EHBO-post voor dieren open, de eerste in de stad. De kliniek is alleen 's avonds en in het weekend geopend voor noodgevallen.
- 25 De Delftse Museumnacht trekt met een uitgebreider programma dan voorgaande jaren een recordaantal bezoekers: meer dan 3500.
- 26 Wethouder Milène Junius onthult in de vernieuwde Hamtunnel het keramisch kunstwerk van de Hongaarse kunstenares Márta Nagy dat op de wanden is aangebracht.
- 28 De hevigste storm sinds jaren velt tientallen bomen. Er is veel schade maar er zijn geen persoonlijke ongelukken.

November

- 2 Vanwege de nauwe band van prins Friso met Delft heeft in de Oude Kerk tijdens een besloten bijeenkomst met achthonderd genodigden de herdenking plaats van zijn overlijden op 11 augustus 2013.

- 4 Baby Micha Joël Goedhart wordt als honderdduizendste inwoner in de gemeente ingeschreven. Dit inwoneraantal heeft mede tot gevolg dat er meer geld beschikbaar is vanuit het gemeentefonds; ook hebben de 100.000-plus gemeenten over het algemeen meer aanzien bij de provincie en het Rijk. Delft staat op de 30ste plaats in de lijst van grootste gemeenten.

De 100.000ste inwoner van Delft.

- 6 Tijdens een grootscheepse provinciale rampenoefening worden in de Sporthal Brasserskade honderd Hagenaars opgevangen, bij het Reinier de Graaf Gasthuis worden zestig 'gewonden' binnengebracht.
- 7 De Porceleynse Fles krijgt een aanlegsteiger aan de Schie om het bedrijf en de TU-wijk via het water toegankelijk te maken.
- 7 De gemeenteraad stemt in met het protest van Delftse schoolbesturen en de Fietzersbond tegen de voorgenomen afschaffing van het fietsexamen voor basisschoolleerlingen. Eveneens wordt de aangekondigde sluiting van de Bie-sieklette op de Oude Langendijk en bij De Hoven geschrapt.
- 9 Het bouwfestival *Deelhout* stelt tachtig mensen in de gelegenheid om met sloophout uit de Spoorzone naar eigen inzicht iets fraais op te bouwen. Het aantal belangstellenden voor dit bouwproject is tweemaal zo groot.
- 13 Op initiatief van DOK Delft en basisschool de Horizon gaat in de wijk Buienhof de *Vindplaats* van start, een lokaal waarin kinderen met een taalach-

- terstand worden geholpen en ouders worden gestimuleerd om hun kinderen voor te lezen.
- 15 De tweede Food Floral Fashion show van bloemsierkunstenaar Pim van den Akker en chefkok Yuri Verbeek in museum Het Prinsenhof wordt door het publiek hoog gewaardeerd.
 - 16 De gemeente richt de Delftse Werkgroep Jeugd & Alcohol op met het doel ouders, leerkrachten en leerlingen kennis te laten nemen van de gevolgen van alcoholmisbruik. Het alcoholgebruik ligt in Delft hoger dan in de omliggende steden, zo blijkt uit een onderzoek van de GGD Zuid-Holland-West.
 - 20 In de jaarlijkse Café Top 100 van vakblad *Misset Horeca* prijken de kroegen van de stad op steeds hogere plaatsen. Bierhuis De Klomp stijgt tweeëntwintig plekken en komt op plaats 44. Café de Sjees staat op plaats 94, café Kobus Kuch en Biercafé Doerak naderen de top 100.
 - 21 Het Delftse high-techbedrijf Eternal Sun, behorend tot het ondernemersplatform YES!Delft, wint de Clean Tech Award in Silicon Valley met de ontwikkeling van zonnesimulatoren waarmee zonlicht voor 99 procent wordt nagebootst. Er waren zevenhonderd deelnemers.
 - 21 Na vijf jaar arbeid zendt de TU Delft in Yasni in Rusland een satelliet de ruimte in.
 - 22 Combiwerk ontvangt vanwege het 'menselijke ontwerp van het interieur' de internationale Great Indoors Award die eens per twee jaar wordt uitgereikt. Het ontwerp is van i29 interior architects.
 - 23 Ondanks de landelijke commotie over de afkomst van Zwarte Piet worden deze helpers samen met de Goedheiligman in onze stad bijzonder hartelijk welkom geheten.
 - 30 De eerste gedrukte bijbel in het Nederlands die 1477 in Delft werd gedrukt, is tijdelijk terug op zijn geboortegrond. De *Delftse Bijbel* maakt deel uit van een tentoonstelling in de Maria van Jessekerk.

December

- 1 Het kantoor van de Kamer van Koophandel wordt opgeheven. Inwoners van Delft kunnen voortaan terecht bij de KvK in Den Haag.
- 4 Koning Willem-Alexander opent het nieuwe gebouw van het biotechnologiebedrijf Applikon aan de Heertjeslaan. Het bedrijf ontwikkelt bioreactorsystemen voor onderzoek en productie van vaccins en geneesmiddelen. Applikon is in meer dan dertig landen actief en zet zijn producten voor 95 procent af in het buitenland.

De tentoongestelde bijbel in de Maria van Jessekerk.

- 5 Slecht nieuws voor Kennisstad Delft. Na 25 jaar vertrekt per 1 januari 2015 het hoofdkantoor van TNO met zevenhonderd medewerkers naar Den Haag.
- 5 Het nieuwe gebouw van GGZ Delfland aan de Sint Jorisweg, dat in december 2012 is geopend, ontvangt van de Vereniging Kunststof Gevelelementenindustrie de VKG Architectuurprijs in de categorie nieuwbouw. Het gebouw is ontworpen door Greiner Van Goor Huijten Architecten.
- 5 Het ontwikkelingsbedrijf Spoorzone Delft nodigt ontwikkelaars uit om in te schrijven voor het realiseren van woningen in het gebied rond de Coenderstraat en de voormalige Van Leeuwenhoeksingel.
- 5 Dr. J.R. ter Molen uit Apeldoorn, oud-directeur van Paleis Het Loo, schenkt uit zijn privécollectie aan het Archief Delft drie penseeltekeningen van Christo Sacrum vervaardigd door Isaac van Haastert. Het niet meer bestaande gebouw van het godsdienstig genootschap Christo Sacrum (1797-1838) aan het Rietveld werd opgericht na de scheiding van kerk en staat in 1796 en was tot 1801 een geheim genootschap. Hoewel de leden overwegend protestants waren, stond het open voor alle christelijke gezindten. (zie ook Delfiana, blz. ???)
- 9 De website *Hoe veilig is mijn wijk* vermeldt dat het aantal straatroven in de eerste tien maanden van het jaar met de helft is afgenomen, van vijftig naar vijftwintig.

Christo-Sacrum, penseeltekening door Isaac van Haastert

- 10 Minder subsidie voor Lichtjesavond levert extra steun op van inwoners en bedrijven. Een recordaantal van 35.000 bezoekers geniet van een honderdtal panden in sfeerlicht en van optredens, muziek en stromen glühwein en chocolademelk.
- 14 De Internationale School Delft gaat in samenwerking met de gemeente Rijswijk per 1 maart 2014 voorlopig van start in een schoolgebouw aan de Nassaulaan. De kinderen krijgen les in de Engelse taal van een docent die Engels als moedertaal heeft.
- 14 De gemeente draagt het beheer van zeven wijkcentra en twee jongerencentra over aan een externe partij. Participe Delft, het voormalige Breed Welzijn, blijft verantwoordelijk voor het welzijnswerk. De reorganisatie levert negen ton per jaar op. Sinds 2012 heeft de gemeente acht buurthuizen gesloten.

Een Dickenskoor zing kerstliederen op Lichtjesavond.

- 18 Het Prins Bernhard Cultuurfonds schenkt € 3500 aan de Stichting World Art Delft voor een educatief poëzieproject. Museum Paul Tetar van Elven krijgt € 5000 voor het project *Op bezoek bij Paul Tetar van Elven* en de Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging afdeling Delfland krijgt ruim € 2000 voor het educatieve project *Parken*.
- 20 Bij graafwerkzaamheden in de Spoorzone ter hoogte van de Dirklangenstraat is een misbaksel aangetroffen: een stapel van vijftientig beschilderde en aan elkaar geplakte schaaltes uit ongeveer 1650.
- 28 De Altena Hoeve wordt in de loop van 2014 gesloopt. De boerderij die hoorde bij het kasteel Altena kreeg al in 1680 tijdelijk een horecafunctie als herberg. De laatste 22 jaar bood de hoeve plek aan bruiloften en partijen. DSM, eigenaar van het perceel, wil de grond gebruiken om uit te breiden.
- 29 De Christelijk Gereformeerde Kerk verhuist van twee locaties in de binnenstad -de kerk aan de Nieuwe Langendijk en het verenigingsgebouw Conventum in de Van der Mastenstraat- naar de voormalige bibliotheek DOK Tanthof. Het is de eerste kerk die zich in de wijk Tanthof vestigt.

**van SILFHOUT
& HOGETOORN**
wereldmakelaars

betrokken makelaars met visie

Een maatschappelijk betrokken makelaar?
Met gevoel voor de historie van Delft?
Verkoop en waardebeoordeling met inzet van moderne technieken?

T (015) 212 52 88
www.vansilfhout.nl
www.wereldmakelaars.nl

Maak eens vrijblijvend een afspraak met één van onze makelaars.

Complete Woninginrichting

*Al sinds
1913 een
begrip in
Delft en
omgeving!*

Koornmarkt 89 • 2611 ED Delft • 015 - 212 42 73 • www.vanwitteloostuijn.nl
Geopend: woe. t/m vrij. van 11.00-17.30 uur, zat. van 10.00 - 17.00 uur. Daarbuiten op afspraak.

Een souvenir uit het Heilige Land

De grote bol op de toren van de Nieuwe Kerk

Thomas H. von der Dunk

Delft was op het eind van de middeleeuwen in architectonisch opzicht een vrij uitzonderlijke stad: als enige in het gewest Holland kon zij bogen op een stadssilhouet met twee hoge kerktorens, die te midden van de bescheiden dakruiters van diverse kloosterkapellen ver boven de woonhuizen uitrezen. De ene daarvan is ook nu nog met zijn huidige 109 meter de hoogste van heel Holland. De weinige andere Hollandse steden die aan de vooravond van de reformatie al over twee volwaardige grote parochiekerken beschikten, moesten het met hooguit één fatsoenlijke toren doen, zoals Amsterdam, Enkhuizen en Leiden. In het laatste geval zou bovendien de toren van de Pieterskerk, die met zijn ongeveer 115 meter de allerhoogste was, in 1512 instorten, om nooit meer te worden herbouwd.

Samen met het tot de late dertiende eeuw teruggaande, maar in de vijftiende eeuw met een lantaarn verhoogde en zijn karakteristieke tentdak bekroonde belfort van het stadhuis aan de Markt domineerden de torens van de Oude Kerk en de Nieuwe Kerk eeuwenlang de Delftse binnenstad. Opvallend: voor de bekroningen van beide kerktorens vormde Vlaanderen een belangrijke bron.

Delft, voorgevel van het Stadhuis.

Delft, toren van het Stadhuis.

Delft, Oude Kerk, gravure van Coenraet Decker uit 1667.

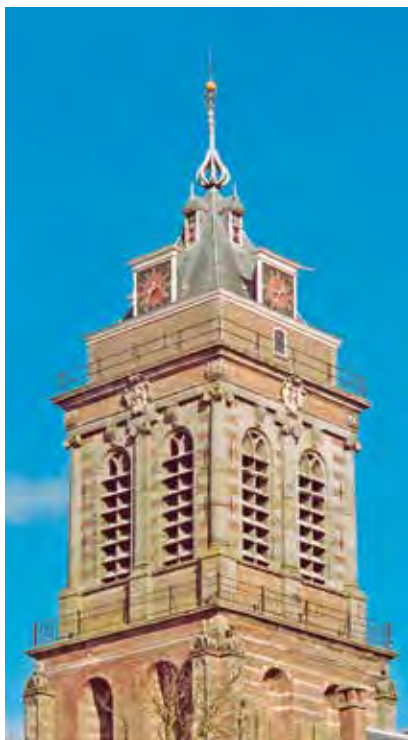

Delft, toren van de Oude Kerk.

De bijzondere toren van de Oude Kerk

Over de bouw van de toren van de Oude of Sint-Hippolytuskerk is niet veel bekend. In zijn vormgeving was deze sterk verwant aan de verdwenen contemporaine toren van de Leidse Pieterskerk en met deze op het moment van gereedkomen zonder twijfel een van de meest monumentale torens van de graafschap Holland. Hij moet uit het tweede kwart van de veertiende eeuw stammen, en vormt daarmee het oudste deel van de ooit rond 1200 als tufstenen bouwsel gestichte kerk, die tussen 1355 en 1522 in diverse fases tot een laatgotische pseudo-basiliek werd uitgebouwd. Het middenschip is in de huidige vorm een eeuw jonger dan de toren, het koor dateert deels uit de periode 1390-1410, maar werd na 1503 naar plannen van de Vlaamse bouwmeester Anthonis Keldermans fors vergroot, waarbij ook het noordertransept tot stand kwam. Bij de stadsbrand van 3 mei 1536 geheel uitgebrand, werd de kerk van 1541 tot 1560 hersteld, bij welke gelegenheid, als laatste toefje op de taart, het kleine sierlijke dakruitertje op de viering moet zijn gezet.

De 79 meter hoge westtoren zelf bleef bij dit alles nagenoeg onaangeroerd, alleen werd de stenen spits in 1452-'53 ingrijpend vernieuwd en halverwege met een balustrade omgeven, om in 1605 van enorme vrijstaande ronde wijzerplaten tegen de voet ervan te worden voorzien. Deze wijzerplaten geven de toren een heel eigen

Schoonhoven, Bartholomeuskerk.

Dordrecht, Grote Kerk.

aanzien en zouden in 1669 ook bij de onvoltooide torenstomp van Wijk bij Duurstede terugkeren. Daar werden de wijzerplaten overigens, anders dan in Delft, in 1760 alsnog in een soort klokkenhuizen geplaatst, net als al in 1626 - het meest monumentale voorbeeld - bij de toren van de Grote Kerk van Dordrecht. Omdat zowel in Wijk bij Duurstede als Dordrecht de spits ontbreekt, en de klokkenhuizen dus de torenromp afsluiten, zijn zij daar tevens bepalend voor het silhouet. Nog weer een halve eeuw eerder, in 1570, werden in Delft zulke grote uurwijzers al in aparte, met driehoekige geveltjes getooide dakkapellen tegen alle vier zijden van het tentdak van de stadhuistoren aangebracht. Deze toren bleef bij de brand van 1618 gespaard en werd daarna opgenomen in de nieuwbouw van de Amsterdamse stadssteenhouwer Hendrik de Keyser (1565-1621). Zonder die driehoekige geveltjes zouden zulke dakkapellen voor de wijzerplaten nadien nog viervoudig terugkeren aan de voet van het soortgelijke vierkante tentdak dat, samen met de stenen vierkante klokkenverdieping eronder, in 1648-'50 op de toren van de Bartholomeuskerk in Schoonhoven was neergezet.

Het meest bijzonder, en uniek voor Holland, was evenwel de bekroning van de toren van de Oude Kerk in de vorm van een door vier kleinere stenen hoekspitsen omgeven hoge achzijdige stenen torennaald. De geografisch dichtstbijzijnde bewaard

gebleven soortgenoot, maar wel met veel kleinere nevenspitsjes, vindt men op Zuid-Beveland, en wel in het dorp Kapelle. Daar dateerde de toren zelf uit de tweede helft van de veertiende eeuw, maar de vier gemetselde hoektorentjes met dito spitsjes zijn pas later toegevoegd, vermoedelijk ergens tussen 1450 en 1550. Ooit vormde dit niet de enige Zeeuwse kerktoeren, die zich daarvoor onderscheidde: in het geval van de contemporaine toren in het naburige 's-Heer Arendskerke zijn de aanzetten ervan nog duidelijk te zien. Ook de eveneens veertiende-eeuwse torens van Baarland, Nisse en Wemeldinge, even verderop op Zuid-Beveland gelegen, hoorden ooit in die categorie thuis. Een derde nog binnen de huidige Nederlandse staatsgrenzen bewaard gebleven voorbeeld van zo'n torennaaldenkuintet levert het Belfort van het stadhuys van Sluis in Zeeuws-Vlaanderen

Kapelle, Hervormde Kerk.

Sluis, belfort van het Stadhuis.

Zierikzee, Zuidhavenpoort

*Brugge, Onze Lieve Vrouwekerk
vanaf het Belfort.*

Kortrijk, Sint-Maarten.

Tienen, Onze Lieve Vrouwe Ten Poel.

(1393-'96), ooit ook met enorme ronde wijzerplaten tegen alle vier zijden van de torenspits. De tot de vroege veertiende eeuw teruggaande, in 1491-'92 in de bovenbouw gewijzigde Zuidhavenpoort in Zierikzee, ook met vier arkeltorentjes rond het centrale tentdak, wijst op de militaire herkomst van het motief. Zo'n torenkwintet vormde namelijk een uitgesproken Vlaams element, dat oorspronkelijk afgeleid was van kasteeldonjons en waarvoor diverse parallellen bij andere stedelijke belforten uit de veertiende en vijftiende eeuw bestaan. Later vinden we daarvan ook voorbeelden bij tal van stads- en dorpskerktorens in Vlaanderen, waarmee Holland overigens vanaf de Zoen van Delft in 1428 - toen de Hollandse gravin Jacoba van Beieren de macht aan de Bourgondische hertog Philips de Goede had moeten overdragen - dezelfde landsheer delen zou. Maar de culturele banden tussen Holland en Vlaanderen waren mede dankzij de handel heel wat ouder dan dat bestuurlijke fusiemoment, en dat heeft vermoedelijk Delft al een eeuw voordien bij de Oude Kerk zijn eigen 'Vlaamse' belfort als symbool van stedelijke trots opgeleverd.

Het meest monumentale voorbeeld van zo'n Vlaamse kerktoren met vijf spitsen in het huidige België dateert uit de late vijftiende eeuw: de Onze Lieve Vrouwekerk in Brugge, met 122 meter bij de voltooiing de hoogste kerktoren in de hele Nederlanden. Het type zou in Vlaanderen ook de komst van de renaissance overleven,

Solre-le-Château, Saint-Pierre.

Walcourt, Saint-Materne.

waarbij de centrale stenen naaldspits met vier dito kleinere nevenspitsen zou worden omgezet in een centrale houten constructie van diverse uivormige bollen te midden van vier soortgelijke kleinere bouwsels op de hoeken. Fraaie voorbeelden bieden de Sint-Maarten in Kortrijk (1601), de Onze-Lieve-Vrouwe-ten-Poel in Tienen (1654), de Saint-Pierre in Solre-le-Château (1611) en de Saint-Materne in Walcourt (1631). Zelfs uit de barok kennen we nog een elegante variant, te weten het door de lokale architect Louis Ledoux (1616-1667) ontworpen Belfort van Bergen/Mons in Henegouwen (1662-'69). Het meest noordelijke voorbeeld, in geografisch opzicht echt een uitschieter, biedt tot op heden nog de in 1523-'29 opgetrokken en na brand door blikseminslag in 1584 veel lager herbouwde vieringstoren van de Sint-Jan in 's-Hertogenbosch.

De bijzondere toren van de Nieuwe Kerk

Zo'n koepelspits, maar dan zonder de vier hoektorentjes, zou ook voor de toren van de Nieuwe Kerk in Delft karakteristiek worden. En die koepelspits was bij zijn gereedkomen in 1496 de allereerste in zijn soort in heel Holland, waar tot dan toe torens altijd met simpele vierkante tentdaken - in de romaanse periode - dan wel slanke achzijdige naaldspitsen - tijdens de gotiek - waren afgedekt. Dat laatste gold

bijvoorbeeld voor de reeds gememoreerde toren van de Leidse Pieterskerk. Anders dan in het geval van de Oude Kerk, valt het verloop van de bouw van de toren van de Nieuwe of Sint-Ursulakerk op grond van het rijkelijk voorhanden archiefmateriaal tot in detail te volgen. Dat geldt niet alleen voor de toren, maar ook voor de kerk zelf, waarvan het tussen 1383 en 1390 opgetrokken transept thans het oudste gedeelte vormt, direct in aansluiting gebouwd op de kleine houten kerk die hier in 1381 op de plaats van een miraculeuze verschijning van de Heilige Maagd was gesticht. Een basilicaal schip verving vervolgens tussen 1412 en 1435 de daartoe weggebroken houten noodkerk, van 1453 tot 1476 volgde de bouw van een groot omgangskoor. Intussen was men ook al die tijd bezig met het meest prestigieuze deel van de nieuwe kerk: de westtoren, die die van de Oude Kerk moest overtreffen. Op 5 september 1396 werd de eerste steen gelegd. Na precies één-eeuw-en-één-dag bouwen, op 6 september 1496, was hij gereed. Niet dat er continu aan de toren doorgewerkt was, de bouw voltrok zich met horten en stoten: de twee onderste vierkante geledingen waren al in 1412 gereed, de achthoekige derde geleding volgde in 1430-'47, en pas na een halve eeuw pauze verrees in 1494-'96 ook het bovenste achtkant, samen met de opvallende uivormige bekroning, waarover zo meer. Lang heeft Delft daarmee niet kunnen pronken: bij de al genoemde grote stadsbrand van 1536 ging de spits in vlammen op, om bij de herbouw het jaar daarop door een korte achthoekige piramide te worden vervangen. Die moest

Delft, Nieuwe Kerk vanaf de Markt

na een nieuwe brand in 1872 drie jaar later voor een in de hoofdlijnen soortgelijke, maar beduidend steilere neogotische versie naar ontwerp van Pierre Cuypers en Eugen Gugel plaatsmaken, die nog steeds de toren bekroont.

Reeds de opbouw in vier verdiepingen met twee achtkanten was voor een toren in onze contreien uniek, nog afgezien van de vier slanke hoektorens die het onderste octagon begeleiden en zo de overgang van vierkant naar achtkant verzachten. De Utrechtse Domtoren (1321-'82), die voor menige grotere kerktoeren in het Sticht of daarbuiten model stond, telde boven de twee vierkante geledingen bijvoorbeeld maar één octagonale lantaarn. Alleen de toren van de Grote Kerk van Dordrecht (1339-1457) had net als Delft op een uit meerdere etages bestaand vierkant onderstuk een uit twee verdiepingen opgebouwde achtzijdige lantaarn moeten krijgen, maar toen na ruim een eeuw stenen stapelen de bouw werd stopgezet, was men net tot de eerste aanzet daarvan gekomen. De beoogde Dordtse bekroning was evenwel geen uispits als in Delft, maar een - voor Nederland overigens nog veel uitzonderlijker - open maaswerkhelm, zoals voor diverse Duitse gotische torens ontworpen was, bijvoorbeeld het Munster in Freiburg en de Dom van Keulen.

Omdat de bekroning van de toren van de Delftse Nieuwe Kerk reeds zo vroeg verloren ging, zijn wij voor een reconstructie aangewezen op slechts een tweetal postume afbeeldingen. De ene is een op de omlijsting 1620 gedateerd

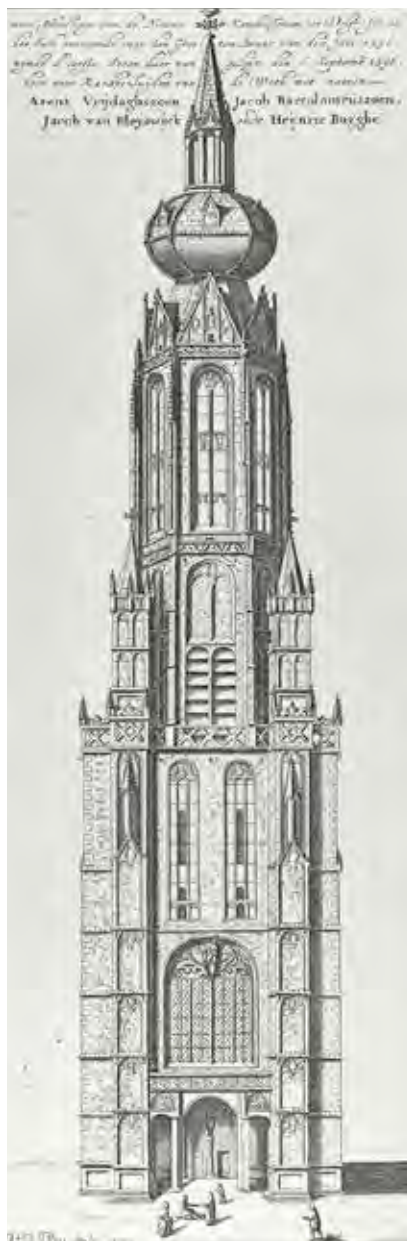
Dordrecht, project voor de onvoltooid gebleven toren van de Grote Kerk, 18de-eeuwse tekening.

olieverfschilderij, dat vermoedelijk een kopie is naar een zestiende-eeuws origineel, dat in het stadhuis belandde. De ander is een gravure van de hand van Abraham de Blois (?-1717) uit 1679. Qua proporties is de geschilderde versie weinig betrouwbaar, de toren is hierop, zoals een vergelijking van de vier geschilderde geledingen met de vier bestaande leert, veel te slank weergegeven. De gravure komt in dat opzicht ongetwijfeld veel beter met de werkelijkheid overeen.

Maar over de vorm van de bekroning laten zij weinig misverstand bestaan. Apart zijn reeds de acht spitse topgeveltjes die bij de brand van 1536 bewaard zijn gebleven en zodoende nog steeds de lantaarn afsluiten. Zij onttrekken hier niet, als in Utrecht, de bovenste balustrade aan het oog, maar zijn daar bovenop geplaatst, waarmee zij in feite al een onderdeel van de spits vormen. Iets soortgelijks treffen wij sinds Cuypers' restauratie van 1877-'85 overigens ook aan bij de rond 1485 voltooide spits van de Janskerk in Maastricht. Daarboven verrijst dan in Delft de houten spits, die bestaat uit een afgeknotte achtzijdige piramide, een grote bol, een slanke open lantaarn en een korte naaldspits.

Bolvormige houten torenbekroningen in Holland

De spits met bol van de Nieuwe Kerk was een bekroningsvorm die anno 1496 nog volledig nieuw was. "Den houten Appel was bysonder fraay van werk en seer raer in't aensien, sulcks men elders weynigh of geen dierghelijcke sagh", zoals stadsgeschiedschrijver Van Bleyswijck nog in 1667 goedkeurend noemde. Het qua anciënniteit daarop volgende voorbeeld binnen de huidige Nederlandse landsgrenzen dat met ze-

Delft, toren van de Nieuwe Kerk met oorspronkelijke bekroning, gravure van Abraham de Blois uit 1679.

kerheid te dateren valt, is tien jaar jonger en sierde de laatgotische toren van de Grote Kerk in Breda. Met de bouw van de stenen romp, bestaande uit een aantal vierkante geledingen en één achtzijdige lantaarn, werd in 1468 begonnen; in 1506 kwam deze gereed. De overeenkomsten met de romp van de Nieuwekerkstoren zijn vrij gering; forse overhoekse steunberen zorgen in dit geval voor een geleidelijk slinkende contour, terwijl de volwaardige hoektorentjes, die in Delft de overgang van vierkant naar achtkant moeten helpen verzachten, in Breda door (forse) hoekpinakels zijn vervangen. Boven de bovenste balustrade verrees in 1506-'09 een houten bovenbouw, opnieuw zoals in Delft bestaande uit een afgeknotte achtzijdige piramide, een bol, en een open lantaarn. In plaats van de bekronende spits van Delft volgde ditmaal als afsluiting een concaaf tussendakje met een tweede veel kleinere bol. De Delftse topgevels aan de voet van de bekroning ontbraken.

Ook in Breda bestaat de oorspronkelijke bekroning niet meer; hij werd in 1694 door blikseminslag een prooi van de vlammen, om vervolgens in 1699 door een barokke variant te worden vervangen. Dankzij oudere prenten weten wij echter hoe hij er uit heeft gezien. Bovendien zijn in de zeventiende eeuw twee houten modellen van de toen bestaande bekroning vervaardigd, en was van de hele toren een manshoge bouwtekening uit de bouwtijd of van kort daarna bewaard gebleven. Onduidelijk is mede daardoor, in hoeverre deze bolvormige bekroning al van de aanvang, dus al in 1468, op het bouwprogramma stond, dan wel pas later - tegen de tijd dat de romp gereed was? - aan de bouwplannen is toegevoegd, en eerst aan een veel conventionele torennaald was gedacht. Dat laatste lijkt waarschijnlijker. Hetzelfde geldt overigens ook voor Delft: of de bijzondere spits pas werd bedacht toen men in de loop van 1495 daadwerkelijk met de bouw ervan begon, of al (veel) eerder, valt bij gebrek aan

Breda, project voor de toren van de Grote Kerk met de oorspronkelijke bekroning, vroeg-16de-eeuwse ontwerp-tekening, verblijfplaats onbekend.

Rhenen, Cuneratoren.

Haarlem, vieringstoren van de Bavo.

Edam, Speeltoren.

contemporaine bouwtekeningen niet te bepalen, maar een veel vroegere datering dan 1495 is evenzeer twijfelachtig.

Nog voor een derde toren op het huidige Nederlandse grondgebied *kan* het plan voor de bolvormige bekroning al uit de late vijftiende eeuw stammen, bij de vanaf 1492 verder naar Utrechts model in één ruk opgetrokken Cuneratoren in Rhenen. Ook hiervoor geldt dat volstrekt onduidelijk is of het klokvormige koepeldak met 'Bredase' open minilantaarn, die in 1531 gereed kwam, al tot het oorspronkelijke concept behoorde. Voor de iets eerder begonnen Onze Lieve Vrouwetoren in Amersfoort gold dat in elk geval niet; deze was oorspronkelijk met een traditionele torennaald getooid, en kreeg pas na het afbranden daarvan (in 1547) een uit diverse bollen bestaande spits, de (sterk gelijkende) voorloper van de huidige. Andere serieuze gegadigden boven de grote rivieren van voor de eeuwwisseling zijn er niet.

In elk geval zou het als allereerste in Delft gegeven voorbeeld van een torenbekroning met een grote bol na de eeuwwisseling in Holland en daarbuiten furore maken, soms in gesloten vorm, als in Delft zelf of bij de Zuidertoren in Enkhuizen (1518-'24), maar al spoedig vooral in Holland zelf in de vorm van een open uivormige beugelkroon, waarvan de houten vieringstoren van de Sint-Bavo in Haarlem (1518-'19) het meest grootse voorbeeld vormt. Het meest op Delft lijkt misschien nog de - rond

1525 te dateren? - Speeltoren in Edam, waar we, zij het met andere onderlinge verhoudingen, boven de achtkante stenen lantaarn precies dezelfde openvolging zien van een ditmaal licht concaaf gebogen afgeknotte piramide, grote gesloten bol, open houten minilantaarn en kort afsluitend spitsje. Een iets eenvoudiger variant, met minder onderdelen in deels andere volgorde, vinden we in de kort na de stadsbrand van 1524 geconstrueerde torenbekroning van de Gasthuiskerk in Zaltbommel.

In de Amsterdamse Oudekerkstoren zou in 1565 een gesloten bol tussendak halverwege met een open beugelkroon bovenaan worden gecombineerd. Tot in de zeventiende eeuw bleef in het westen van Nederland het gebruik van zulke bollen, uien en beugelkronen voor de houten bovenbouw van torens zeer gangbaar, niet alleen bij kerken, maar ook bij stadhuizen, van Veere (1599) tot Leiden (1599).

Een oosterse bron voor de bol

Dat er oude artistieke relaties met Vlaanderen bestonden had anderhalve eeuw eerder reeds de toren van de Delftse Oude Kerk geïllustreerd. Dat ze ook in de vijftiende eeuw hebben bestaan, is niet minder aannemelijk. Juist vanuit de Oude Kerk werden die nu opnieuw aangeknoopt, en wel speciaal met de machtige handelsstad Brugge. Zowel een nieuw koperen doopvont (1438) als een nieuw traliehek (1469) werd achtereenvolgens door de Delftse kerkmeesters bij Brugse kunstenaars besteld. In of kort voor het jaar 1465 werd bovendien ook de nieuwe pastoor uit Brugge betrokken: Egidius Joyce (1425-1483). Die bleef daarnaast tot zijn dood als kanunnik verbonden aan het kapittel van Sint-Donaas in Brugge, zoals dat ook voor de twee volgende pastoors gold. Die stamden eveneens uit de Vlaamse handelsmetropool, zodat meer dan een halve eeuw lang, tot de dood van de derde pastoor kort voor 1522, er ook kerkelijke banden bestonden.

Zulke banden vonden nu opnieuw ook een bouwkundige vertaling. Net als in Holland traden namelijk ook in Vlaanderen vanaf het eind van de vijftiende eeuw steeds vaker ingewikkelder houten torenbekroningen op. De in 1482-'86 gebouwde octagonale lantaarn van het Belfort in Brugge was aansluitend nog met een houten piramide bekroond, maar toen deze al in 1493 afbrandde, werd in plaats daarvan in 1499-1502 een bekroning geconstrueerd die opgebouwd was uit allerlei doorbroken en uitstulpende geledingen, met de Vlaamse leeuw in top.

In deze stad moet vermoedelijk ook het allereerste gerealiseerde voorbeeld van de 'Delftse' bol bij een toren gezocht worden, waarvan de herkomst lang in raadselen was gehuld - en daarmee te-

Brugge, Jeruzalemkapel.

vens de mogelijke iconografische verklaring van het plotselinge massale optreden ervan: in de laatgotische Jeruzalemkapel. Opnieuw dus Brugge: zoals de Delftse Oudekerkstoren met zijn vijf spitsen hier later zijn meest monumentale Vlaamse tegenhanger zou vinden in de enorme toren van de Onze Lieve Vrouwekerk, zo vond de bol op de toren van de Delftse Nieuwe Kerk hier zijn eerste voorloper in die op de toren van de Jeruzalemkapel. Dit wat groot uitgevallen privé bedehuis was in 1427 gesticht door de gebroeders Pieter en Jakob Adornes nadat zij een pelgrims-tocht naar het Heilige Land hadden gemaakt.

Het bouwwerk was evident als aandenken daaraan bedoeld, wat verklaart dat het koor ervan een crypte kreeg die duidelijk op de Heilig Grafkerk was geïnspireerd en enkele toeristische relikwieën uit Jeruzalem bevatte, zoals een steen van het Heilig Graf zelf. Nadat vervolgens ook Pieters zoon Anselm Adornes (1424-1483) in 1471 van een dergelijke pelgrimsreis was teruggekeerd, werd de kapel bij een ingrijpende verbouwing aan de koorzijde van een zeer opvallende toren voorzien. Op de stenen romp ervan prijkte een zeer oosters ogende achtkante houten bovenbouw die in een grote bal eindigde, waarop het Maltheser kruis van Jeruzalem verrees.

Al vanaf het begin van de vijftiende eeuw was er sprake van een duidelijke toename van het aantal Europese pelgrims naar Palestina, dat juist in de dagen van Anselm een climax bereikte. Ook vanuit de Bourgondische Nederlanden was de toestroom toen bijzonder groot. Dat liet niet alleen zijn sporen na in de schilderkunst, maar ook in de (geschilderde) architectuur, waarbij in de beeldvorming geen duidelijk onderscheid gemaakt werd tussen de (grotendeels verdwenen) oudere joods-christelijke en de (inmiddels dominante) jongere islamitische bouwkundige erfenis in die contreien. Daar werd in Jeruzalem al sinds onheuglijke tijden de - immers op de Tempelberg

gelegen - Rotskoepel (688-691) met de goddelijke Tempel van Salomo vereenzelvigd. Tevens kon voor dergelijke bekroningen de Heilig Grafkerk een belangrijke inspiratiebron vormen, die bij de herbouw in 1140-'49 door de kruisvaarders met een basilicaal schip en kloke klokkentoren was vergroot. De begrijpelijke interesse voor dit oermonument van het christendom zou juist in de nadagen van de middeleeuwen binnen de 'reële' architectuur nog resulteren in een aantal verkleinde kopieën van de aparte Heilig Grafaedicula met zijn koe-

Panorama van Jeruzalem met de als Tempel van Salomo geïdentificeerde Rotskoepel, boutsnede van Erhard Reuwich uit de Peregrinatio in Terram Sanctam (1486) van Bernhard von Breydenbach.

pelvormig bekroond 'torentje' binnen in de Heilig Grafkerk, in de vorm van nieuwe 'Heilig Grafkapellen' in andere kerkgebouwen in Europa, waarvan er nu nog een stuk of vijftig zijn bewaard. Soms, zoals in 1508 in het Zuid-Duitse Augsburg, kreeg het eigen Heilig Graf door een uivormig opzwellende koepel op het dak nog een extra 'oosters' accent.

Dankzij tal van reisverslagen van pelgrimstochten naar het Heilige Land, die als gevolg van de uitvinding van de boekdrukkunst vanaf het laatste eeuwkwart ook op een veel breder publiek konden rekenen, raakte men ook in de Nederlanden met de Rotskoepel als Tempel vertrouwd, zodat die associatie

van bijbel en koepel voor de hand lag. In dat opzicht was er in heel Europa sprake van een ware hausse aan publicaties van dergelijke reisberichten, die na de eeuwwisseling wel weer snel zou wegebben. Daaronder bevond zich ook, van de hand van de Brugse priester en notaris Rombout de Doppere, een heus handboek in het Nederlands voor Palestinagangers, dat in 1491 in druk verscheen.

Een sleutelrol was weggelegd voor het eerste geïllustreerde reishandboek, de in 1486 als *Peregrinatio in Terram Sanctam* in druk verschenen beschrijving van de Mainzer kanunnik Bernhard von Breydenbach (ca.1440-1497) van zijn pelgrimstocht in 1483. Het door de hem begeleidende Utrechtse schilder Erhard Reuwich uitgegeven en met fraaie houtsneden verluchte werk zou al twee jaar na de eerste uitgave ook in het Nederlands verschijnen. Door de vele andere vertalingen nadien zou het voor lange tijd beslissend zijn voor het fysieke beeld dat men in Europa van Jeruzalem had. Juist Reuwichs weergave van de Rotskoepel als 'Tempel', pontificaal centraal op zijn grote uitvouwbare panoramaprent van de Heilige Stad, zou vaak als voorbeeld voor andere contemporaine voorstellingen daarvan dienen.

Heilig Grafkerk in Jeruzalem, houtsnede van Erhard Reuwich uit de Peregrinatio in Terram Sanctam (1486) van Bernhard von Breydenbach.

Met de door zulke ontdekkingsreizigers verkregen informatie verwierf men in de Nederlanden een veel natuurgetrouwer beeld van de architectuur ter plaatse dan men voorheen bezeten had. Sindsdien duikt bij de visuele verbeelding van Jeruzalem de Tempel herhaaldelijk in de verbasterde gedaante van de Rotskoepel op. Maar al veel eerder zou het Heilige Land door (uivormige) 'Tempel'-koepels of bolvormige torenhelmen worden gekarakteriseerd, die dan ook soms zeer concreet de Tempel of de Heilige Grafkerk moesten verbeelden. Van moskeeën of minaretten afgekeken, moesten zij al gedurende de hele vijftiende eeuw met name in de Vlaamse schilderkunst dienen om aan bijbelse voorstellingen een oriëntaals-exotische 'couleur locale' van het Heilige Land te verlenen. Bij 'Europese' taferelen uit deze tijd was daarentegen in de geschilderde architectonische stoffering geen spoor van zulke

koepel- of uivormige bedakingen te vinden.

Vaak namen dan de met een koepel gedekte centraalbouwwerken op bijbelse tafere-len onder invloed van de gotiek de vorm aan van torens, waarmee zij de voorlopers vormden van de later daadwerkelijk in de Nederlanden gebouwde torens, zoals dat al eerder in Venetië het geval was. Reuwichs weergave van de Heilig Grafkerk, met de door gevouwen koepel bekroonde klokkentoren, werkte dit vanaf 1486 onge-twijfeld nog verder in de hand. Vanaf het midden van de vijftiende eeuw zijn hele reeksen van zulke geschilderde torens bewaard gebleven. Speciaal een reeks minia-turen van een Brugs meester in een rond 1450 voor Philips de Goede vervaardigde Jeruzalemkroniek springt er uit. De stadsgezichten van Jaffa en Jeruzalem staan hier bol van de met uien bekroonde gotiserende torens die het oriëntaalse karakter van de stad moeten representeren. Is het toeval dat juist in Brugge met de Jeruzalemkapel die architectonische verbeelding zo'n beetje voor het eerst in de Nederlanden ook in de architectonische praktijk werd omgezet?

Toen Anselm Adornes in 1470 de eerste keer naar het Heilige Land afreisde, functi-oneerde zijn eigen Jeruzalemkapel voor hem als vanzelfsprekend vertrekpunt. Hier bestegen hij en zijn kompanen hun paard, nadat zij eerst hier ter communie waren gegaan. Geheel in die geest werd een halve eeuw later een broederschap van Jeruza-lemvaarders aan de kapel verbonden, die daardoor al spoedig tot het brandpunt van de plaatselijke Heilige Grafdevotie zou uitgroeien.

Dergelijke verbanden doen ook een diepere iconografische intentie achter de vrij plotselinge introductie van de houten torenbekroningen in de Nederlanden en el-ders vermoeden. De verleiding is zodoende groot om ook in het geval van Delft, dat als eerste Hollandse stad daarmee kon pronken, net als bij de Jeruzalemkapel in Brugge de bol als een verwijzing naar het Oosten te interpreteren. Een 'afbeelding' van de Tempel van Jeruzalem van de hand van een Florentijnse miniaturist Gherardo di Giovanni del Fora Fiorentino (1444/'45-1497) op een passievoorstelling in een Romeins missaal uit 1493 vertoonde in elk geval met zijn achtkante romp, driehoe-kige topgeveltjes en uivormige bol daarboven zelfs een zeer grote overeenkomst met de drie jaar jongere bekroning van de Nieuwekerkstoren, waarvan zij in feite een licht gedrukte versie vormt. Dat men in Delft met dit missaal bekend was, mag weliswaar uitgesloten worden geacht, maar de gelijkenis duidt erop dat een bepaald vormenrepertoire breder in Europa circuleerde, en kennelijk met de wereld van de bijbel werd geassocieerd.

Pelgrims naar en uit Delft

De inwoners van Delft waren niet minder vroom dan die van Brugge; bovendien werd die vroomheid extra gestimuleerd door de economisch lucratieve rol die de stad als regionaal bedevaartscentrum vervulde. Aan beide grote parochiekerken sa-men waren liefst vier devoties met bijbehorende mirakelverhalen verbonden.

Drie daarvan kwamen voor rekening van de Oude Kerk, de cultus van Maria van Jes-se (sinds 1327), van het Heilig Kruis (sinds 1411) en van de Onze Lieve Vrouw van Zeven Smarten (sinds 1503), goed voor respectievelijk 9, 69 en 195 geneeskundige wonderverhalen - van zweren en gezwollen tot blindheid en bezetenheid - tot in het eerste kwart van de zestiende eeuw. De Nieuwe Kerk moest het met alleen het

wonderdoende beeld van Maria ter Nood Gods redden, maar dat woog qua winstgevende aantrekkingskracht op pelgrims alleszins op tegen het trio van de Oude Kerk. Dit beeld alleen al was in de periode 1381-1516 goed voor 96 miraculeuze gebeurtenissen, waarbij de medische bijstand zich niet alleen tot mensen beperkte, maar ook tot schapen en varkens uitstreckte - geen kwaal bij mens en dier, van welke aard ook, die het beeld niet genezen kon. De helft van de gelukkige genezenen was weliswaar uit Delft afkomstig, maar de andere helft kwam uit de regio, en vormde een belangrijke inkomstenbron waaruit de verfraaiing van de beide kerken kon worden gefinancierd.

Omgekeerd trok Delft niet alleen van buiten pelgrims aan, maar gingen ook herhaaldelijk Delftenaren zelf als pelgrims op pad naar het Heilige Land. Tot hen behoorde schout Jan de Huyter (1471-1541), wiens reisverslag in 1584 zelfs in druk zou verschijnen - exact een eeuw nadat in Delft al een van de eerste Palestina-reisverslagen in druk verschenen was, *Die Historie van Seghelijn van Jherusalem*. De Huyter vergezelde in 1520-'21 samen met Lambrecht Willemsz van Varick - dan nog een Goudse pater, maar vanaf 1534 pastoor van de Oude Kerk in Delft - de Utrechtse kanunnik en schilder Jan van Scorel (1495-1562) op diens reis naar Jeruzalem, die in een vrij betrouwbaar stadsgezicht van Jeruzalem met prominent aanwezige Rotskoepel zijn weerslag vinden zou. In 1550 zou Van Scorel uit Delft de opdracht krijgen voor het hoofdaltaarstuk voor de Nieuwe Kerk.

Jeruzalemvaarders stonden in de stedelijke gemeenschap qualitate qua in hoog aanzien, en werden na afloop van hun reis thuis vaak met veel tamtam onthaald. Niet elke pelgrim zat daarop te wachten. Zo had de Delftse barbier Arend Willemsz. (ca.1485-ca.1565) aan zijn terugkeer geen ruchtbaarheid gegeven, omdat hij geen zin had in het 'rumoer datter somwijls is vanden volcke alser yemant coomt vanden heiligen lande'.

Jeruzalemkapellen

Gelijk Brugge en diverse andere Hollandse steden kende zodoende ook Delft een speciale, over een eigen kapel beschikkende Jeruzalembroederschap, waarvan het lidmaatschap was voorbehouden aan ex-pelgrims die de heilige plaatsen hadden bezocht. De meeste van zulke broederschappen werden in de loop van de vijftiende eeuw gesticht, zo ook die van Delft, die waarschijnlijk al kort na de eeuwwisseling ontstond. Zij kunnen als een typisch Noord- en Zuid-Nederlandse specialiteit beschouwd worden. Op de oudste in het noorden kon vermoedelijk Utrecht bogen, waar deze in 1394 was opgericht. Later zou ook Van Scorel er lid van worden, en meerdere groepsportretten van zijn medebroeders maken, en daaronder ook zichzelf vereeuwigen.

Zo'n Jeruzalembroederschap telde meestal een tiental, hooguit twintigtal leden, onder wie soms ook een enkele vrouw. In Utrecht speelden zij een belangrijke rol bij de hier tenminste al rond 1200 bestaande jaarlijkse Palmpaasprocessie, van de Domkerk naar de Pieterskerk en weer terug. Al meteen bij de oprichting in 1394 was vastgelegd dat zij voortaan 'ons Heeren beeld mitten ezel trecken zellen': het exclusieve recht om de houten paasezel met het Christusbeeld erop door de straten van de stad te voeren. Ook elders, waar de Palmprocessie eveneens met zo'n ezel opgeluisterd

werd, bezaten de Jeruzalembroeders vaak dat voorrecht, zoals in Amsterdam, Leiden, Dordrecht en Haarlem. Of het ook voor Delft gold, is evenwel onduidelijk. Elders namen enkele priesters die taak op zich. Voor Delft is dat voor 1516 overgeleverd. In 1554 hadden zij daarbij wel nog de hulp van vijf dienaren nodig om de palm-ezel door de smalle straten van de stad in goede banen te leiden. In 1495 was daarnaast zelfs ook nog een jonge levende ezel in de optocht meegesleept.

Net als in Utrecht ging het in Amsterdam daarbij van kerk naar kerk; waarbij omwille van de lieve vrede tussen beide parochies om het jaar twee andere bedehuizen, naast de twee grote stadskerken de Nieuwezijdskapel en de Oudezijdskapel waren betrokken. Hoe het er in Delft aan toeging, dat immers ook over twee grote parochiekerken besloot, of die bijvoorbeeld ook om het jaar een beurt kregen, weten wij tot dusverre niet.

Een en ander resulteerde als gezegd echter ook daar, net als in Utrecht en die andere Hollandse steden, in een eigen Jeruzalemkapel, in dit geval als onderdeel van het rond 1400 gestichte Oude Vrouwenhuis in de Papestraat. De uit de eerste helft van vijftiende eeuw daterende, thans na ettelijke verbouwingen onherkenbaar verminkte, aan Sint Martha gewijde kapel had ooit - net als nu nog de kort vóór of in 1504 in Gouda gebouwde - een twaalfhoekige vorm, met aansluitend een smaller rechthoekig koor. Het gebouwtje werd bij de stadsbrand van 1536 dakloos, om in 1551 van een nieuwe kap te worden voorzien. Kort na de reformatie werd de kapel geseculariseerd en door het aanbrengen van een tussenverdieping voor bewoning geschikt gemaakt, waarna tot in de negentiende eeuw nog vele metamorfoses volgden. De polygonale kapel was duidelijk bedoeld als vrije kopie van de Heilig Grafedicula, net als in Gouda, waar het koepelgewelf met kleine ronde opening bovenin duidelijk een toespel op de Heilige Grafkerk zelf vormde.

Ook de zelfstandige Jeruzalemkapellen die in andere Nederlandse steden bestonden, raakten met de reformatie buiten gebruik en vielen dan vaak aan sloop ten offer. Alleen in Gouda is de twaalfhoekige kern nog vrij gaaf bewaard, ofschoon ook hier het rechthoekige deel in de achttiende eeuw onherkenbaar werd verbouwd. Van 1598 tot 1948 diende het gebouwtje, in de Jeruzalemstraat pal achter de Janskerk gelegen, als aalmoezenierskamer van het aanpalende weeshuis; thans fungeert het als tentoonstellingsruimte.

De combinatie van twaalfzijdig polygoon en rechthoek mag, als symbolische navol-

Gouda, Jeruzalemkapel.

ging van de Heilig Grafaedicula, voor Nederlandse Jeruzalemkapellen als een soort standaard type gelden, dat buiten Delft en Gouda tenminste ook voor Utrecht, Leiden en Amsterdam overgeleverd is. De particuliere kapel van de Adornes in Brugge vormde daarvan bijna een megaversie: een daar tot toren opgehoogde centraalbouw met een aansluitende grote zaal. Geen van de bekende Jeruzalemkapellen in de Noordelijke Nederlanden kon zich daarmee meten. Ze bezaten alle een bescheiden formaat en moesten het zonder toren stellen, net als hun soortgenoten elders. En bij geen ervan was sprake van het soort bolvormige bekroningen dat we kennen van de Heilig Grafkapel in Augsburg of de Jeruzalemkapel in Brugge - of de Nieuwekerkstoren in Delft.

De Beierse parallel

Brugge staat met de oriëntaalse oorsprong van zijn bijzondere torenbekroning bovendien vermoedelijk niet alleen. Ook elders in Europa duiken kort na 1500 bollen op torens op, om in de plaats van de aloude gotische naaldspitsen te treden. Een heel sprekend voorbeeld leveren de grote uivormige koepels die vanaf de vroege zestiende eeuw voor Beieren karakteristiek zouden worden.

Het allereerste en tegelijk meteen meest monumentale voorbeeld, meteen in tweevoud, leverden de beide westtorens van de Frauenkirche in München, waarvan de achtzijdige lantaarns in 1488 gereed waren gekomen, om in 1525 van de twee huidige karakteristieke uivormige bollen te worden voorzien. Zij zouden als een bewuste toespeling op de (immers vaak in navolging van Breydenbachs reisverslag met uitgesproken uivormige koepel afgebeelde) Rotskoepel-Tempel te interpreteren zijn. Mogelijk ging deze tempelallegorie nog terug op de in 1488 overleden stadsmetselaar Jörg von Halspach, die nog wist dat een kwart van de aflaatgaven, door de stedelingen gedaan ten behoeve van de bouw, bestemd was voor de bevrijding van Jeruzalem uit handen van de islam.

Bij soortgelijke Beierse bakstenen torens was tot dusverre altijd een gotische torennaald gangbaar geweest, die aanvankelijk vast eveneens voor München ontworpen was. De in plaats daarvan nu geconstrueerde twee bollen moesten de Frauenkirche zonder twijfel een bijbels-oosters karakter helpen verlenen. Daarbij zou Venetië, vanouds de poort naar de Levant, dat het monopolie op de masabedevaart naar het Heilige Land in de vorm van groepsreizen per galei bezat, wel eens als intermediair kunnen heb-

München, Frauenkirche.

ben gefungeerd: al in de tweede helft van de vijftiende eeuw werden hier diverse campaniles met oosterse koepels bekroond.

Het is zeer wel mogelijk dat wat in 1525 in iconografische zin voor München gold, dertig jaar eerder ook opging voor Delft. Toeval of niet: juist uit het jaar 1525 bezitten wij immers het reisverslag van enkele pelgrims die zich via Zuid-Duitsland naar Venetië begaven om zich daar richting Jeruzalem in te schepen. De reisimpresies van de al eerder genoemde Delftse barbier Arent Willemsz met acht uit andere Hollandse steden afkomstige metgezellen mogen staan voor die van velen. Van alle gebouwen in de Heilige Stad waren zij het meest getroffen door dat bouwwerk dat zij aanzagen voor de Tempel, die voor hen als niet-moslims helaas onbereikbaar bleef. Het maakte op hen een verpletterende indruk, de superlatieven konden niet op. Reeds direct bij aankomst viel hun oog op de berg met ' die schonen heerliken tempel van salomon'; als enige dagen later het prachtige uitzicht vanaf de Olijfberg wordt geroemd, passeert vanzelfsprekend ' die schone suverliken tempel van salomon' de revue, om kort daarop nogmaals te spreken over ' die grote polyten properen costeliken tempel van Salomon, wyens costelickheit grootheid starckheit properheit noyt mensche diergheliken op aertriken en ghesach'. Was het vreemd dat ook andere Jeruzalemgangers dan de Brugse koopman Anselm Adornes dergelijke wonderen van oriëntaalse schoonheid als blijvend aandenken aan hun indrukwekkende pelgrimstocht thuis wilden kopiëren?

De reis van Arent Willemsz, die thuis in zijn eigen stad op de Nieuwekerkstoren sinds kort al zo'n oosters ogende bol bezat, ging heen en terug via Ulm, niet via München, maar anders zou hij, nu de torenkoepels van de Frauenkirche net uit de steigers waren gekomen, halverwege zijn terugreis vanuit het Heilige Land door een Europees torenlandschap vol traditionele puntige gotische spitsen, met zijn eigen nog jonge en betrekkelijk unieke kloon van de Rotskoepel aan de Hollandse Delf als einddoel, vast een kreet van herkenning hebben geslaakt.

Noot

* Een geannoteerde versie van dit opstel is te vinden op de website van Delfia Batavorum - <http://www.delfia-batavorum.nl/> (kies publicaties) en in het Delftse stadsarchief. De hier behandelde thematiek komt uitvoeriger ter sprake in mijn *Toren versus traditie. De omgang van classicistische architecten met een middeleeuws fenomeen 1500-1800* (Leiden: PrimaveraPers, 2014); aan de Jeruzalemkapellen zal later uitvoeriger aandacht worden besteed in een aparte publicatie over de Sint-Bavo in Haarlem van mijn hand; in beide publicaties vindt men ook nog meer literatuur.

Voor torens in Nederland biedt tot dusverre E.H. ter Kuile, *De torens van Nederland*, Amsterdam 1941, het beste overzicht. Speciaal voor de bekroningen E.H. ter Kuile, *De houten torenbekroningen in de Noordelijke Nederlanden. Bijdrage tot hun ontwikkelings- en vormgeschiedenis*, diss. RUL, Leiden 1929. De pelgrimsreis van Arent Willemsz uit 1525 vindt men beschreven in: T.H. von der Dunk, ' Een pelgrimsreis van Delft naar Venetië', *Tijdschrift voor Nederlandse Kerkgeschiedenis*, X (2007), p.16-23. De tekst van het reisverslag is bezorgd en ingeleid door C.J. Gonnet gepubliceerd als ' Bedevaart naar Jeruzalem in 1525', *Bijdragen voor de geschiedenis van het Bisdom van Haarlem*, XI (1882), p.1-180.

Het Verhaal van Delft

Delft is een stad met een rijke historie. De geschiedenis en verhalen van Delft zijn op verschillende plekken in de stad te zien. Erfgoed Delft maakt informatie en collecties op het gebied van archeologie, kunst, geschiedenis en archieven toegankelijk voor het publiek.

Behalve tentoonstellingen in de musea biedt Erfgoed Delft ook diverse activiteiten voor jong én oud. Bij Archeologie kunt u terecht voor advies op het gebied van vergunningen en archeologische beleidsvraagstukken en als er opgravingen zijn, dan kunt u daar een kijkje nemen. Over verschillende opgravingen in de stad is een speciale archeologie familieroute (ENG/NL) te volgen!

WikiDelft

WikiDelft is de historische Wikipedia voor Delft en omstreken. Op WikiDelft worden verhalen over de stad en haar geschiedenis in woord en beeld verzameld. Hierbij staat de interactie centraal. Iedereen kan verhalen, foto's en filmpjes op deze website kwijt en kan reageren op verhalen van anderen. Voor het Verhaal van Delft ga naar www.wikidelft.nl.

Archief en Archeologie Delft

Bij het Archief kunt u terecht voor uw onderzoeken naar Delftse dingen van vroeger; van voorouders tot schilderkunst en van stadhuis tot armenzorg. In de Beeldbank van Erfgoed Delft en Omstreken kunt u een deel van onze collectie Beeld&Geluid en museale collecties doorzoeken. De online beeldbank is te raadplegen via www.virtueeldelftslexicon.nl. Bij Archeologie kunt u terecht voor advies en als er opgravingen zijn, dan mag u daar een kijkje nemen!

Kijk op www.erfgoed-delft.nl voor meer informatie, openingstijden, locaties, activiteiten, rondleidingen en verhuurmogelijkheden.

Collecties Erfgoed Delft

Beheer

Informatie

Presentatie

Schoolstraat 7, 2611 HS Delft
(015) 260 23 58
erfgoed@delft.nl
www.erfgoed-delft.nl

Constantijn Huygens en Delft

Theo van der Heijden

Inleiding

Aan de getalenteerde Constantijn Huygens (1596-1687), jong jurist en diplomaat in opleiding, werd in 1620 door prins Maurits en de Staten-Generaal de eer gegund een grafschrift te vervaardigen voor het praalgraf van Willem van Oranje (1533-1584). Huygens liet het concept beoordelen door de Leidse hoogleraar Daniel Heinsius (1580-1655). De tekst van Huygens is in het Latijn en het epitaaf is aan beide zijanten van het praalgraf boven 'het baldakijn' te zien. Hij bezocht het monument in 1620.¹

In het kort komt de inhoud erop neer, dat de prins van Oranje als telg van deze familie aan hoge verwachtingen heeft voldaan, namelijk vooral in de strijd tegen Spanje. Het is daarom terecht, dat voor hem een eeuwigdurend gedenkteken werd opgericht.² In 1638 schreef Huygens in een brief, dat hij de toen veelgeprezen tekst anders zou formuleren, maar wel met dezelfde inhoud.

Op last van het stadsbestuur verscheen in 1677 een plattegrond van Delft, de Kaart Figuratief. Rechts onderaan staat een gedicht afgedrukt, ondertekend met *Constant* (= standvastig), het pseudoniem waarmee Huygens zijn sympathie voor de stocijense filosofen liet zien. De tekst bewijst eer aan de burgemeesters en aan Delft zelf, zoals hieronder nog zal blijken.³ Hoe Huygens de opdracht tot het maken van zijn tekst verkregen heeft, heb ik niet kunnen achterhalen. Hij schreef dus in 1620 als jongeman en in 1677 als hoogbejaarde een tekst in verband met Delft. Dit doet de vraag rijzen, of er meer te vertellen valt over Huygens' betrekkingen met Delft.

Opleiding tot jurist en diplomaat⁴

De ouders van Constantijn en zijn broer Maurits besloten hun zoons huisonderwijs te laten volgen. De vader, Christiaan Huygens sr. (1551-1624), was in zijn ambtelijke Haagse carrière opgeklimmen tot secretaris van de Raad van State en als zodanig een belangrijk raadsman voor Willem en Maurits van Oranje. Hij wenste zijn zoons op te leiden voor een belangrijke positie aan het hof of in de diplomatie. De geboren Delftenaar Johan Dedel (1589-1662), in wie vader Huygens kennelijk veel vertrouwen had, werd gouverneur van de twee jongens. Hij promoveerde als jurist en werd uiteindelijk president van het Hof van Holland.

Na een aantal jaren huisonderwijs volgde in 1616 de inschrijving van Huygens aan de Leidse Academie en hij verdedigde er een jaar later zijn thesis. Daarna werkte hij gedurende korte tijd bij een advocatenkantoor te Zierikzee.

In het voorjaar van 1618 maakte Huygens een diplomatieke reis naar Engeland in een gezantschap onder leiding van de Engelse ambassadeur bij de Staten, Dudley Carleton (1573-1632). In een brief aan zijn ouders schreef hij over een uitstapje naar Oxford met Govert Brasser (1589-1654) afkomstig uit Delft, jurist en later pensionaris van zijn geboorteplaats.

Onder leiding van François van Aerssen (1572-1641), veertig jaar topdiplomaat en raadpensionaris van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, reisde Huygens in 1620 naar Venetië als secretaris van het gezantschap. Een jaar later vertrok weer een delegatie naar Engeland, met Huygens in dezelfde rol. Deelnemer was ook Jacob Camerling (overleden in 1653), pensionaris van Delft in de jaren 1598 tot 1636. Bij een volgende reis, oktober 1622, werd Huygens tot ridder geslagen door de Engelse koning Jacobus. De jonge diplomaat was aanwezig bij de begrafenis van Maurits te Delft in 1625. Na een eerdere mislukte sollicitatie bij Maurits werd hij in hetzelfde jaar een van de secretarissen van Frederik Hendrik. Uiteindelijk was hij ruim vijftig jaar in dienst van de Oranjes.

Reizen naar Delft

Voor de Hagenaar Huygens was een reis in zuidelijke richting heel goed te doen met de trekschuit via de Vliet, maar de koets was natuurlijk ook een mogelijkheid. Hij vertrok dus vanuit Den Haag en vanaf 1642 kon hij dat ook vanaf zijn in dat jaar voltooide buitenplaats Hofwijck. Het betrof niet alleen tochten om ambtelijke redenen, maar het kon ook gaan om plezierreisjes. In 1628 maakte hij een *speelreis* door Holland met zijn echtgenote, broer en zussen. In de eerste regel van een gedicht hierover schreef hij, dat ze in Delft het *weerspel* (=loven en bieden) van de donderdagse markt bezochten.

Huygens vermaakte zich op zijn reizen onder meer met het maken van puntdichten, korte gedichtjes met daarin vaak een spitsvondigheid. Een voorbeeld is een punt-dicht uit 1656 op de jaagpaarden langs de Vliet, die het trekschuitvervoer mogelijk moesten maken. Huygens verplaatst zich in hun positie en de paarden overwegen

Gezicht op Delft vanuit het noord-westen langs de Vliet. Olieverfschilderij uit ca. 1615 door Hendrick Cornelisz. Vroom (1562/63-1640).

dan: was er tussen Den Haag en Delft maar een woest en wijd meertje in plaats van de Vliet, dan zou er een zeiltje bijgezet worden op de schuiten. Wij zouden dan het zware werk kwijt zijn dat nu onze borst en rug knelt. Wat is het een gemene uitvinding: smal water en veel bruggen.

SCHUYPEERDEN

Waer van den Haegh te Delf een meertje woest en wijd,
Daer stond een zeiltje bij, en wijluij waeren 'tquijt,
'T suer ambacht, dat ons nu de borst knelt en de ruggen:
Wat is 't een vuijle vond, smal water en veel' bruggen!

Een ander gedicht over een plezierreisje maakte Huygens in 1659. Daarin vertelt hij over de samenkomst van het gezelschap te Hofwijck, dat drie uur na zonsopgang per schuit vertrok. Men was goed voorzien van bier, boter, warme broodjes, wijn, servetten op knie en schoot. Zo reisde men langs Delft en de kerktorens aldaar (*het puntigh Delft*). De tijd leek zo veel sneller te gaan dan in werkelijkheid. Het gezelschap geraakte tot Maassluis. Op de terugreis werd de Keenenburg te Schipluiden bezocht, onderweg hield men zich bezig met kaartspelen, ook om geld, en in Delft werd besloten daarmee te stoppen vanwege de begerige blikken van inwoners, die een en ander vanaf de grachtkant konden waarnemen.

VERLOREN SPEEL-REIS. 1659 (fragment: r.39-42)

Men trad te Schipluij op, men raect op Kenenborg,
En weer scheep, en noch eens, als kind'ren sonder sorg,
Aen 't troeven, tot in Delft; daer giericheit van Kycken
Den lust verdwenen dé van vrienden geld te strijcken.

Op een later tijdstip (1668) deed Huygens een aardige observatie langs de Vliet, die hij vastlegde in een punt dicht: ik zag Pieter van Den Haag naar Delft gaan. Hij sprak luid in zichzelf. Ik dacht: wat mankeert die vent. Het lijkt, of hij met een gek spreekt.

VAN PIETER

'k Sagh Pieter vanden Haegh na Delf
Luijd uijt gaen praten in sijn self
En docht, wat of die Vent gebreeckt?
Of hij niet met een' Geck en spreeckt?

Eenmaal door Delft heen gevaren kon men de stad verlaten langs de Kethelpoort, ook Schiedamse poort of Zuidpoort genoemd. Even ten zuiden van Delft aan de westkant van de Schie lag het galgenveld. Daar werden terechtgestelden opgehangen die op een schavot voor het stadhuis gedood waren. Huygens schreef over deze poort een punt dicht tijdens zijn reis naar Breda op 3 juli 1674: Jan, zie je het poortje goed, dat naar het galgenveld gaat? Hoeveel te nauw is het, om iedereen van dienst te zijn? Het was meesterlijk bedacht door slimme, hoge heren: daar kunnen geen grote, alleen maar kleine dieven door!

De Rotterdamse- en Kethelpoort te Delft. Tekening door Abraham Rademaker (1676/77-1735).

BUYTEN DELFT

Ian, sietgh' het poortjen wel dat naer het Galg-veld gaet,
 Hoe veel te nauw het is om elckeen te gerieven?
 't Was meesterlyck bedocht bij kloecke luij van Staet:
 Daer kan geen groote door, 'tis maer voor kleine Dieven.

De stad Delft

Over Delft zelf heeft Huygens enkele gedichten geschreven, waarin hij hoog opgeeft over en intens meeleeft met de stad in wel en wee.

In een tienregelig gedicht uit 1624 treedt Delft als ik-figuur op: ik ben twee keer Delft [Delft = d'(h)elft = tweemaal wat het is]. Na de stadsbrand (1536) vond de wederopbouw plaats en ben ik dubbel in waarde gestegen. Mijn uiterlijk is met koolstof bedekt, niet vanwege de brand, maar door het koken in de kuipen, die vriend en vreemdeling moeten laven en van bier voorzien. Ik heb de grote Willem van Oranje gehuisvest, zolang zijn moordenaar Balthasar Gerards dat toestond, namelijk tot 10 juli 1584, toen hij mij en mijn omgeving (ook de andere steden van Holland) verraderlijk van onze heer beroofde. Maar het baatte u niet, Spanje. Ik heb de schade hersteld en in plaats van zo'n vader zo'n zoon, Maurits, grootgebracht.

DELFT

'Kben twee mael dat ick ben, sints dat ick 't eenmael was,
 En eens mijn' muren hebb' sien wentelen in d'ass:
 Maer danck hebb' 't Vage-vier, ick bender door geresen,
 Mijn selven dubbel waerd: Het overkoolde wesen
 En komt mij niet van daer, Soo moet de kuype sien
 Die vriend en vreemdelingh moet laven en beziên.
 'Khebb grooten *Wilm gebuyst*, soo lang 't de Moorder doogde,
 Die mij en mijn gebuert verraderlick ontvoogde;
 Maer, Spagnen, 'tbaett' u niet, ick hebb de scha geboett,
 En voor een' sulcken Vaer een' sulcken Zoën gevoedt.

In 1654 ontplofte het kruitmagazijn. Wederom uitte Huygens zijn betrokkenheid op dichterlijke wijze. Hij schreef een tekst in het Latijn (zie bijlage 2). Het thema is het, volgens Huygens, bijzondere gegeven, dat het grafmonument van Willem van Oranje ongeschonden bleef, terwijl veel in de stad werd verwoest. Hij drukte hiermee impliciet bewondering voor het huis van Oranje uit. Daarnaast maakte hij een punt dicht over de gigantische explosie: wat was er een medelijden, toen het kruithuis het kruit(=huil)huis werd. Wat hoorde men rondom alleen klagen en kermen. Heel Delft stond op stelten. Wat kan ik zeggen, Heer! Een groot deel van de stad lag gruwelijk terneer.

KRUYT-SLAGH TE DELF

Als 'tkruyt-huijs 'tkrijt-huijs wierd, wat wasser een erbarmen,
Wat hoordemen rondom all klagen en all karmen!
Heel Delft stond overend. Wat magh ick seggen, Heer!
Een groot deel vande Stadt lagh grouwelick ter neer.

Huygens betoogde in zijn gedicht op de Kaart Figuratief (1677) het volgende. Het wijs bestuur van de belangrijkste stad van Delfland verdient lof. Het zag, dat de stad niet anders gezien werd dan als een pad naar Rotterdam en Delfshaven. Het haastige volk draafde half blindelings door en het Oude Delft was slechts een straat om over heen te gaan. De klok van de trekschuit stond in zo'n kort verblijf niet toe om de welvaart van Delft met zijn geboende straten uitgebreid te bekijken tot in de geveltoppen. Derhalve is er in een behoefte voorzien, namelijk de productie van de

De ontploffing van het kruithuis in Delft, 12 oktober 1654. Schilderij door Egbert Lievensz. van der Poel (1621-1664).

plattegrond die een beter inzicht in de stad mogelijk maakt: dus, stop, vreemdeling; men schenkt die weelde rondom aan uw verwondering. *Doordelft* (=graaf er dieper in) en bezie alle hoeken. U zult mogelijk in lange tijd door heel Nederland moeten zoeken, eer u een plaats tegenkomt, in omvang gelijk, waar Delft in rijkdom, schoonheid en buitengewone netheid voor zou moeten wijken.

OP D'AFBEELDING DER STADT DELFT

Door Bevel van de Hoogh-Achtbare Heeren
Burgemeesteren der selve uytgegeven.

Eer hebbe 't wijs Gesagh van Delflands Opperstadt:
Sij saghense misbruijckt tot schier niet als een padt
Na Rotterdammer Hoofd, of uijtvaert van Delfshaven;
Sij saghen 't haestigh Volck, half blindeling doordraven,
En Delft, langs d'oude Delft, voor eene straet begaen:
De Schuijt-klock doogde niet een omsien stillestaen,
Om Delft omstandelick, met sijn geboende straten
Ter Gevel-toppen toe sijn Weelde sien te laten.
Dus isser in voorsien: staetwat still, Vreemdeling,
Men schenckt het hier in 't Rond aen uw verwondering:
Doordelft het met gemack, en doorkeurt all'sijn' hoecken,
Lang sult ghij, moghelijck, heel Nederland doorsoecken,
Eer ghijder een ontmoet, (in omloop sijns gelijck)
Daer Delft in Rijck, en Schoon, en Overnett voor Wijck.
CONSTANTER

Ambtelijke en zakelijke contacten

Uit de correspondentie van Huygens blijkt dat hij op allerlei terreinen met Delft of inwoners van de stad te maken had, zoals een aantal voorbeelden hieronder laat zien. Zoals gezegd was Huygens aanwezig bij de begrafenis van Maurits te Delft in 1625. Hij was vervolgens ambtshalve betrokken bij de begrafenis van Hugo de Groot (1583-1645) in Delft. Het Delftse stadsbestuur liep ook mee in de stoet. Huygens heeft ook Hugo's broer, de advocaat Willem de Groot (1597-1662), gekend. In 1656 maakten beiden deel uit van een gezantschap naar Brussel. Hij was ook bij de begrafenis van Frederik Hendrik (1647) en Amalia van Solms (1675). Begin 1651 leidde Huygens de begrafenisstoet van Willem II van Den Haag naar Delft.

Huygens ontving verschillende (een klein tiental) aanbevelingsbrieven voor een functie, zoals onder meer blijkt uit een vanuit Delft verstuurde brief van Steven Brasser (een broer van de eerder genoemde Govert?), telg uit een rijke Delftse brouwersfamilie, naar wie de Brasserskade is genoemd.

In 1638 vroeg Don Emanuel II van Portugal, woonachtig in Delft en in dienst van het leger van de prins, om bemiddeling betreffende zijn salaris. Hij wilde vooruitbetaling ervan, omdat hij anders zijn werk niet kon doen en evenmin zijn compagnie bezoeken. Huygens beval zulks tevergeefs aan. Een ambtenaar aan het hof schreef in 1642 aan

Huygens een brief over de noodzakelijke bevoorrading van het Delftse kruithuis. Een zakelijk contact betreft een belegging in grond van het Delftse Gasthuis. Het archief van deze instelling bevat in de jaren 1659-1661 enkele posten over een rente-uitkering aan Huygens van zeven pond Hollands 's jaars op drie morgen land.⁵

In de jaren 1677-1679 correspondeerde Huygens met Van Leeuwenhoek (1632-1723) over diens microscopische waarnemingen betreffende de *infusediertjes* (=trilhaardieltjes) en hij bezocht hem ook. Hij schreef in 1686 een versje onder een portret van de Delftse geleerde.

Een belangrijk contact voor Huygens was Michiel van Mierevelt (1567-1641) en diens 'portretfabriek'. Diens faam rees met het schilderen van portretten van Maurits en Frederik Hendrik. Ook andere beroemdheden melden zich, zoals Johan van Oldenbarnevelt, Jacob Cats, Hugo de Groot en Pieter Cornelisz. Hooft. De twee mentoren van Huygens' opleiding tot diplomaat behoorden ook tot de klantenkring: er zijn twee portretten van Dudley Carleton gemaakt (1616 en 1628) en een van François van Aerssen (ca. 1636).⁶

Van Mierevelt heeft waarschijnlijk in 1619 een portret van Huygens' vader gemaakt, maar dat is vooralsnog niet teruggevonden. Dat van zijn moeder, uit 1629 en ook uit het Delftse atelier, is wel bewaard.⁷

Circa 1623 moet Van Mierevelt een afbeelding van Huygens gemaakt hebben. Het is nooit teruggevonden, maar waarschijnlijk wel gebruikt door Willem Jacobsz. Delff

Portret uit 1625 van Huygens (1596-1687) met onderschrift van Daniel Heinsius (1580-1655). Gravure door Willem Jacobsz. Delff (1580-1638).

Portret uit 1641 van Huygens (1596-1687). Schilderij door Michiel Jansz. van Mierevelt (1566-1641).

(1580-1638) voor zijn gravure uit 1625 met het portret van Huygens. Delft (1580-1638) was een schoonzoon van Van Mierevelt en vaste graveur in diens atelier. Het Latijnse onderschrift is van de eerder genoemde Daniel Heinsius. Deze spreekt vol lof over de verrichtingen van Huygens, met name in Venetië en Engeland. Men kan daar niet genoeg, schriftelijk zowel als mondeling uitdrukking aan geven. Het portret geeft, aldus Heinsius, inmiddels natuurlijk niet meer de actuele situatie aan. Intussen is Huygens namelijk in zijn ontwikkeling gegroeid (zie bijlage 1).⁸ Het meest bekende schilderij van Van Mierevelt waarop Huygens wordt afgebeeld, dateert uit 1641.⁹ Kort na de vervaardiging ervan overleed de schilder en Huygens schreef een Latijns grafschrift op hem. Huygens schatte de kwaliteit van het werk van Van Mierevelt zeer hoog, vooral vanwege de natuurgetrouwheid ervan.¹⁰ Alleen was hij niet erg te spreken over de (vermeende?) traagheid van de schilder, blijkens een brief aan Daniel Heinsius uit 1635.

Huygens' moeder, Suzanna Hoefnagel (1561-1633) vroeg hem in een brief uit 1624 voor haar honderd kurken te bezorgen om kannetjes mee te stoppen, die gevuld zouden worden met Delfts bier, dat ook aan het hof in trek was. Zij wist ook te vertellen, dat het bier veertien dagen op een stelling werd gelegd en daarna in het zand, zoals in Engeland met de *ale* gebeurt. Zij deed er dan nog siroop van violen of suiker door. Dat was goed, vond zij, voor haar gezondheid, want zij voelde zich ziek en zwak. De artsen hadden er ook geen bezwaar tegen. Zij kon zich met moeite in haar kamer voortbewegen met een wandelstokje. Ook op latere leeftijd wist Huygens nog te genieten van het Delftse bier, blijkens een punt dicht uit 1656: toen men God nog op aarde zag leven, werd schoon water goede wijn. God is hier evenwel niet meer hier en toch geschiedde bijna hetzelfde wonder. Met excuus aan Delft: vuil water werd schoon bier.

BIER

Schoon water wierd goe wijn, doe men God hier sagh leven;
God, diemen niet en siet, is evenwel noch hier,
En 'tselve wonder schier;
(Delft moet het mij vergeven)
Vuyl water werdt schoon Bier.

Vrienden en kennissen

In de privésfeer had Huygens ook een aantal contacten in Delft.

In een brief uit 1633 verzocht hij de groeten over te brengen aan de 'freules van Portugal'. Deze dochters van Emanuel I van Portugal (ca. 1568-1638) en Emilia van Nassau (1569-1629), de jongste dochter van Willem van Oranje en Anna van Saksen (1544-1577), woonden sedert 1630 in Delft. Emilia was tegen de zin van Maurits met Emanuel, Portugees kroonpretendent en Spaansgezind, getrouwd. In 1625 vertrok hij met zijn zoons naar Brussel en zijn vrouw ging met haar dochters naar Genève. De relatie van Emanuel met enkele dames in de stad moet intensief zijn geweest, namelijk met Charlotte van Santen (?-1644) en haar tante, Lucretia van Trello (ca. 1590-1663). Charlotte was een dochter van François Willemsz. van Santen (?-1675), veertigraad, schepen en schout van Delft, en Walburch van Trello (1584-1660), een

zus van Lucretia. In enkele gedichten prees Huygens haar verstandige vrolijkheid en jeugdige wijsheid. Bij het overlijden van Charlotte maakte hij een grafscrift. Huygens loofde haar prachtige eigenschappen, zoals aantrekkelijke fierheid, grootse nederigheid, evenwichtigheid in haar zeden, vrolijkheid en verstand, jeugdigheid en wijsheid. Voorts merkte hij op: dit alles aan deugdzaamheid vertrok hemelwaarts uit haar mooie lichaam, dat begraven ligt in het huis '*Van Sant en steen*'. Wie de droefheid van ouders kan beschrijven, mag het zeggen. Huygens acht zich niet in staat zijn droefheid in voldoende mate en op de juiste wijze te uiten. Hij kan in zijn droefheid slechts melden, dat de wereld donker wordt, waar zulke lichten uitgaan.

**OP HET GRAF VAN IOFF. w CHARLOTTE VAN SANTEN
GESTORVEN TE DELFT. DEN 24. SEPT. 1644**

Het minnelicke fier, de grootse nedricheid;
D'eerbare middelmaet van soete en soute zeden;
De welgetempertheid van vrolick bloed en reden;
De teere defticheid van jeughd en wijs beleid;
En all wat seghbaer is bij wat ick hebb geseit,
De Deughd in 'thoogste peil van haer' bevallickheden
Vertrock ten Hemel op uyt schoon' *Charlottes* leden,
Die wierden in dit huijs *Van Sant* en steen geleit.
O soeckt het droefste liedfabf
dat oijt op Moeders schreijen
Of Vaders suchten sloot, ghij die daer weet wat scheijen
Van sulcke panden is. Ick soeck, en vinde geen:
De snaren zijn betraent, 'ten will niet op mijn' luijt gaen.
All dat ick melden kan, is, door 'tmé-lijden heen,
Hoe doncker werdt de Werld daer sulcke lichten uijt gaen!

Huygens kende Lucretia van Trello al vanaf zijn jeugd. Zij logeerde regelmatig bij haar zus Sara (1583-1648), die met haar man op het Haagse Voorhout woonde naast de ouderlijke woning van de jonge Constantijn. Zij is altijd ongehuwd gebleven. Huygens trouwde in 1627 met Suzanna van Baerle (1599-1637), zijn *Sterre*, met wie hij vijf kinderen kreeg. Hun gelukkige huwelijk kwam ten einde met haar dood. Lucretia en Constantijn hebben elkaar nooit uit het oog verloren, maar over de innigheid van hun betrekkingen is niets bekend. Hij schreef bij verschillende gelegenheden gedichten voor haar, waaronder het bekende *Ooghen-troost* (1647), toen zij aan één oog blind werd. In 1644 droeg hij een nieuwjaarsgedicht aan haar op, waarin hij druk aan het woordspelen is op oud en nieuw, ouder worden en vernieuwen. Hij spreekt haar aan als maagd, niet versleten en onverslijtbaar, die almaar frisser wordt, naarmate de tijd verstrijkt. Hij roemt haar bij het begin van het nieuwe jaar en argumenten daarvoor zijn steviger dan die de Leidse universiteit zou kunnen geven. Wat kwelt ons het jaartal? Onze huid wordt nieuwer en nieuwer, maar toch vervellen wij met de jaren. Klopt er iets niet met de almanak? Er is toch weer een nieuw jaar begonnen vandaag? En zo is dat elk jaar. Wij vernieuwen dan toch zeker mee met ons omhulsel? Ook al hebben we al heel wat jaren achter ons liggen. Wat vind

jij ervan, het beste van het beste van Delftse, niet aan slijtage onderhevige vrouwen?
Kan iemand tegelijkertijd zowel vernieuwen als verouderen?

AEN IOFF. W. LUCRETIA VAN TRELLO. 1. IAN. 1644.

Maeghd, onversleten, onverslytelicke Maeghd,
Die frisch en frischer werdt hoe 'tlang en langer daeght,
Geluck in 'tnieuwe Iaer. En houdt hem voor geen vleijen
Den Roem die ick u geef: het hooghe school te Leijen
En spreekt op geen bewijs dat vaster staet als 'tmijn.
Wat quelt ons 'tjaer-getal? 'ten kan niet anders zijn;
Ons pelsjen werdt voor nieuw, hoe meer jaeren tellen,
Hoe 't nieuw en nieuwer werdt. Voor seker, wij vervellen,
Of d'Almanack is valsch. Is 'tjaer niet nieuw van daegh?
Was 'tleste me niet soo? En zijne laegh op laegh
Niet stadigh nieuw geweest? En zijn 'tniet onse jaeren?
En is dan ('t) nieuw niet ons? En soo wij lang vergaren
Het nieuw op 'tnieuw jaer, vernieuwen wij niet mee?
All hebben wyd' er nu wat veeltjens op ons schee,
Wat seghj'er toe, Delfs Puijck der onversleten vrouwen,
Kan yemand zeffens wel vernieuwen en verouwen?

Een jaar later kwam hij ter gelegenheid van het nieuwe jaar wederom met een voor haar vleierend gedicht: een ongetrouwde dame, maar vol van jeugd, van gepaste vrolijkheid en nog meer deugden, leest deze tekst. Vraag niet naar haar naam; zij woont te Delft. Zij is al over de helft van haar leven en zei bij het lezen van dit gedichtje: 'Ja, wat een verderf en een nog moeilijker zaak is het bewustzijn daarvan.'

VOOR IOFF. W. LUCRETIA VAN TRELLO

Dit las een' oude maeghd, maer voll van jeughden,
Van eerbaer'vrolickheid, en meerder deughden,
Vraeght naer den naem niet, sy woont binnen Delft,
Een stuck weeghs aen geen zij van 's levens helft,
En sey in 'tlesen, Ia wat pestilentie
Wat moeilijcker dingh is conscientie!

Lucretia van Trello overleed in 1664. Ze werd begraven in de Oude Kerk. Huygens produceerde maar liefst twaalf grafschriften bij gelegenheid van haar dood. In een klein voorbeeld krijgen de vrijgezellen een veeg uit de pan, omdat zij kennelijk te weinig aandacht aan haar besteed hebben:

GRAFSCRIPT VAN IOFF. W. LUCRETIA VAN TRELLO

Lucretia, oudste Maeghd van Delf light in dit gat,
Sy had al wat men menschen
Voor 'taerdigste kan wenschen:
Foeij, vrijers, schaemt u wat.

Als rechtgeaard calvinist had Huygens ook enkele gereformeerde predikanten in zijn Delftse netwerk, zoals Volckerus van Oosterwijck (1602-1675), Johannes Goethals (1611-1673) en Arnoldus Bornius (1613-1679). Maar eveneens bond hen hun literaire belangstelling.

Volckerus van Oosterwijck (1602-1675) is geboren te Delft en vanaf 1640 aldaar beroepen als predikant. Hij was de auteur van verscheidene dichtbundels met religieuze poëzie.¹¹ Huygens zond hem zijn bundel *Korenbloemen* (1685) en het lange gedicht op *Hofwijck* (1653). Vervolgens bood Van Oosterwijck hem zijn vertaling aan van werk van de Engelse bisschop, satiricus en moralist Joseph Hall (1574-1656), tot welk project hij aangemoedigd was door Arnoldus Bornius. Op verzoek van Van Oosterwijck schreef Huygens op 1 augustus 1657 een lofdicht op deze uitgave, die overigens in 1657 te Delft werd uitgegeven. Op zijn beurt stuurde Van Oosterwijck aan Huygens een gedichtje op de dood van diens zoon Philips (1633-1657). Een latere uitgave van *Korenbloemen* schonk Huygens in 1668 aan de, in

Delft geboren, graaf Christopher Delficus van Dona (1628-1668), Zweeds veldmaarschalk en gezant, met een begeleidend gedichtje: kind van Delft, waardevol als allen die zo genoemd worden. Al lijkt mijn gift wat voor te stellen, het betreft louter vodden, waar ik mij nooit voor heb ingespannen. Volg mijn raad en doe als ik: ga er niet voor zitten ofwel span u niet in.

Portret van Volckerus van Oosterwijck (1602-1675). Kopergravure uit 1641 door Crispyn van Queborne naar een illustratie van Anthonie Palamedes uit Delft (1601-1673).

AEN DEN GRAVE CHRISTOPHER DELFICUS VAN DONA, AFGESANT VAN SWEDEN, MET MIJNE CORENBLOEMEN.

Delfs kind, van hooger waerd' als alle die soo heeten,
 All schijntse wat te zijn de Gifte die 'ck u doe,
 't Zijn vodden, daer ick noijt en hebbe toe geseten,
 Volgt raad, en doet als ick, en sitt'er noyt niet toe.

Johannes Goethals (1611-1673) was predikant te Delft vanaf 1640 tot zijn overlijden. Hij was onder meer legerpredikant en ging (met Huygens) mee op veldtocht. Bovendien was hij hofprediker bij Frederik Hendrik. Huygens schreef in 1645 een gedicht over Goethals, toen deze bijna sneefde op de Schelde, waar hij overzeild werd, en

een grafschrift naar aanleiding van het overlijden van Goethals met als inhoud: hier rust die goeie, vermoeide stakker, door wie het zalig Woord zo zoet en diep door-drong. Goede mensen binnen Delft, denkt aan zijn prediken, hoe kloek, mals, mach-tig en nuchter het was. Jullie zullen er weinigen zien klimmen op je preekstoel, die jullie met stevige kost (in tegenstelling tot mals) zo smakelijk zullen spijzen.

GRAFSCHRIFT VAN D. IOANNES GEORGIUS GOETHALS

Hier rust die goede hals, die moede hals, daer door
Het zaligh Woord soo soet, soo diep ging in 'tgehoor.
Goed' halsen binnen Delf, denckt aen sijn onderwijsen,
Hoe kloeck het was, hoe mals, hoe krachtigh en hoe koel:
Ghij sult' er weinighe sien klimmen op uw' Stoel,
Die u met harden kost soo liefelijck sullen spijsen.

Huygens correspondeerde ook met Arnoldus Bornius (1613-1679), predikant te Delft in de jaren 1653-1667, die daarna beroepen werd te Alkmaar. Deze legde bijvoorbeeld een gedichtje ter beoordeling voor aan Huygens over de, toentertijd beroemde, Alkmaarse geneesheer Cornelis Bontekoe (1647-1685). Bornius ging als weduwnaar van veertig en vader van drie kinderen aan de vrijerij met de achttien-jarige Agatha Welhouck, die er niet afkerig tegenover stond. Haar vader, burgemeester van Delft, fulmineerde daar krachtig tegen en probeerde de kerkenraad, tevergeefs, op zijn hand te krijgen, maar het stadsbestuur stond achter hem; zo ontstaat een schandaal. Tien jaar later overleed de boze burgervader en de twee geliefden trouwden alsnog.¹²

Afsluiting

Het moge duidelijk zijn, dat Huygens van jongs af aan vertrouwd is geweest met Delft. Hij moet er in zijn opvoeding al over gehoord hebben van zijn vader en zijn huisleraar Dedel. Op diplomatieke reizen, waarbij hij kennis maakte met mensen uit Delft, en tijdens pleziertochtjes kwam hij langs Delft of bezocht de stad, ook om vrienden, bekenden en anderen te ontmoeten. Ambtshalve bezocht hij Delft als secretaris aan het hof en was aanwezig bij begrafenis van leden van het huis van Oranje. In Delftse bestuurlijke kringen kende hij nogal wat mensen. Hij had er meer of minder zakelijke contacten en leefde met belangrijke gebeurtenissen mee. Kortom, Huygens was duidelijk betrokken bij en zelfs gecharmeerd van Delft.

Bijlage 1¹³

'Qui patriae vixit, quot vitae supputat, annos,
Quem, puerum, quivis credidit esse virum:
Quem Veneti, Lector, quem saepe Britannia vidit,
Seu calamum, seures posceret ore loqui,
Sit licet hoc vultu, sero spectator ab illo,
Spectatus vultu jam meliore tibi.'

De vertaling zou kunnen luiden:

Hij, die voor het vaderland heeft geleefd, zoveel jaren van het leven, als hij optelt;
Hij, van wie men, toen hij nog een jongen was, meende, dat hij een man was;
Hij, die de Venetianen, lezer, en die Brittannië vaak gezien heeft;
Hetzij de schrijfpenn, hetzij de mond moge de zaak uitnodigen de feiten te bespreken.
Ook al is hij hier afgebeeld met dit gezicht (=portret),
Hij is door jou (=lezer) reeds gezien met een beter gezicht.

Bijlage 2

**IN SEPULCHRUM ARAUSIONENSE
UNIVERSÂ DELPHORUM CLADE
INTACTUM. IV. ID. OCT. MDCLIV**
Quae miseram Delphos funesto puluere fecit

Pulverem, et in luctum vis inopina dedit,

Omnia perrupit, vicos arasque focosque,

Nulla non coeli saeuijt ira loco,
Nullâ non paries, nullâ non tigna trabesque,
Nullâ non tegulae dissiluerunt domo.
Quis non obsoepeat? solos tam dira sepultos
Pestis in Auriacos noluit esse nocens.

Marmoris augusti nullum de fornice frustum
Excussit lacerans proxima quaeque fragor.

Discite, qui extinctos infami dente leones

Vellit ingrate, turba nefanda, canes:

Ipsius invitos docuit reuerentia Fati

In magnis aliquid manibus esse sacri,
Quaesque triumphales venerantur fulmina lauros

His Batavas saltem parcere posse manus.

De vertaling zou kunnen luiden:

**OP HET PRAALGRAF VAN ORANJE ONBE-
SCHADIGD DOOR DE TOTALE RAMP VAN
DE DELVENAREN OP 4 OKTOBER 1564.**

Deze ramp maakte Delft door een dodelijke
stofwolk

Tot armzalige as en droeg een onverhoedse
kracht bij aan droefheid,
Schond alles, straten en toevluchtsoorden en
huizen.

De toorn van de hemel woedt op elke plaats,
De muren, palen en balken,
De dakpannen spatten uiteen bij elk huis.
Wie zou niet verstijfd staan? Zo'n gruwelijk leed
Wilde alleen niet schuldig zijn tegenover het
graf van Oranje.

Geen enkel brok van het verheven marmer
Smeet het geraas neer, al het omringende
verwoestend.

Beseft, jullie honden – misdadige meute – die
ondankbaar

De leeuwen, uitgedoofd, door eerloze tand
verscheuren,¹⁴

Tegen jullie zin heeft het ontzag voor het
Noodlot jullie geleerd,

Dat er iets eerwaardigs is in machtige handen
En de triomfantelijke lauweren, die door de
bliksems worden ontzien,

En dat de Bataafse handen althans zuinig
kunnen zijn op dit kunstwerk.

Literatuur

- Gelder, H.E. van. 1957. *Ikonografie van Constantijn Huygens en de zijnen*. Den Haag: Martinus Nijhoff.
- Houtzager e.a. 1997. *De Kaart Figuratief Van Delft*. Delft: Elmar.
- Huygens, Constantijn. 1885. 'Dagboek van Huygens'. In *Oud Holland* 3, nr. 1, p. 1-87 (ed. J.H.W. Unger).
- Huygens, Constantijn. 1987. *Mijn jeugd*. Vertaling en toelichting C.L. Heesakkers. Amsterdam: Querido.
- Huygens, Constantijn. 2003. *Mijn leven verteld aan mijn kinderen in twee boeken*. Ingeleid, bezorgd, vertaald en van commentaar voorzien door Frans R.E. Blom. 2 delen. Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker.
- Jimkes-Verkade, Els. 1981. 'De ikonologie van het grafmonument van Willem I, prins van Oranje.' In *De stad Delft. Cultuur en maatschappij van 1572 tot 1667* (p.214-226). Delft: Museum Het Prinsenhof.
- De portretfabriek van Michiel van Mierevelt (1566-1641)*. Tentoonstellingscatalogus. 2011. Delft: W. Books en Museum Het Prinsenhof.
- Smit, Jacob. 1980. *Het leven van Constantijn Huygens (1596-1687). De grootmeester van woord- en snarenspeel*. Den Haag: Martinus Nijhoff. Strien, Ton van en Els Stronks. 1999. *Het hart naar boven. Religieuze poëzie uit de zeventiende eeuw*. Bezorgd door Ton van Strien en Els Stronks. Amsterdam: Ambo/Amsterdam University Press.
- Wulp, Bas van der. 2012. 'Brandende liefde...' In *Delft. Cultuurhistorisch magazine voor Delft* (Jaargang 14, nr. 2, p. 12-15). Delft: Erfgoed Delft e.a.

Noten

- 1 Huygens 1885, 2.
- 2 Jimkes-Verkade 1981, 216-218.
- 3 Houtzager e.a. 1997, 200-201.
- 4 Om een topzwaar notenapparaat te voorkomen het volgende: Over biografische gegevens betreffende Huygens kan men vooral terecht bij Huygens 1987 en 2003, Smit 1980. Belangrijke bronnen zijn voorts de websites *Huygens gedichten* en *Briefwisseling Huygens*. Voor andere in dit artikel genoemde personen verwijs ik naar Google, biografische woordenboeken en de rubriek Delftse Biograficën, te vinden op de website van het Archief Delft.
- 5 Vriendelijke mededeling van Harry W. van Leeuwen, eminent emeritus beheerder van de studiezaal in het Archief Delft.
- 6 Portretfabriek 2011, 70, 77-81 en 201-204.
- 7 Van Gelder 1957, 5 en 7.
- 8 Portretfabriek 2011, 194.
- 9 Portretfabriek 2011, 192-193.
- 10 Huygens 1987, 83.
- 11 Hij krijgt ook een plaats in een moderne bloemlezing. Zie: Van Strien en Stronks 1999, 161-164.
- 12 Van der Wulp 2012, 12-15.
- 13 Mijn oud-collega, de classicus Hans Verheij, ben ik veel dank verschuldigd voor zijn hulp bij het vertalen van de Latijnse teksten in de bijlagen 1 en 2.
- 14 De bron van de metafoor over de honden en de leeuwen heb ik niet gevonden.

Fred Nijs Fotografie

PORTRET-, REPORTAGE-
EN BEDRIJFSFOTOGRAFIE
COMMERCIEËLE FOTOGRAFISCHE
ILLUSTRATIES
BRUIDSREPORTAGES
EIGEN STUDIO

Mobiel: 06 558 171 57

Privé: 015 261 44 16

Voor bruidsreportage's:

Fred Nijs Junior: 06 557 252 29

Drogisterij en Medische Bandagehandel J.W. Elsenaar B.V.

Homeopathie o.a.:
Vogel
VSM
Boiron
Homeocare

Cosmetica:
Marbert
Sans Soucis
Payot
Widmer
Elizabeth Arden

Elastische arm- en beenkousen
ADL-produkten
Bloeddrukmeters
Borstprotheses
Breukbanden
Polsbraces
Duimbraces
Enkelbraces
Lumbaalbraces
Verbandschoenen
Verpleegartikelen

Hugo de Grootstraat 92

2613 TW Delft

Tel: 015-2124482/ 2120777

Delftse volmolens langs de Vliet

Aart Struijk

Inleiding

In de late middeleeuwen was Delft een van de grootste biersteden van Holland. Vele inwoners hadden direct of indirect werk door de bierbrouwerijen, zoals brouwers, mouters, graanhandelaren, molenaars, kuipers, schippers, kruiers, sjouwers, tonnenmakers en turfstekers. Maar behalve de brouwerij was ook de lakennijverheid van groot belang: de fabricage van wollen stoffen zorgde in de veertiende en vijftiende eeuw voor welvaart in de stad. Delft was een centrum van bedrijvigheid en een belangrijke marktplaats voor het omringende platteland. Handwerkslieden, burgers en buitenlui stonden wekelijks op de markt om hun producten aan de man te brengen. Boeren en landlieden verkochten op de weekmarkt hun vee, boter en kaas, linnen en wollen stoffen. Omstreeks 1500 was er sprake van economische achteruitgang en de stad werd in 1536 ook nog getroffen door een grote, alles verwoestende stadsbrand. De pestepidemieën die de stad twintig jaar later teisterden, kostten vele duizenden het leven. In de tweede helft van de zestiende eeuw werd de handel bemoeilijkt door de oorlog met Spanje, maar na het vertrek van het Spaanse leger volgde een economische opleving en het Delftse stadsbestuur nam met succes een aantal maatregelen om de werkgelegenheid en de handel te stimuleren.

In dit artikel wordt eerst een korte schets gegeven van de Delftse lakenindustrie in de zestiende en begin zeventiende eeuw. Vervolgens wordt aandacht besteed aan enkele bijzondere maatregelen van het stadsbestuur om deze tak van nijverheid te stimuleren. Aan Vlaamse laken- en saaiwerkers werden gunstige contracten aangeboden indien zij zich in Delft zouden vestigen. Deze ambachtslieden konden onder meer gebruik maken van twee nieuwe volmolens. In de paragrafen daarna wordt

Het Prinsenbof omstreeks 1900. In 1658 werd hier de saai-, greine- en stoffenhal gevestigd. Boven het poortje is een reliëf aangebracht dat bieraan herinnert.

ingegaan op de werking van de volmolen en op de geschiedenis van de stadsvolmolens die de stad Delft in 1632 en 1648 langs de Vliet liet bouwen. De beide volmolens hebben in de loop der tijd diverse functies gehad. De volmolen uit 1648 is aan het eind van de 19e eeuw afgebroken, maar de oude volmolen uit 1632 is op een andere plaats en in een nieuwe gedaante nog steeds volop in bedrijf.

Twee molens langs de Vliet bij Rijswijk omstreeks 1880; rechts snuifmolen De Hoop, in de verte staat trasmolen Het Fortuijn.

De lakennijverheid in Delft

In 1494 werd in opdracht van de landsheer Philips de Schone een onderzoek gedaan naar de economische toestand in Holland en West-Friesland. Hij wilde onderzoeken hoe heffingen en belastingen naar draagkracht konden worden opgelegd: dit werd de *Enqueste ende Informacie* genoemd. De rapportage geeft onder meer een beeld van de economische bedrijvigheid in de Hollandse steden en dorpen. Zo wordt over de stad Delft vermeld dat de lakennijverheid, de 'draperye', al zeer op haar retour was. Door enkele oorlogen was de uitvoer van het beroemde Delftse laken bemoeilijkt en de handel was sterk teruggelopen, aldus de rapportage uit 1494. Twintig jaar later is een soortgelijk onderzoek gedaan, waardoor een vergelijking van de economische situatie mogelijk is. In 1514 wordt in de 'Informacie upt stuck der verpondinghe' vermeld dat de lakennijverheid in Delft nog steeds achteruit gaat. Er zijn veel minder weefgetouwen en lakenramen in gebruik en volgens de opgaaft is nog maar een handvol drapeniers werkzaam. Een drapenier of lakenbereider (ook drapier) hield zich bezig zowel met de vervaardiging als met de verkoop van de lakense stoffen.

Het ging dus inderdaad slecht met deze bedrijfstak. Wel moet worden vermeld dat de economische toestand meestal wat somberder werd voorgesteld, om de belastingheffing zo laag mogelijk te houden.

Oorlogsdreiging in Holland

De opstand van de Hollandse gewesten tegen de Spaanse koning Philips II bracht een aantal onverwachte economisch effecten teweeg in. De financiële situatie in de steden verslechterde door de extra uitgaven voor de aanleg van verdedigingswerken. Bovendien moest het stadsbestuur opdraaien voor de kosten van huisvesting en inkwartiering van soldaten. De economie was kwetsbaar en in Delft was dat goed te merken. Vele takken van nijverheid waren afhankelijk van de invoer van grondstoffen en de uitvoer van goederen. Door de oorlogssituatie werd de handel met het buitenland bemoeilijkt. De bierbrouwerijen waren voor een groot deel afhankelijk van de invoer van graan. De export van het befaamde Delftse bier naar de Zuidelijke Nederlanden liep sterk terug. De wol voor de textielindustrie kwam voornamelijk uit Engeland en voor de afzet van het laken was men voor een groot deel aangewezen op het buitenland. De verkoop van lakense stoffen in Holland liep terug omdat de meeste mensen nauwelijks geld hadden om rond te komen.

In de Zuidelijke Nederlanden trokken muitende Spaanse troepen door het land. In 1576 werd de stad Antwerpen geplunderd en in augustus 1585 werd opnieuw huisgehouden in deze stad. Vanwege de oorlog trokken talloze protestantse textielwerkers uit Vlaanderen naar het noorden en dat bood voor de steden in Holland onverwacht nieuwe perspectieven. Veel Vlamingen vestigden zich in de grote steden zoals Amsterdam, Rotterdam en Leiden, waar zij hun oorspronkelijke werk weer probeerden op te pakken. Het waren meestal goed geschoolde ambachtslieden en vakmensen die in de Hollandse steden meer dan welkom waren. Zij legden zich toe op de productie van moderne lichte en gekleurde stoffen, in plaats van de dikke lakense stoffen die tot die tijd werden gefabriceerd. Die nieuwe producten, zoals de saai - een lichte gekeperde stof - en de fluwelige stametten, zorgden voor een betere verkoop in Holland. Door de komst van de Vlamingen kreeg de ingestorte lakenindustrie een stevige impuls en dat zorgde niet alleen voor werk voor spinners, wevers, ververs en kleermakers, maar het verschaftte ook werk aan handelaren, schippers en tal van handwerkslieden. Enkele steden, zoals Leiden en Rotterdam, profiteerden daar enorm van, maar Delft was bij de immigranten minder in trek, omdat de stad niet zo gunstig was gelegen voor handelsactiviteiten. Het Delftse stadsbestuur deed daarom pogingen om de Vlaamse drapeniers en saaiwerkers over te halen zich in hun stad te vestigen. De Vlamingen kregen gunstige contracten wat betreft het poorterschap, de huisvesting en het aanbod van goedkope arbeidskrachten.

Productie van lakense stoffen

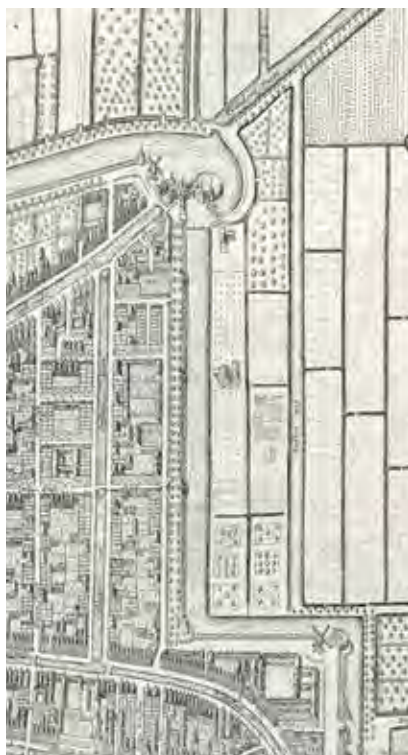
De fijne lakense stoffen werden van wol gemaakt, maar voordat het eindproduct op de markt kwam, onderging de wol vele bewerkingen. Ter voorkoming van misverstanden: het gaat dus niet om onze huidige beddenlakens, maar om fraaie, kleurrijke wollen stoffen waar kleding van gemaakt werd. Hier volgt een kort overzicht van de productiefasen.

De wol van het schaap was fettig en vuil en moest eerst worden gewassen. Na-

dat de wol was gedroogd, werden de haartjes zoveel mogelijk naar één kant gekamd en verdwenen ook de laatste resten van het vuil. Dit noemt men het kaarden, omdat men vroeger hiervoor de kaardenbol gebruikte, de vrucht van een plant.

Daarna werd de wol door nijvere handen gesponnen op de spinnenwielen. Indien nodig volgde een extra bewerking waarbij meerdere draden in elkaar werden gedraaid waardoor een steviger draad ontstond, dit noemt men twijnen. De gesponnen draden werden op haspels en op spoelen gewonden, waarmee de wevers aan het werk gingen achter hun weefgetouwen. Vele meters weefsel kwamen onder hun handen vandaan, vrijwel altijd in standaardmaten. De weefstukken werden gecontroleerd op draadjes en oneffenheden, die met een schaar werden verwijderd; dit werd het noppen genoemd. Het weefsel was nu gereed om te worden geverfd. De wolververs slaagden erin om de stoffen prachtige kleuren te geven, zoals rood, paars, purper, geel en groen. Zij maakten gebruik van allerlei natuurlijke verfstoffen zoals meekrap en wede, maar ook van Brazielhout, waaruit een mooie donkerrode verf werd verkregen.

De volders zorgden dat de kwaliteit van de geverfde stoffen sterk verbeterde; het proces van het vollen wordt in dit artikel bij de werking van de volmolen beschreven. Na het vollen werden de stoffen grondig gespoeld en gedroogd en vervolgens op de lakenramen opgerekt tot de voorgeschreven standaardmaten. Het laken werd verder afgewerkt: de stof werd geruwd en gekaard en geschoren, en daarna geperst en geglansd. Voor het glanzen, ook wel kalanderen genoemd, gebruikte men de kalandermolen. Daarna werd het laken gevouwen en was het klaar voor de verkoop, maar eerst moest het in de lakenhal worden gekeurd door de staalmeesters.

De kaart van Joan Blaeu van 1649 (detail) met de zuidzijde van Delft. Op het terrein langs de stadsgracht stonden droogramen en staken om de lakense stoffen te drogen.

De lakennijverheid in Delft omstreeks 1600

In 1595 sloot het Delftse stadsbestuur met enkele Vlaamse meester-saaiwerkers een contract af met daarin aantrekkelijke voorwaarden. Ieder van hen bracht vier erva-

ren ambachtslieden mee die saai produceerden. De eerste drie jaar kregen de meesters en de werklieden vrije huisvesting en ontvingen zij voor hun producten een gegarandeerde prijs die vergelijkbaar was met wat in Leiden werd betaald. Het stadsbestuur zorgde voor de spinnenwielen, weefgetouwen en spoelwielen. Als tegemoetkoming in allerlei kosten ontvingen de saaiwerkers bovendien ieder een bedrag van zeshonderd gulden. Voor het verkrijgen van het poorterschap waren geen belemmeringen en zij kregen ook 'vrijheid van waecken', waarmee zij waren vrijgesteld van de dienst bij de schutterij, de vendels die 's nachts hun rondes deden in de stad. Iedere saaiwerker kreeg gratis voor drie jaar een weesjongen en een weesmeisje van 14-16 jaar oud toegewezen, die het ambacht bij hen gingen leren. Met deze maatregelen probeerde het stadsbestuur de lakenproductie nieuw leven in te blazen.

Tegenover al deze voordelen en gunsten stond dat de saaiwerkers moesten beloven om tenminste vijf jaar in Delft te blijven om de lakenproductie weer te introduceren en te stimuleren. De werklieden zouden zich uitsluitend toeleggen op de productie van saai en stametten, stoffen die zeer in trek waren omdat ze veel lichter, mooier en kleurrijker waren dan de ouderwetse zware wollen stoffen die tot die tijd in Holland werden geproduceerd.

Voor het vollen van de lakense stoffen beschikte Delft over enkele volmolens. Dat waren in die tijd uitsluitend rosmolens, een type molen waarbij het gaande werk wordt aangedreven door een paard, en niet door de wind. De functie en werking van de volmolen wordt verderop in dit artikel beschreven. Omstreeks 1600 is sprake van een volmolen aan de Buitenwatersloot en twee volmolens buiten de Oostpoort. De kleermakers Jacob van de Wel en Tobias Geleijns kregen in 1607 toestemming om buiten de Waterslootse poort voorbij het verlaat een volmolen neer te zetten. De eigenaren kwamen echter een jaar later in conflict met het Hoogheemraadschap van Delfland, waarschijnlijk vanwege de lozing van het afvalwater. De burgemeesters schoten de kleermakers te hulp en gaven toestemming voor de bouw van twee volmolens om 'laeckenen te pletten' op een stuk grond buiten de Oostpoort, destijds het grondgebied van het ambacht Vrouwenrecht, ten zuiden van de stad. Daar stond reeds een saavollerij op een stuk land langs de stadsvest, met daarop een groot aantal staken en lakenramen die dienden 'tot het drogen van saijen van die van de Vlaemsche neringe'. Het stuk land liep door tot aan de stenen molen, waar de stadsvest met een haakse bocht naar het zuiden afboog.

De werking van de volmolen

De volmolen deed dienst bij de vervaardiging van lakense stoffen. Vollen is een bewerking van geweven wollen stof, waardoor deze sterk krimpt zodat de draden van schering en inslag niet meer zichtbaar zijn. De stof vervilt. Zo werd een zeer goede kwaliteit laken verkregen. De geweven stoffen werden in grote houten kuipen gedaan, de volkommen, die gevuld waren met volaarde. Dat was een vette kleisoort waar zeep, warm water en -vreemd genoeg- urine aan toegevoegd was. De urine werd verzameld in kruiken of tonnen die bij grote gezinnen werden uitgereikt; meestal arme mensen, die daarvoor een vergoeding kregen.

In de binnenstad, onder meer aan de Voldersgracht, hebben de lakenvolders hun ambacht uitgeoefend. Het vollen werd aanvankelijk door voetvollers gedaan. Deze mensen liepen op blote voeten in de kuip op de lakens te trappen. Dit intreden was heel zwaar werk en er werden dan ook al snel rosmolens ingezet waarbij houten stampers het werk overnamen. Pas aan het begin van de zeventiende eeuw was de techniek zo ver dat men windmolens kon inzetten als volmolen. De volmolens werden vaak 'stinkmolens' genoemd, vanwege de menselijke urine die werd gebruikt bij het vollen. Dat verspreide uiteraard een onaangename geur. De volmolens werden bij voorkeur buiten de stad gebouwd, zodat de bewoners zo min mogelijk stankoverlast hadden.

Omstreeks 1632 nam de stad weer een aantal maatregelen om de lakenhandel te bevorderen. Zes Amsterdamse lakenkooplieden of drapeniers sloten een contract met het stadsbestuur om jaarlijks vijfhonderd lakens te vervaardigen. Dat zou de werkgelegenheid in de stad een flinke impuls geven. De regenten van het Delftse weeshuis boden 125 weeskinderen aan van tien jaar en ouder, die werden ingezet voor het kaarden, spinnen, haspelen en weven van de wollen stoffen. Op die manier zouden de kinderen een fatsoenlijk vak leren. De drapeniers zouden hen

De door lakenkooplieden gemaakte berekening van kosten en opbrengsten van het werk dat de weeskinderen moesten doen (GAD oud-archief inv.nr. 978).

van kleding en eten voorzien en hen leren lezen en schrijven. Het eerste jaar kregen de kinderen helemaal niets betaald omdat zij het vak nog moesten leren. In het tweede jaar kregen zij vijf stuivers in de week en dat bedrag werd in de jaren daarna ieder jaar met vijf stuivers verhoogd, zodat in het zesde jaar het loon vijftwintig stuivers per week zou bedragen. Bij verzuim of ziekte zou dit uiteraard worden ingehouden op het loon.

De kinderen moesten 's morgens vroeg om vijf uur beginnen en werkten zomers elf uur per dag en 's winters tien uur. Kinderarbeid was heel gewoon in de zeventiende eeuw en men zag daar niet veel kwaad in. In 1636 was de beloning van de kinderen vijf maal hoger dan in het begin. De drapeniers vonden echter dat de kinderen hun geld niet opbrachten. Zij klaagden bij het stadsbestuur dat veel kinderen zich niet meer op het werk meldden en wegbleven. Het verloop was erg groot en niet meer dan een derde van het toegezegde aantal weeskinderen was nog aan het werk.

Nader onderzoek bracht aan het licht dat er ernstige misstanden heersten op de werkvloer. Het bleek dat de kinderen werden mishandeld door hun werkmeesters. Zij kwamen soms bont en blauw thuis, onder het bloed of met gaten in hun hoofd. Het kwam zelfs voor dat kinderen probeerden hun baas met geld af te kopen om hen niet meer te slaan. Veel kinderen moesten veel langer werken dan was afgesproken en de meesten leerden niet het vak van lakenbereiden, maar bleven al die jaren het eenvoudigste werk doen. Het contract met deze kooplieden werd daarop verbroken en de stad eiste van hen een schadevergoeding. Het is niet bekend of dat ook is toegekend. Na die tijd is de lakenproductie door anderen overgenomen.

De inventie van 'een leggende houten volmoolen'

In 1632 stelde het stadsbestuur van Delft de Staten Generaal op de hoogte van een bijzondere uitvinding, namelijk van een 'leggende houten volmoolen'. In een lange brief beschreven zij omstandig dat, lang voordat de oorlog met Spanje begon, de lakennijverheid vroeger de belangrijkste nering was in Delft. Zij lieten niet onvermeld dat er in die tijd in Delft 'seer fine laeckens wierden gemaackt die men noemde Delftsche puijck'. De lakenproductie was sindsdien sterk teruggelopen en de bouw van een leggende volmolen zou de draperie weer moeten bevorderen. Het stadsbestuur was van plan om octrooi aan te vragen voor deze geweldige uitvinding en vroeg daar toestemming voor. De molen draaide namelijk niet op de wind, maar werd aangedreven door water zodat hij regelmatig draaide en dat kwam de kwaliteit van de lakense stoffen ten goede. Bovendien was er vaak niet genoeg wind, waardoor het werk noodgedwongen kwam stil te liggen, en dat kostte veel geld. Het is niet bekend wat er met het voorstel is gebeurd.

Industriemolens langs de Vliet

Vanaf het eind van de dertiende eeuw werden in Holland korenmolens gebouwd, en pas vanaf het begin van de vijftiende eeuw waren poldermolens nodig om ons land

droog te houden. Aan het eind van de zestiende eeuw werden vele typen industriemolens ontwikkeld, zoals zaagmolens, oliemolens, verf- en witmolens, volmolens en runmolens. Het waren de machines en fabrieken van destijds, die een grote bijdrage leverden aan de welvaart van ons land.

Vanaf 1595 hebben er op het grondgebied van Rijswijk langs de Vliet ten noorden van Delft vele industriemolens gestaan. De eerste molen was een oliemolen 'gaende mette wind'. Daarna zijn er tenminste drie oliemolens, twee volmolens, een papiermolen, twee trasmolens en drie snuifmolens gebouwd. Het was destijds een gebied met veel bedrijvigheid, dat voor de aan- en afvoer gunstig was gelegen aan het water. De Vliet, ook wel de Delftse Vaart of Haagse Vaart genoemd, was een belangrijke verbinding over het water tussen de steden Delft, Den Haag en Leiden. Langs het water was een jaagpad, waar de beurtschippers vanaf 1636 met hun paard de trekschuiten voorttrokken en passagiers en goederen naar Den Haag en Leiden vervoerden.

De stadsvolmolens

In 1632 stelde Hendrick Duijst van Voorhout, Heer van Zevenhuizen, aan de stad Delft een stuk land langs de Vliet in Rijswijk beschikbaar om daar een volmolen te bouwen. Het perceel lag zuidelijk van steenbakkerij de Steenplaats, precies daar waar tegenwoordig het viaduct van de snelweg A4 is gebouwd. Er waren aanvankelijk grote bezwaren tegen de bouw van de molen. Het Hoogheemraadschap Delfland maakte zich zorgen over de vervuiling van het water in de 'Polder van Plaspoel' en tekende bezwaar aan. De stadsbestuurders van Delft gingen hiertegen in beroep bij het Hof van Holland, want een nieuwe volmolen was van groot belang voor de lakennijverheid. Zij konden aantonen dat de kwaliteit van het water niet zou worden aangetast, omdat het afvalwater van de molen werd opgevangen in een sloot die om de molen heen liep. Het vuil uit het water kon dan bezinken, waarna het water vervolgens kon worden geloosd. De stad Delft kreeg gelijk en niet lang daarna werd begonnen met de bouw van de molen en de bijhorende woonhuisjes.

De plattegrond van de in 1632 gebouwde 'oude volmolen'. Om de molen heen zijn enkele sloten gegraven waarin het afvalwater moest bezinken voordat het kon worden geloosd. Rechts het woonhuis (GAD oud-archief inv.nr. 978).

De stadsvolmolen op de 'Haechse Vaert' werd verhuurd aan volders die van elders waren gekomen en die nu profiteerden van de voordelen die de stad hen bood. In 1638 huurden Daniël Cosson en Wijnant Matthijsz. de molen voor 500 gulden per jaar. Delft verkocht de molen in 1648 en liet de vrije markt het werk doen. In 1715 kwam de molen in bezit van Arie van Gilsen die de stadsvolmolen liet ombouwen

Snuif- en specerijenmolen De Ster aan de Kralingse Plas in Rotterdam. Een verre voorganger van deze molen was snuifmolen De Stier die langs de Vliet bij Rijswijk stond.

tot een runmolen: een bedrijf waar leer wordt bewerkt en verwerkt. Van Gilsen ging echter in 1737 failliet, omdat hij onverantwoorde risico's nam. Bij de verkoop van zijn boedel bleek dat de runmolen was omgebouwd tot papiermolen. Toen de voormalige stadsvolmolen in 1744 in handen kwam van de vermogende zakenman Gerrit Groenevelt, bleek de molen te zijn omgebouwd tot een verfmolen. Groenevelt schonk de molen een paar jaar later aan zijn zoon Gilles; de molen werd toen De Stier genoemd. Er werd pot-lood (grafiet) geproduceerd, een grondstof voor de verfindustrie. Molen De Stier werd in de Franse tijd omgebouwd tot een snuifmolen en in 1821 verkocht aan de schatrijke Jan Viruly. De snuifmolen kwam na zijn dood in bezit van zijn

kleinzoon Jan Dionisius Viruly, lange tijd raadslid en wethouder in Delft. In 1841 brandde de molen tot de grond toe af. De eigenaar was tegen brandschade verzekerd en een jaar later was de molen weer opgebouwd. Behalve snuiftabak werden er ook specerijen gemalen. Viruly verkocht in 1859 de molen aan de gebroeders Hioolen, snuiffabrikanten in Kratingen, Rotterdam. Zij hadden aan de Kratingse Plas hun molen De Ster, die in 1865 door de bliksem werd getroffen en volledig uitbrandde. De broers Hioolen kregen een jaar later toestemming om op de fundamenteën van de afgebrande molen de snuifmolen uit Rijswijk te bouwen. En zo geschiedde: De Stier werd afgebroken en in Rotterdam opgebouwd als een snuif- en specerijenmolen. De molen kreeg de naam van zijn Kratingse voorganger De Ster; het was een kwestie van één letter weglaten. In 1962 sloeg het noodlot wederom toe. Op 13 juni brandde ook De Ster af, maar ook nu werd de molen geheel nieuw opgebouwd. In 1969 was de bouw afgerond en sindsdien worden er weer - als enige molen in Nederland - specerijen en snuiftabak gemalen.

De wentelas in molen De Ster in Rotterdam. Aan een dergelijke as zijn houten pennen bevestigd, de zogenaamde spaken die de stampers moeten oplichten om zo de lakense stoffen in een volmolen te bewerken.

Terug in de geschiedenis: in 1633 was het plan ontstaan om de molen aan het eind van de Nieuwe Langendijk om te bouwen tot een volmolen. De burgemeesters van Delft hadden daartoe een bestek laten maken. De molen was lange tijd in gebruik geweest als watermolen om water uit de polders in de grachten te malen. Zo kwamen de brouwers aan schoon water om hun bier te brouwen. Veel brouwerijen hadden inmiddels hun poorten moeten sluiten en de molen was blijkbaar niet meer nodig. In het bestek werden de noodzakelijke werkzaamheden voor het ombouwen uitgebreid beschreven. In een volmolen zit bijvoorbeeld een wentelas, die de stampers in beweging zet. Daarover wordt geschreven dat die 21 voet (ongeveer 7 meter) lang moest zijn en dat houten pennen (de zogenoemde staken) moesten worden aangebracht om 'de stampers daarmede te lichten ende haer werck te doen nae behoren'. Het is opmerkelijk dat bij enkele technische beschrijvingen werd verwezen naar de constructies van de volmolen 'op de Haechse Vaert'.

Het was een tegenvaller voor de stad dat de verbouwde molen aan de Nieuwe Langendijk niet of nauwelijks in bedrijf is geweest als volmolen. De kooplieden wilden hem niet huren of pachten. Een van hen, de oud-schepen Hendrik van Mierop, verklaarde dat de stenen molen niet geschikt was, of zoals hij het verwoordde 'te wesen ondienstig'. Hij maakte liever gebruik van de nieuwe volmolen aan de Haagse vaart en huurde de molen aan de Nieuwe Langendijk slechts korte tijd. De stadsbestuurders stelden in 1637 verwijtend in een brief, dat zij aan de kooplieden 'een welgaende en gequalificeerde volmolen op de Haechse vaert' beschikbaar had gesteld,

Een aquarel (1828) van Baltbasar Joosz. met de verfmolen Zeldenrust aan het einde van de Nieuwe Langendijk. De molen is in 1633 omgebouwd tot volmolen, maar is nooit voor dit doel gebruikt.

maar dat de tweede molen aan de Nieuwe Langendijk niet werd gebruikt, terwijl die 'met groote kosten was geappropriert', dat wil zeggen omgebouwd tot volmolen. De Langendijkse molen heeft waarschijnlijk lange tijd stil gestaan en is pas in 1653 weer in gebruik genomen, maar toen als verfmolen.

Ondanks het fiasco van de omgebouwde volmolen aan de Nieuwe Langendijk besloot het stadsbestuur in 1648 om toch een tweede volmolen langs de Vliet te bouwen. De nieuwe molen kwam ten noorden van de buitenplaats Pasgeld te staan. Een jaar later was de achtkante volmolen met het bijbehorende woonhuis al in bedrijf. De grond waarop de molen stond werd in erfpacht uitgegeven en voor het recht van de wind werd jaarlijks vier pond betaald aan de Heer van Rijswijk. De stad heeft de nieuwe molen direct verkocht aan enkele Delftse lakenhandelaren. Daarna was de volmolen in bezit van kooplieden uit Rotterdam en Amsterdam, die hem na enige tijd al weer verkochten. In 1747 werd de familie Van Kapel voor langere tijd eigenaar. Zij betaalde 3000 gulden voor de molen, die zij - waarschijnlijk vanwege de teruggang van de lakenindustrie - liet ombouwen tot een snuifmolen. Zij verkocht de snuifmolen in 1863 aan de gebroeders Tilanus. Omstreeks 1890 is de voormalige volmolen afgebroken.

Tot besluit

De Delftse volmolens langs de Vliet kregen enkele malen een andere functie. Door economische omstandigheden moesten de eigenaren meegaan met de eisen van

de tijd en waren soms gedwongen hun molen te laten verbouwen. Ook de andere industriemolens hebben alle meerdere functies gehad. Door de komst van de stoommachines in de negentiende eeuw werden de molens overbodig en verdwenen zij langzaam maar zeker uit het openbare leven. Alle molens langs de Vliet zijn dan ook afgebroken en alle fundamenteën zijn definitief verdwenen toen de Vliet omstreeks 1895 werd verbreed. De Hollandse molens vallen onder de Monumentenwet en wij beschouwen ze als ons cultureel erfgoed. Zij hebben eeuwenlang bijgedragen aan onze welvaart of hebben gezorgd dat wij droge voeten hielden. Door publicaties en historisch onderzoek moeten wij proberen de molens onder de aandacht te brengen van het grote publiek om op deze manier de belangstelling voor deze machtige bouwwerken te vergroten.

Molen De Vlieger in Voorburg is de oudste poldermolen van Zuid-Holland, gebouwd in 1621. De molen is ingericht als museum en is nog geheel maalvaardig.

Literatuur

- Berkel, K. van. 'Delft als industriestad in de 17e eeuw.' In *De stad Delft: Cultuur en maatschappij van 1572 tot 1667*, red. I.V.T. Spaander en R.A. Leeuw, 79-90. Delft: Stedelijk Museum Het Prinsenhof, 1981.
- Fruin, R. *Informatie up den staet, faculteyt ende gelegentheyten van de steden ende dorpen van Holland ende Vrieslant om daerna te reguleren de nyeuwe schlitaele gedaen in den jaere MDXIV*. Leiden: Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1866.
- Fruin, R. *Enqueste ende Informatie upt Stuck van der Reductie ende Reformatie van den Schiltaelen, voertijts getaxeert ende gestelt geweest over de landen van Holland ende Vrieslant gedaen in den jaere 1494*. Leiden: Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 1876.
- Groenveld, S., H.L.Ph. Leeuwenberg, N. Mout e.a. *De Tachtigjarige Oorlog. 1 ; De kogel door de kerk? De opstand in de Nederlanden en de rol van de Unie van Utrecht*. Zutphen: De Walburg Pers, 1979.
- Niermeyer, J.F. *Delft en Delfland, hun oorsprong en vroegste geschiedenis*. Leiden: Burgersdijk & Niermans, 1944.
- Posthumus, N.W. 'Kinderarbeid in de 17e eeuw in Delft', in: *Economisch-Historisch Jaarboek 22* (1943), blz. 49-67.

Archief

Gemeentearchief Delft, Oud-archief (archiefnummer 1.1 inv.nr. 978); Transportregister archief Rijswijk (archiefnummer 700).

Johannes Franciscus Maes (1707-1769)

De beeldhouwer die in Delft uit de schaduw van zijn leermeester trad

Dennis de Kool

Johannes Franciscus Maes is een relatief onbekende Antwerpse beeldhouwer. Aangezien hij de rechterhand was van niemand minder dan Jan Baptist Xavery (1697-1742), is zijn bescheiden oeuvre een nader onderzoek waard. Deze bijdrage doet daartoe een eerste aanzet. We besteden met name aandacht aan werken in Delft, Culemborg, Ouderkerk aan den IJssel en Leiden.

Inleiding

Johannes Franciscus Maes werd in Antwerpen geboren in het jaar 1707. Hij leerde het vak in het atelier van zijn vader, die beeldhouwer was. Daarnaast fungeerden de beeldhouwers N. Veremans en een niet nader genoemde Coulijns de Oude als leermeester. Over de voornaam van zijn vader bestaat onduidelijkheid. Mogelijk was Cornelius Maes zijn vader. Deze beeldhouwer wordt in 1686-1687 vermeld als meester in de ledenlijst van het Antwerpse Sint Lucasgilde, genaamd De Liggeren.¹ Cornelius Maes was gehuwd met Elisabeth Berrevoet. Ze hadden een kind dat de naam Franciscus droeg. Elisabeth Berrevoet overleed op 4 november 1713. Cornelius Maes overleed twee jaar later op 18 oktober 1715.²

Deze gegevens stroken met de mededeling van Jacob van der Sanden uit 1771 dat Johannes Franciscus Maes op jonge leeftijd wees werd, maar niet met de vermelding dat Joannes Maes zijn vader zou zijn.³ In de Antwerpse Liggeren komt deze naam niet voor. Hier moeten we dus een slag om de arm houden. De naam J. Maes komen we wel tegen in de namenlijst van de Haagse Academie van de 'teyken-const', waarbij 1685 als inschrijvingsjaar is vermeld.⁴

Toen de jonge beeldhouwer het vak onder de knie had, ging 'Maes zijn konst bewijzen' in Den Haag.⁵ Daar werd hij een naaste medewerker van Jan Baptist Xavery. Op de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden na zou Maes verder niet in 'vreemde landen' zijn geweest.⁶ Hij werkte, net als Xavery, met marmer, hout en steen. Pas na de dood van Xavery in 1742 vestigde Maes zich als zelfstandig beeldhouwer en werd hij burger van Den Haag.⁷ Met de Haagse beeldhouwer Anthony Wapperom (1729-1781) vormde hij enige tijd een 'compagnie'.⁸ Johannes Franciscus Maes stierf in Den Haag op 29 september 1759 op de leeftijd van 52 jaar. Zijn lichaam werd 'met rouw in 't graf gedraegen'.⁹ In deze bijdrage staan we nader stil bij de artistieke erfenis van deze beeldhouwer aan de hand van zijn tot op heden bekende oeuvre. We doen dat op basis van de chronologische volgorde waarin de werken tot stand zijn gekomen.

Oud-Katholieke Kerk in Delft

In 1743 liet pastoor Nicolaus Broedersen (1682-1762) de schuilkerk van de H.H. Maria en Ursula aan het Bagijnhof in Delft bouwen, omdat hij behoefte had aan een grotere ontmoetingsplaats dan de twee bouwvallige huisjes waar op de zolder de diensten werden gehouden. Volgens de aantekeningen van Nicolaus Broedersen heeft Jacob van der Dussen, de stadsarchitect, de plek van de nieuwe kerk bezichtigd en geconstateerd dat alles binnen de 'toegestemde paelen' was opgezet.¹⁰ Uit dezelfde aantekeningen blijkt dat op 4 juli 1743 de eerste steen werd gelegd en dat op 22 december van datzelfde jaar de eerste dienst in de nieuwe kerk is gehouden.¹¹ Het interieur van de kerk is ontworpen door de architect Gerard Gise.¹² Bij de inrichting van de kerk werd een beroep gedaan op Johannes Franciscus Maes en de schilder Jacob de Wit (1695-1754). Maes vervaardigde de beelden van Onze Lieve Vrouw (Maria) en Ursula, die op 17 juni 1744 in Delft arriveerden.¹³ Op 22 juni 1744 ontving Maes voor deze opdracht een bedrag van 150 gulden, met de opmerking dat in de door de beeldhouwer ondertekende notitie een streep is aangebracht door een ander bedrag.¹⁴ In een overzicht van uitgaven en ontvangsten rondom de bouw van de nieuwe kerk komen we inderdaad een ander bedrag van 175 gulden tegen, exclusief 4 gulden voor het vervoer van de beelden uit Den Haag. Het verschil wordt echter verklaard omdat in het laatstgenoemde bedrag ook een bankje in de preekstoel is meegenomen.¹⁵ Maria houdt, zoals gebruikelijk, haar kind vast. Ursula was een christelijke martelares.

Johannes Franciscus Maes heeft een aanzienlijke rol gespeeld bij de interieurdecoraties van de Oud-Katholieke Kerk in Delft. Maes was onder meer verantwoordelijk voor de houten beelden van Maria en Ursula die in de nissen zijn geplaatst. Daarnaast verzorgde hij het altaarschilderij van houten ornamenten.

Volgens de legende leefde deze Britse koningsdochter in de zesde eeuw. Zij stemde toe in een huwelijk met de heidense prins Aetherius op voorwaarde dat hij zich zou laten dopen. Ook moest hij toestaan dat zij met 11.000 maagden een bedevaart naar Rome zou maken. Op de terugreis naar Engeland werden Ursula en haar maagden bij Keulen door de Hunnen overvallen en gedood met pijlen. Ursula is afgebeeld als een jonge maagd die in haar ene hand een pijl, het moordwapen, vasthoudt en in haar andere hand een palmtak, attribuut van het christelijke martelaarschap.

Daarnaast was Maes verantwoordelijk voor 'het maeke van twee borstbelde van lindehout', waarvoor hij op 20 september 1744 een bedrag ontving van 80 gulden.¹⁶ Voor bijkomende kosten voor het vervoer kreeg hij 2 gulden en tien stuivers en voor het inschakelen van knechten 4 gulden en vier stuivers.¹⁷ Beide vrijstaande houten borstbeelden zijn in nissen links en rechts onder het orgel geplaatst. Ze zijn ongeveer 90 cm hoog. Het borstbeeld in de nis links is een portret van een man met een baard. Het is aan de achterzijde gesigneerd en gedateerd met J.E.M. (de rest van de naam is niet meer zichtbaar) en voorzien van het jaartal 1744.¹⁸ Zowel de signatuur als het jaartal is niet goed afleesbaar vanwege de verflaag.

Onder de buste is de volgende tekst weergegeven: 'die zal u doopen met den heiligen geest en met vuer' (Matt. III 11). Op de sokkel staat: 'bapt der wedergeboorte' (Tit. III 5). Dat wordt geïllustreerd met gebeeldhouwde waterstromen. Het beeld kan Johannes de Doper of Christus voorstellen.¹⁹ Het borstbeeld in de nis rechts is even-

Houten borstbeeld van Johannes de Doper of Christus (1744), geplaatst in de linker nis onder het orgel.

Houten borstbeeld van Petrus (1744), geplaatst in de rechter nis onder het orgel.

neens het portret van een man. Het is aan de achterzijde gesigneerd met J.F. Maas F. Onder de buste is de volgende tekst aangebracht: 'hij heeft bitterlijk geweent' (Matt. XXVI 75). Op de sokkel staat: 'doop der boetvaardigheid' (Act. Apost. XIII 24). Op de buste zijn de twee sleutels van het Koninkrijk der Hemelen, het attriboot van Petrus, aangebracht. Achter de buste is een goud geschilderd houten zwaard bevestigd met schroeven. Dit doet vermoeden dat dit zwaard oorspronkelijk geen onderdeel van de buste uitmaakte, hetgeen wordt versterkt doordat een zwaard het attriboot was van de apostel Paulus, omdat hij met dit wapen werd terechtgesteld. Als devotiefiguur werd Paulus vaak samen met Petrus afgebeeld. Misschien was er een reden om te suggereren dat de buste niet Petrus, maar Paulus voorstelt.

Na zijn eerste opdracht werd nog verscheidene malen een beroep gedaan op de beeldhouwer. Uit een overzicht van uitgaven en ontvangsten rondom de bouw van de Oud-Katholieke kerk blijkt dat 'meester belthouwer' Johannes Franciscus Maes op 24 januari 1747 een bedrag van 217 gulden en 11 stuivers ontving voor werkzaamheden aan het orgel en het altaar²⁰ die hij met zijn knechten in 1746 had verricht. Op 28 maart 1747 vervaardigde Maes decoraties voor de kolommen en platte pilasters in de kerk. Een opvallend detail is dat deze werkzaamheden zijn verricht in ruil voor een kenelijk overbodig wijwatervat dat de beeldhouwer op 23 juni 1747 heeft overgenomen. Hier was dus sprake van een ruildienst. In de betreffende nota geeft Maes aan dat hij meester beeldhouwer is en dat hij bij het bevestigen van de decoraties is bijgestaan door een knecht.²¹ In datzelfde jaar voorzag Maes de lijst van het altaarschilderij van eikenhouten ornamenten. Op 12 juli 1747 ontving hij hiervoor een bedrag van 40 gulden.²² Deze lijst is vervolgens verguld door Anthony van Rieddie die daarvoor op 13 juli 1747 een bedrag van 60 gulden kreeg uitbetaald.²³ Op de lijst werd door Maes een gesneden lint aangebracht met de tekst: 'aan mijnen Naam wordt een zuivere offerande opgedragen', waarvoor hij 40 gulden ontving. Het altaarschilderij met het onderwerp 'de Opdracht van het Christuskind in de Tempel' is in 1747 vervaardigd door Jacob de Wit. Op 28 september 1746 had De Wit aan Nicolaas Broedersen een 'teekenigh' conform 'uytleggingh' van de opdrachtgever gestuurd met het verzoek om de tekening ongemoeid te laten en de toezegging dat zijn opmerkingen 'gaere worden verandert'.²⁴ Deze passage geeft aan dat de artistieke vrijheid van de kunstenaar niet onbeperkt was en de benadering van het werk voor een groot deel door de wensen van de opdrachtgever werd gestuurd, volgens het aloude principe van 'wie betaalt bepaalt'. Jacob de Wit had voor deze opdracht 567 gulden ontvangen.²⁵ Zowel het schilderij als de lijst is bekostigd door mevrouw Cornelia Wittert.²⁶ Naast Maes en De Wit werden ook andere kunstenaars en vaklieden ingezet.²⁷ De totale uitgaven voor de bouw en inrichting van de nieuwe kerk bedroegen 28.244 gulden en 9 stuivers.²⁸ Daar stond een bedrag van 9.718,17 gulden aan ontvangsten uit de kerkgemeenschap tegenover, zodat het tekort een bedrag van 18.525 gulden en 12 stuivers bedroeg.²⁹

Grafmonument in de Grote Kerk van Culemborg

In de Grote Kerk van Culemborg bevindt zich een grafmonument dat is vervaardigd ter nagedachtenis aan Catharina Alida van der Dussen. Ze werd op 23 augustus 1690 in Dordrecht geboren als dochter van Nicolaas van der Dussen en Lidia van Beveren.

Nicolaas van der Dussen behoorde tot een oude Delftse regenfamilie. Haar grootmoeder was Johanna de Witt, de zus van de beroemde broers Johan en Cornelis de Witt.³⁰ Nicolaas van der Dussen overleed in 1719 en liet een zeer groot vermogen na. Op 4 september 1724 trouwde Catharina Alida van der Dussen met de Dordtse burgemeester Damas van Slingelandt (1688-1771).³¹ Enkele weken daarvoor, namelijk op 16 augustus 1724, was het aanstaande echtpaar, vergezeld van Jacob van der Dussen, de broer van de aanstaande bruid, verschenen bij notaris Jacob van der Werff in Delft om de condities en de voorwaarden van het aanstaande huwelijk te bespreken.³² Het huwelijk was niet gelukkig. De echtgenoot van Catharina Alida van der Dussen kwam namelijk vaak 'seer dronken en beschonken' thuis. Dat resulteerde in ruzies met en geestelijke mishandelingen van zijn vrouw. In twee verschillende schriftelijke verklaringen stelde haar ongetrouwde broer Jacob van der Dussen, die burgemeester van Dordrecht is geweest en bij het echtpaar inwoonde, de 'overdadige dronkenschap' van zijn zwager kritisch aan de kaak. Jacob van der Dussen meldde dat reeds in september 1724, slechts drie weken na de voltrekking van het huwelijk van zijn zus, sprake was van drankmisbruik. Volgens Jacob van der Dussen was zijn zwager 'niet getrouwd uyt liefde, maar omme meester te zyn van haare goederen'. Kort na het afleggen van deze verklaring, op 1 november 1728 overleed Jacob van der Dussen.³³ In 1733 was de maat vol en vluchtte Catharina Alida van der Dussen naar het toenmalige vrijstadje Culemborg, waar ze tot aan haar dood op 28 juli 1745 verbleef. Haar laatste wil had ze vastgelegd in een testament dat op 17 mei 1737 bij de notaris werd ondertekend.³⁴ In het betreffende document gaf ze aan dat haar dood niet aan Damas van Slingelandt bekend mocht worden gemaakt. Daarnaast bevatte het testament gedetailleerde voorschriften over de wijze waarop ze begraven moest worden, namelijk in een marmeren tombe boven de grond, omringd door 'een ijzerhecken'. De wapens van haar man mochten nadrukkelijk niet op het monument worden aangebracht. Ze bepaalde ook dat het monument altijd in dezelfde staat moest blijven. Verder legateerde ze geldbedragen aan de gereformeerde diaconie van Dordrecht en aan haar knecht Jan Hoekseweg. De kosten van de tombe waren begroot op 4000 gulden. De erfgenamen stelden dit bedrag ter hand aan Ernst Frederik Jongbloet die optrad als executeur. Aanvullend hierop werd een bedrag van 1273 gulden en 12 stuivers in rekening gebracht voor meerwerk.³⁵

Het grafmonument is ontworpen door steenhouwer Joseph Bollina, die vermoedelijk afkomstig was uit Riva San Vitale in Zuid-Zwitserland.³⁶ In 1732 vestigde hij zich in Delft en woonde en werkte daar zijn verdere leven. Hij werd er op 20 oktober 1760 begraven.³⁷

De vrijstaande marmeren tombe staat op een podium van drie treden. De tombe is voorzien van enkele schelpvormige ornamenten. Aan de voorzijde van de tombe is een ovaal schild geplaatst met een gekrulde rand (cartouche), waarin het wapen van Van der Dussen is aangebracht. Boven de cartouche is een zandloper geplaatst (die staat voor de vliedende tijd), geflankeerd door de vleugels van een vogel (dag) en een vleermuis (nacht). Onder de zandloper zijn links en rechts van de cartouche Latijnse teksten aangebracht: *Siste Viator Iter, Rogitas Quid, Marmora Condant, Velquae Sub, Bustomembra, Reposta Cubent* (linkerzijde) en *Hoc Catharina, Alida Effingi, Dussenia Jussit, Ne Famam et Corpus, Mors Simul, Una Tegat* (rechterzijde).

Grafmonument in de Grote Kerk van Culemborg, ontworpen en uitgevoerd door Joseph Bollina.

Treurende putto (1746) vervaardigd door J.F. Maes en geplaatst op de tombe in de Grote Kerk van Culemborg.

De twee gekleurde wapenschilden op het monument moeten op een later moment zijn aangebracht.³⁸ De sobere tombe is bekroond door een treurende putto die zijn tranen wegveegt met een draperie die hij om zijn hoofd heeft geslagen. Zijn rechter elleboog rust op een schedel. Zijn hoofd is naar rechts gedraaid. In zijn andere hand houdt hij, steunend op zijn linkerknie, een omgekeerde toorts vast die verwijst naar het uitdoven van het leven. Op de sleep van de putto, die tussen zijn voeten over de rand van het monument valt, is de volgende signatuur en datum zichtbaar: I.F. Maes F. 1746. De handtekening van Bollina is aangebracht op een minder prominente plek, namelijk op de plint rechts achter het monument. Uit de toevoeging 'Inv et Fec' blijkt dat Bollina het grafmonument heeft ontworpen en uitgevoerd. De toevoeging 'Delfhd (?)' suggereert dat het monument in Delft moet zijn vervaardigd - waarbij het atelier van Bollina het meest voor de hand ligt - en na de voltooiing vervoerd naar Culemborg. Deze werkwijze was in die tijd niet ongebruikelijk.³⁹ Maes heeft slechts een detail van het grafmonument in Culemborg voor zijn rekening genomen, namelijk de treurende putto. Rondom het monument is een smeedijzeren hek geplaatst. Opvallend is dat Bollina als ontwerper en uitvoerder zijn handtekening op een discrete plaats aan de achterzijde heeft aangebracht en dat Maes, die slechts een onderdeel van het monument voor zijn rekening nam, zijn handtekening prominent op de voorzijde van het monument heeft geplaatst.

Hoewel beide signatures hetzelfde jaartal vermelden (1746), kan niet worden uitgesloten dat de putto door Maes op een later moment is toegevoegd, bijvoorbeeld om het monument te verlevendigen.⁴⁰ Ook het meerwerk kan een indicatie zijn dat er een substantiële verandering is doorgevoerd. Maes had niet veel tijd (nodig) om de putto te ontwerpen en te vervaardigen. Teruggrijpen op een voorbeeld van Jan Baptist Xavery is daarmee een voor de hand liggende (pragmatische) keuze, hetgeen versterkt wordt doordat de putto overeenkomsten vertoont met een putto die Xavery heeft aangebracht op een wandgraf in Boxmeer. Een verschil is dat de putto in Culemborg gespiegeld is ten opzichte van die in Boxmeer. Bovendien is de figuur in Boxmeer niet voorzien van een doek om het hoofd. De zandloperfiguur komen we ook op beide monumenten tegen. In Boxmeer is de zandloper boven de putto geplaatst en in Culemborg aan de voorzijde van de tombe, dus onder de putto.

Grafkelder en epitaaf in dorpskerk van Ouderkerk aan den IJssel

De dorpskerk van Ouderkerk aan den IJssel is één van de oudste kerkgebouwen van Zuid-Holland. In 1753 werd in opdracht van graaf Willem Maurits van Nassau Lalecq, heer van Ouderkerk en Woudenberg, begonnen met de bouw van een monumentaal praalgraf. In het praalgraf is één van de buitenechtelijke kinderen van prins Maurits en Margaretha van Mechelen met zijn nageslacht bijgezet: het geslacht Nassau Lalecq.⁴¹ Maurits zelf ligt begraven in de grafkelder van Oranje-Nassau in de Nieuwe Kerk in Delft. Op 8 juni 1753, kort na de start van de werkzaamheden, overleed de graaf waarna zijn broer Hendrik het graf liet voltooien.⁴²

In 1757 was het praalgraf, dat bestaat uit een grafkelder en een bijbehorend epitaaf, gereed. Over de vervaardigers van het monument bestaat enige onduidelijkheid. Volgens Kramm (1864) is de graftombe 'gemaakt onder toezicht van den kundigen

Grafmonument in de dorpskerk van Ouderkerk aan den IJssel.

Cartouche op de sokkel met Latijnse inscriptie; detail van het grafmonument in Ouderkerk aan den IJssel.

Drieboekig fronton; detail van het grafmonument in de dorpskerk van Ouderkerk aan den IJssel.

Wapperom'.⁴³ Daarmee is waarschijnlijk Anthony Wapperom bedoeld.⁴⁴ Bij het vervaardigen van dit monument kan hij hebben samengewerkt met zijn broer Johannes Wapperom.⁴⁵ In recentere literatuur is vermeld dat het grafmonument is vervaardigd door Johannes en Anthony Wapperom onder toezicht van Johannes Franciscus Maes.⁴⁶ Afgaand op de leeftijd van beide kunstenaars – Maes was bijna twee maal zo oud als Anthony Wapperom – is het aannemelijker dat Maes toezichhouder was en Wapperom aanstuurde in plaats van omgekeerd.

De grafkelder bestaat uit platen blauwe hardsteen en heeft aan de voorzijde in het midden een vooruitspringend gedeelte met een driehoekig fronton van donkergrijs hardsteen, waarop in wit marmer een doodskop is bevestigd, omgeven door gekruiste palmtakken en vergankelijkheidssymbolen als de zeis, een omgekeerde fakkel en twee verschillende vleugels van een vogel en een vleermuis. Een Latijnse inscriptie verwijst naar de staat van dienst van de opdrachtgever. Links en rechts van het fronton zijn in wit marmer verschillende oorlogsattributen aangebracht, waaronder helmen, borstpantsers, vaandels, kanonskogels, musketten, vaandels, trommels en trompetten. Het epitaaf tegen de achterwand is opgebouwd uit een hoge plint, waarop in wit marmer uitgevoerde vaandels, een zwaard, een palmtak, een helm en een draak zijn bevestigd. De draak is een mogelijke verwijzing naar de duivel. Op de sokkel is een rocococartouche aangebracht met twee gekruist liggende brandende fakkels en een Latijnse inscriptie. De vertaling daarvan luidt als volgt: Med.dr. A.A. de Haas, schout van Ouderkerk, Krimpen aan de IJssel en Stormpolder, heeft op 10 juli 1753 de eerste steen van dit monument gelegd. Het gehele werk is voltooid op 15 november 1757 door J. en A. Wapperom en J.F. Maas. Architect(en) te Den Haag.⁴⁷ Op de sokkel is een halfronde plaat gezet, geflankeerd door twee pilasters, waarop doodshoofden met lauwerkransen zijn geplaatst. Aan beide pilasters is een beeldhouwd gordijn bevestigd. In het midden van de draperie is het met eikenbladeren versierde wapenschild van Willem Maurits van Nassau Lalecq aangebracht, geflankeerd door een adelaar en een leeuw, symbolen van moed en kracht. Het wapen wordt aan de onderkant ondersteund door twee engeltjes. Boven het wapenschild houden drie zwevende engeltjes een kroon vast. Achter de beeldhouwde draperie is een deel van een piëdestal zichtbaar, waarop een urn is geplaatst met afhangende slingers van eikenbladeren en een slang die in zijn eigen staart bijt en aldus een cirkel vormt, een symbool van de eeuwigheid. De afgeronde wandplaat is bekroond met een brandende olielamp. Op de twee pilasters aan weerszijden daarvan zijn gelauwerde doodskoppen met beenderen aangebracht. De betekenis van de olielamp is niet helemaal duidelijk. De lamp kan bijvoorbeeld verwijzen naar Gods liefde, hoop, waakzaamheid en het leven.⁴⁸ De breedte van het monument is ongeveer zes meter en de diepte bedraagt bijna zeven meter. Een ijzeren hek sluit de toegang tot het graf af. Aanvankelijk waren er op het praalgraf wapenschilden van het geslacht Nassau Lalecq bevestigd. Deze zijn bij de komst van de Fransen in 1795 verwijderd en mogelijk vernietigd.⁴⁹

Epitaaf Pieterskerk in Leiden

In het koor van de Pieterskerk is een epitaaf van zwart Mazy en wit Carrara marmer geplaatst ter nagedachtenis aan oud-burgemeester Johan ('Joannis') van den Bergh

(1664-1755) en zijn eerder overleden echtgenote Johanna ('Joannae') van Teylingen (1667-1733). Johan van den Bergh was Leids burgemeester, baljuw en dijkgraaf van Rijnland. Het epitaf in rococostijl is ontworpen en uitgevoerd door Johannes Franciscus Maes. De witmarmeren tekstplaat, waarop een uitvoerige Latijnse inscriptie is aangebracht, loopt naar boven taps toe. De tekst verwijst naar de functies die de overledene heeft bekleed. Boven de tekstplaat is in het midden een schelpvormig ornament aangebracht. Onderaan is een rocailleornament bevestigd, bestaande uit een gelauwerde doodskop omkranst door grillige golf-, plant- en schelpvormen. Bovenop het monument prijkt een vaas (of urn) met daaromheen een slang die zijn eigen staart opeet, het oeroude symbool voor de cyclische aard van de natuur. Aan de voet van de vaas zijn twee omgekeerde toortsen geplaatst. Aan weerskanten van de tekstplaat leunen twee treurende putti op de wapenschilden van het overleden echtpaar. Beide putti hebben vol en krullend haar en hun mond ligt geopend. De putto aan de linkerkant van de tekstplaat veegt met zijn linkerhand tranen weg. Zijn rechterhand rust op een wapenschild waarop drie ruiten zijn afgebeeld. De putto rechts van de tekstplaat veegt met zijn rechterhand tranen weg. Zijn linkerhand rust op een wapenschild waarop een leeuw is afgebeeld. Aan de rechterzijde op de plint van de rechter putto heeft de beeldhouwer de volgende signatuur aangebracht: I.F. Maes. i.f.t.fs.⁵⁰ Onderaan het monument is een (rococo) cartouche geplaatst, die is voorzien van een doodskop met een lauwerkrans en twee gekruiste botten. Uit de Latijnse inscriptie blijkt namelijk dat Johannes van den Berg op 11 november 1755 is overleden. Het epitaf is vervaardigd in 1757. De niet onverdienstelijke tekenaar Willem van der Lely, afkomstig uit een Delfts regentengeslacht en vier maal burgemeester van Delft, heeft een tekening van het epitaf gemaakt.⁵¹ Beide putti zijn eleganter uitgevoerd dan de putto die Maes ruim tien jaar eerder op het grafmonument in Culemborg heeft geplaatst.

Treurende putto met signatuur van beeldhouwer Maes; detail van het epitaf in de Pieterskerk te Leiden.

Overige gedocumenteerde werkzaamheden

In 1747 heeft Johannes Franciscus Maes interieurdecoraties gemaakt voor het tuinhuis van de zeer welgestelde Amsterdamse koopman Aron Joseph de Pinto (1710-1758).⁵² Verder is in 1751 door timmerman Dijkckerhoff uit Den Haag voor

Epitaaf (1757) in de Pieterskerk te Leiden vervaardigd door J.F.Maes

het koor van de Oude Jeroenskerk in Noordwijk een 'Heerenbank' geplaatst.⁵³ Dit meubel voor de familie Van Limburg Stirum was door 'Francis Maas' voorzien van gesneden vleugelstukken, twee wapenborden met schildhouders en een kroon in rococostijl.⁵⁴ De decoraties aan de zijkanten bestaan uit rocaille- en bloemmotieven en accentueren de contouren van het verder strak opgezette meubel.⁵⁵ Dijckerhoff ontving voor het timmerwerk 803 gulden, 14 stuivers en 6 penningen, 'Francis Maas' voor het beeldhouwwerk 132 gulden en 4 stuivers.⁵⁶

Naast aanzienlijke families behoorde ook het stadhouderslijk hof tot zijn opdrachtgevers. Jacob van der Sanden vermeldde dat prins Willem IV en prinses Anna van Hannover hem de gunst hadden verleend om tekenles bij hem te nemen.⁵⁷ Maes kreeg 1125 gulden uitbetaald voor beeldhouwwerk aan het rouwbord van Willem IV.⁵⁸ Voor zijn werkzaamheden in het stadhouderslijke kwartier op het Binnenhof in Den Haag ontving 'meester belthouder' Johannes Franciscus Maes verschillende geldbedragen.⁵⁹ Deze reeks betalingen vloeide voort uit niet nader geconcretiseerde leveranties, arbeidsloon in steen- en houtwerk en geleverde diensten tussen 1752 en 1757.⁶⁰ In het Catshuis bevindt zich een schoorsteenmantel met snijwerk van Maes. Het stuk is rijkelijk gedecoreerd met rococo-ornamenten.⁶¹ Bij de werkzaamheden in het stadhouderslijk kwartier op het Binnenhof komen we in de archiefstukken ook namen van andere kunstenaars tegen, onder meer van steenhouwer Jan Oosthout, metselaar Johan van Swieten, de gebroeders Wapperom, de beeldhouwer Koenraad van Houten en de stukadoors Laghi, Lurachi en Carlini.⁶² Andere activiteiten in Den Haag hebben betrekking op werkzaamheden in het Leidse Logement waar na 1750 onder meer 'Francis Maas' zou zijn ingezet.⁶³ Het Leidse Logement in Den Haag bestaat niet meer, dus deze werkzaamheden kunnen we niet meer ter plekke verifiëren.

Mogelijke werkzaamheden

Bij de verbouwing van Huis ten Bosch heeft Jan Baptist Xavery verschillende werkzaamheden verricht, waaronder houtsnijwerk. Daarbij ligt het voor de hand dat hij (mede) een beroep heeft gedaan op zijn naaste medewerkers. Dat geldt eveneens voor Xavery's werkzaamheden in de Grote Zaal van Rapenburg 48 in Leiden, bijvoorbeeld de houten profiellijsten. Er zijn archiefstukken waarin melding wordt gemaakt van werkzaamheden die door knechten zijn verricht. Helaas worden deze knechten niet met naam genoemd. Een voorbeeld zijn de werkzaamheden aan de preekstoel in de Oud-Katholieke schuilkerk van Den Haag waar Xavery werkzaamheden van een 'knecht' declareert die is ingezet voor houtsnijwerk aan de preekstoel. Uit de gedeclareerde tijd, namelijk 44 dagen, blijkt dat de bijdrage van de knecht aan de preekstoel substantieel is. Het is niet ondenkbaar dat deze knecht Johannes Franciscus Maes was.

Uit de schaduw van de meester

Op basis van zijn gevarieerde oeuvre (grafmonumenten, beelden, ornamenten en interieurstukken) en het materiaalgebruik (hout, marmer en stuc) kan worden geconcludeerd dat Johannes Franciscus Maes een veelzijdige beeldhouwer was. Aan

het begin van zijn carrière werkte hij als 'anonieme' knecht in de luwte van Jan Baptist Xavery, maar na diens dood in 1742 trad hij als zelfstandig beeldhouwer en architect op de voorgrond. Zijn vroegst bekende gesigioneerde houtsnijwerk als zelfstandig beeldhouwer is te vinden in de Oud-Katholieke Kerk aan het Bagijnhof in Delft. In deze stad trad hij in 1744 uit de schaduw van zijn leermeester. In de reeks betalingen aan Johannes Franciscus Maes in het kader van zijn werkzaamheden in het stadhoudelijke kwartier in Den Haag werd hij consequent 'meester belthouder' genoemd. Daarnaast heeft Maes, net als Xavery, bij verschillende projecten samengewerkt met andere kunstenaars (Bollina, Dyckerhoff en de gebroeders Wapperom). Dergelijke 'coproducties' waren geheel in de lijn van de achttiende-eeuwse traditie, waarin kunst en architectuur een creatief samenspel waren van verschillende vakmensen. Het interieur van de Oud-Katholieke Kerk in Delft is daar een fraai voorbeeld van. Johannes Franciscus Maes heeft de rococostijl omarmd, die Jan Baptist Xavery mede heeft geïntroduceerd in de Noordelijke Nederlanden. In veel van zijn werken treffen we namelijk rocailleornamenten aan en daarmee trad hij in de voetsporen van Xavery. Johannes Franciscus Maes heeft daarmee een belangrijke rol gespeeld bij de ontwikkeling van rococo in en rond Den Haag. Johannes Franciscus Maes was geen vernieuwer, maar wel een representant van zijn tijd in de eerste helft van de achttiende eeuw.

Literatuur

- Delft 1959. *Kunstschatten van de Oud-Katholieke kerk te Delft*. Delft: Museum Het Prinsenhof.
- Dumas, Ch. e.a. 2004. *Het Kabinet der Koningin : geschiedenis van het instituut en het huis aan de Korte Vijverberg*. Den Haag: Gemeente Den Haag, Dienst Stedelijke Ontwikkeling.
- Gout, M. & M.A. Verschuyt 1993. 'De Oud-Katholieke kerk aan het Bagijnhof te Delft.' In: *Delfia Batavorum Jaarboek 1992* Delft: Genootschap Delfia Batavorum.
- Graaf, Jan de 2014. *Een verbroken alliantie, achtergronden van Catharina Alida van der Dussen*. Culemborg: de auteur.
- Groningen, C.L. van 1995. *De Krimpenerwaard*. Zeist: Rijksdienst voor de Monumentenzorg; Zwolle: Waanders Uitgevers.
- Hartog, E. den, red. 2011. *De Pieterskerk in Leiden: bouwgeschiedenis, inrichting en gedenktekens*. Zwolle: W Books.
- Heyning, K. 2001. 'Decoratief beeldhouwwerk in Den Haag tijdens het rococo.' In: R. Baarsen e.a., *Rococo in Nederland*, Amsterdam: Rijksmuseum; Zwolle: Waanders.
- Holdermans, N. 1932. *Geschiedenis der Nederlands Hervormde kerk van Ouderkerk aan den IJssel*, Ouderkerk aan den IJssel.
- Holdermans, Nico 2013. *Dorpskerk in Beeld: Ouderkerk aan den IJssel*. Alblasterdam: Drukkerij Verloop.
- Kloos, J. 1928. *Noordwijk in den loop der eeuwen*. Noordwijk: Dorsman.
- Klooster, L.J. van der 1962. 'Ontwerpen van Daniel Marot voor het Huis Rosenberg te Voorschoten'. In *Bulletin KNOB*, zesde serie, 15.
- Klooster, L.J. van der 1982. 'De Oud-Katholieke kerk op het Bagijnhof' In *De stad Delft: Cultuur en maatschappij van 1667 tot 1813*, red. I.V.T. Spaander en R.A. Leeuw, BLZ. Delft: Stedelijk Museum Het Prinsenhof.
- Kramm, C. 1857-1864. *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschild-*

- ders, beeldbouwers, graveurs en bouwmeesters, van den vroegsten tot op onzen tijd. Amsterdam : Gebroeders Diederichs.
- Lunsingh Scheurleer, Th., C.W. Fock & A.J. van Dissel (red.) 1990. *Het Rapenburg : geschiedenis van een Leidsegracht*, Rijksuniversiteit Leiden : Leiden.
- Meischke, R. e.a. 1997. *Huizen in Nederland: Zeeland en Zuid-Holland: Architectuurhistorische verkenningen aan de hand van het bezit van de Vereniging Hendrick de Keyser*, Zwolle: Waanders Uitgevers; Amsterdam: Vereniging Hendrick de Keyser.
- Nachbahr, R.A.M. 1997. 'Het altaarschilderij door Jacob de Wit voor de kerk van de Cleresie in Delft.' In: *Bulletin van het Rijksmuseum* 45, 2.
- Obreen, E.D.O. 1976. *Archief voor Nederlandsche kunstgeschiedenis*, Soest, Davaco. (originele uitgave 1877-1890).
- Quarles van Ufford, C.C.G. 1973. 'Het mooiste tuinhuis van Amsterdam staat te Ukkel: de achttiende-eeuwse bouwactiviteiten van Aron de Joseph de Pinto op Nieuwe Herengracht 103'. *Vijfenzestigste jaarboek van het genootschap Amstelodamum*, pp. 109-136.
- Rombouts, Ph. & Th. Van Lerijs 1872. *De Liggeren en andere historische archieven der Antwerpsche Sint Lucasgilde, deel 2*. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- Sanden, Jacobus van der ca. 1771. *Oud Konst-Tooneel van Antwerpen*. Handschrift, 3 delen. Antwerpen, Stadsarchief, inv.nr. PK171-173.
- Schade van Westrum, L. 2010. *Oud-katholieke kerken: drie eeuwen verborgen erfgoed van een eigenzinnige geloofsgemeenschap*. Zutphen: Walburg Pers.
- Scholten, F. 2011. 'Frans Hemsterhuis's memorial for Herman Boerhaave: a monument of wisdom and simplicity'. In *Simiolus* 35, pp. 199-215.
- Van Hemeldonck, Godelieve 2007. *Kunst en Kunstenaars*. Typoscript in het Rubenianum te Antwerpen.

Noten

De auteur bedankt Koen Ottenheym, Nico Holdermans en Jan de Graaf voor hun opmerkingen bij de totstandkoming van deze bijdrage.

- 1 Cornelius Maes heeft meer dan tien leerlingen gehad. Rombouts & Van Lerijs 1872.
- 2 Van Hemeldonck 2007.
- 3 Van der Sanden 1771, p. 521.
- 4 Obreen 1976, deel 4, p. 168.
- 5 Van der Sanden 1771, p. 521.
- 6 Van der Sanden 1771, p. 521.
- 7 Heyning 2001, pp. 29-32.
- 8 's-Gravenhaegsche Courant, 13 april 1759
- 9 Van der Sanden 1771, p. 521.
- 10 Andere lezing: Op 23 april 1743 mat Jacob van der Dussen, de stadsarchitect, de bestaande kapel op. Zie Nachbahr 1997, p. 115.
- 11 Zie ook: Schade van Westrum 2010.
- 12 Gout & Verschuyt 1993, p. 44.
- 13 Van der Klooster 1982, p. 29.
- 14 Archief Delft, Archiefnr. 444, Inv.nr. 273.
- 15 Archief Delft, Archiefnr. 444, Inv.nr. 274.
- 16 Archief Delft, Archiefnr. 444, Inv.nr. 273.
- 17 Archief Delft, Archiefnr. 444, Inv.nr. 274.
- 18 En dus niet 1743 zoals vermeld in Cat.Tent. Delft 1959, p. 11, en door Van der Klooster 1982, p. 29.
- 19 Vriendelijke mededeling door Robin Voorn.

- 20 Archief Delft, Archiefnr. 444, Inv.nr.274.
- 21 Archief Delft, Archiefnr. 444, Inv.nr.273.
- 22 Archief Delft, Archiefnr. 444, Inv.nr.273.
- 23 Archief Delft, Archiefnr. 444, Inv.nr.273.
- 24 Archief Delft, Archiefnr. 444, Inv.nr.273.
- 25 In het archief wordt een bedrag genoemd van 525 gulden voor het schilderij en 42 gulden voor het doek, dus 567 gulden in totaal. Dit bedrag is op 26 juni 1747 voldaan (Archief Delft, Archiefnr. 444, Inv.nr.273). Als gevolg van een calculatiefout heeft Jacob de Wit tien gulden teruggestort, zodat het bedrag feitelijk 557 gulden bedroeg. Nachbahr 1997, p. 127, noemt een bedrag 557 gulden.
- 26 Archief Delft, Archiefnr. 444, Inv.nr.274.
- 27 In de archieven van Delft komen we onder meer de volgende namen tegen: de metselaars Jan en Adriaan van der Elst, de timmermannen Jacobus Rotteveel en Jacobus Ruygroek, smidsbaas Jan van Rijswijk, de stukadoor Ignatio Rossi, de steenhouwer Gerrit van de Giessen en de loodgieter Johannes Lackie (Archief Delft, Archiefnr. 444, Inv.nrs. 259, 273, 274, 275 en 276).
- 28 Archief Delft, Archiefnr. 444, Inv.nr.274.
- 29 Archief Delft, Archiefnr. 444, Inv.nr.274.
- 30 De Graaf 2014, p. 7 en p. 37.
- 31 Damas van Slingelandt hertrouwde na het overlijden van zijn eerste vrouw met een gefortuneerde nicht van haar. Hij werd 83 jaar oud en overleed bepaald niet onbemiddeld. Vriendelijke mededeling van Jan de Graaf.
- 32 Hoge Raad van Adel, Familiearchief Van Slingelandt, Inv.nr.795. Een afschrift van dit document bevindt zich in het Nationaal Archief, Familiearchief Van Vredenburg, Archiefnr. 3.20.61.02, Inv.nr.1048.
- 33 De Graaf 2014, p. 74.
- 34 Hoge Raad van Adel, Familiearchief Van Slingelandt, Inv.nr.796. Een afschrift van dit testament bevindt zich in het Nationaal Archief, Familiearchief Van Vredenburg, Archiefnr. 3.20.61.02, Inv.nr.1050.
- 35 Hoge Raad van Adel, Familiearchief Van Slingelandt, Inv.nr.797.
- 36 Dumas, Ch. e.a. (2004) *Het Kabinet der Koningin: geschiedenis van het instituut en het huis aan de Korte Vijverberg*, Gemeente Den Haag, Dienst Stedelijke Ontwikkeling: 's-Gravenhage, p.142.
- 37 Zijn bekendste werkzaamheden betroffen de Fundatie van de Vrijvrouw van Renswoude in Delft. Zie Meischke e.a. 1997. In Huis Portugal in Delft bevond zich tot 1897 een door Joseph Bollina vervaardigde schouw met een marmeren paneel van Van Bourscheit (1737). In 1897 kocht R.F. baron van Heeckeren van Wassenaer de schouw. De schouw is daarop overgebracht naar Twickel voor plaatsing in de Drostenkamer. Vriendelijke mededeling van Aafke Brunt van het Huisarchief Twickel.
- 38 Willem van der Lely heeft in 1746 een tekening vervaardigd van dit grafmonument. Daarop zijn deze twee wapenschilden niet zichtbaar. Deze tekening wordt bewaard in de Koninklijke Bibliotheek, Afdeling bijzondere collecties, KW: 130 B 18 Willem van der Lely, *Afbeeldingen van grafmonumenten in Nederlandse kerken*.
- 39 Een voorbeeld van een vergelijkbaar project is een niet meer bestaand grafmonument in Linnich dat door Xavery in diens atelier in Den Haag is vervaardigd en daarna via 's-Hertogenbosch is getransporteerd naar Linnich. Bron: Archief Delft, archief van de weeskamer, Archiefnr. 72, inv. nrs. 12072-12075.
- 40 Jan de Graaf heeft deze mogelijkheid geopperd. Sobere graftombes in de vorm van louter een marmeren sarcofaag kwamen ook voor. Zie tekening door Willem van der

- Lely van de marmeren sarcofaag ter nagedachtenis aan François van Harencarspel in de kerk van Beverwijk.
- 41 Holdermans 2013, p. 53.
 - 42 Holdermans 1932, p. 28.
 - 43 Kramm, C. 1857-1864.
 - 44 Anthony Wapperom was ook betrokken bij andere grafmonumenten. Hij vervaardigde het grafmonument voor Hermanus Boerhaave in de Pieterskerk in Leiden naar een ontwerp van Frans Hemsterhuis. Zie Scholten 2011. Anthony Wapperom kreeg in 1753 een bedrag van 388 pond uitbetaald voor zes schoorsteenmantels in het stadhoudelijke kwartier op het Binnenhof in Den Haag (Nationaal Archief, Rekenkamer ter Auditie en Opvolgende Colleges, Archiefnr. 3.01.28, Inv.nr.5054).
 - 45 Johannes Wapperom maakte ca. 1736 ontwerpen voor het nieuwe Logement van Amsterdam aan het Plein in Den Haag. Zie Meischke e.a. 1997, p. 116. Hij werd ook in verband gebracht met werkzaamheden bij huis Rosenburg in Voorschoten. Zie: Van der Klooster, p. 272. Als meester metselaar kreeg hij vanaf 1752 tot en met 1756 geldbedragen uitbetaald voor (metsel)werkzaamheden aan het stadhoudelijk kwartier op het Binnenhof in Den Haag (Nationaal Archief, Rekenkamer ter Auditie en Opvolgende Colleges, Archiefnr. 3.01.28, Inv.nr.5053, 5054, 5055, 5056, 5057).
 - 46 Van Groningen 1995, p. 220.
 - 47 Vriendelijke mededeling door Nico Holdermans 1 augustus 2013.
 - 48 Vriendelijke mededelingen door Carry Coppée, 25 november 2013 en Dineke Akkermans, 5 december 2013.
 - 49 Holdermans 2013, p. 54.
 - 50 Den Hartog 2011, p. 351.
 - 51 Koninklijke Bibliotheek, Afdeling bijzondere Collecties, KW: 130 B 18 Willem van der Lely, *Afbeeldingen van grafmonumenten in Nederlandse kerken*.
 - 52 De stucreliefs in dit tuinhuis zijn in 1747 vervaardigd door J.F. Maes. Zowel bij het woonhuis als het tuinhuis werd ook een beroep gedaan op Jacob de Wit, maar deze werken zijn niet meer aanwezig en/of zichtbaar. In 1909 werd het tuinhuis verkocht aan een Belgische bankier in Ukkel. Zie Quarles van Ufford 1973.
 - 53 Kloos 1928, pp. 134-135.
 - 54 Kloos 1928, pp. 134-135.
 - 55 Heyning 2001, p. 31.
 - 56 Kloos 1928, p. 389.
 - 57 Van der Sanden 1771, p. 521.
 - 58 Heyning 2001, p. 311.
 - 59 Heyning 2001, pp. 25-35.
 - 60 Nationaal Archief, Rekenkamer ter Auditie en Opvolgende Colleges, Archiefnr. 3.01.28, Inventarisnummers 5053-5058.
 - 61 Heyning 2001, p. 25.
 - 62 Nationaal Archief, Rekenkamer ter Auditie en Opvolgende Colleges, Archiefnr. 3.01.28, Inventarisnummers 5050-5060.
 - 63 Lunsingh Scheurleer e.a. 1990, deel IVa, p. 50.

Pieter de Ruyter Restauratie

Foto links:
Delftse Studenten
Roefvereniging Laga,
Nieuwelaan, Delft.

Foto beneden:
schilderwerk bij Laga.

Foto's
Joke Krul, Delft ©

Restauratie, reconstructie & conservering van historische beschilderingen (in/exterieur) en schilderijen. Kleurhistorisch onderzoek en kleuradviezen. Onderhoudsschilderwerk. Verguldingen, hout- en marmerimitaties.

Documentatie over reeds gerestaureerde werken.
Erkend AF-schilder, en opgenomen in het Restauratoren Register.

Pieter de Ruyter Restauratie
Donkerstraat 3, 2611 TE Delft
015-2122017 b.g.g. 06-51342776
deruyterrestauratie@12move.nl
<http://pieterderuyterdelft.webs.com>

Door de 'Jap' bepaald Het trieste levenslot van de Delftse onderwijzer Jan van den Akker

*Juul, Ger en Jeanneke van den Akker
bewerkt door Jos Hilkbuijsen*

Deze bijdrage is een bewerking van de levensloop van Jan van den Akker, zoals die door drie van zijn kinderen is vastgelegd op basis van het dagboekje van hun vader, de getuigenissen van vrienden en de eigen ervaringen.

Inleiding

Op 27 augustus 1930 vertrok de Delftse onderwijzer Jan van den Akker met zijn vrouw Mies Zuidam naar Nederlands-Indië om daar samen een beter bestaan op te bouwen. Nederland stond aan de rand van een economische crisis. Wat zij niet konden bevroeden, was dat daar aan hun gelukkige leven in de Oost een abrupt einde zou komen door het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog. De veelbelovende carrière van Van den Akker werd er door afgebroken toen hij gemobiliseerd werd, krijgsgevangen genomen en op boottransport werd gezet door de Japanse bezetter. De boottocht naar Birma om er te werken aan de spoorlijn overleefde hij niet. Het bewaard gebleven dagboekje dat hij tijdens die boottocht bijhield, geeft een beeld van de erbarmelijke omstandigheden aan boord die een eind aan zijn leven maakten.

Portret van Jan van den Akker.

Een korte biografie

Jan van den Akker werd op zondag 10 november 1901 in Delft geboren als derde zoon van de negen kinderen van Jacobus Hendrikus Leonardus (Leen) van den Akker en Maria Juliana van den Akker-van Veen. Het gezin woonde op het Rietveld 102, waar Leen een slachterij aan huis had.

Jan was op de lagere school in Delft een zeer goede leerling. Op zijn veertiende jaar deed hij met succes het toelatingsexamen aan de Bisschoppelijke Kweekschool in Beverwijk, waar zijn studietijd samenviel met de Eerste Wereldoorlog. Ondersteund door subsidies van de kerk verbleef hij van 1915 tot 1920 in een van de speciaal voor kwekelingen gebouwde kosthuizen.

De opleiding tot katholiek onderwijzer ging hem goed af. In 1920 behaalde hij de hoofdkatechismus en werd benoemd tot onderwijzer aan de katholieke jongensschool Sint Bonifacius in Rijswijk. In 1923 nam hij ontslag om zijn onderwijsbaan voort te zetten aan de Heilig Hart-school in Delft, de stad waar hij geboren en getogen was. Aan deze rooms-katholieke jongensschool gaf hij zeven jaar les. Het was een zeer bijzondere periode in zijn leven, waarin hij de LO-akte Frans

haalde, naar Rome fietste en op 26 augustus 1930 trouwde met Mies Zuidam, de jongste dochter van de Delftse boekhandelaar G. Zuidam en A. Zuidam-Verburg, die woonden aan de Burgwal 18.

Jan en Mies hadden grootse toekomstplannen. Jan had een onderwijsloopbaan in Nederlands-Indië voor ogen en solliciteerde daarvoor met succes bij het Departement van Onderwijs. Zijn eerste baan in Indië was onderwijzer aan de R.K. Europeesche Sint Theresiaschool voor lager onderwijs in Soerabaja. Op zaterdag 20 september 1930 kwam het echtpaar in Soerabaja op het eiland Java aan.

Jan was een onderwijzer 'met potentie', wat bleek uit zijn latere benoeming tot hoofdonderwijzer aan de Europese openbare school te Soerakarta in 1935 en die tot hoofd van de Gouvernements Hollandsch-Inlandse Kweekschool te Bandoeng in 1938.

Het echtpaar leidde daar een goed leven, woonde in een fraai huis en had, zoals gebruikelijk in Nederlands-Indië, een aantal bedienden.

De H. Hartschool, Westerstraat 100a Delft.

Een bloeiend leven door de Jap vernietigd

Toen op 10 mei 1940 het bericht van de Duitse inval in Nederland bekend werd, kondigde het Nederlandse gezag in Nederlands-Indië onmiddellijk de staat van beleg af voor geheel de kolonie. Zoals voor velen, bracht het een dramatische ommekeer in het gelukkige gezinsleven van Jan van den Akker, zijn vrouw en hun vier kinderen. Jan werd op 17 juli 1940 benoemd tot reserve-luitenant der Infanterie voor bijzondere diensten in afwachting van een mobilisatieoproep. De angst en spanning namen toe. Na de feestelijke geboorte van de jongste dochter Jeanneke op 7 december

De vijfde klas van de St Theresiaschool te Soerabaja waaraan Jan van den Akker les gaf.

5de klas St. Theresiaschool Kelabang. Ont. Soerab.
 5de van links (met witte schorten aan) op de eerste rij is
 een Chinees meisje. Niet katholiek. Eigenaardige houding
 die komt omdat ze 't een beleediging vindt naast
 een meisje te moeten staan! Een Chinees heeft niet
 veel eerbied voor dames!
 Vlak achter hem staat een Javanees, wel katholiek.
 Verder staan er Europeanen en Hollandsche kinderen
 op. De klas telt 25 leerlingen, op de foto ontbreken
 er een paar!

Jan

1940 brak er een zorgelijke tijd aan. Precies een jaar later, op 7 december 1941, voerden Japanse vliegtuigen een aanval uit op de Amerikaanse marinebasis Pearl Harbour (Hawaiï) en was de oorlog in de Pacific een feit.

Inmiddels was Jan bevorderd tot 1^e luitenant en kreeg hij een mobilisatieoproep. De gewapende strijd was echter maar van korte duur. Na drie maanden, op zondag 8 maart 1942, capituleerde de Nederlandsch-Indische weermacht. Met zijn eenheid werd Jan op 12 maart opgepakt en geïnterneerd in het kamp Tjimahi, een garnizoenscomplex,

De woning aan de Javastraat 6 te Bandoeng.

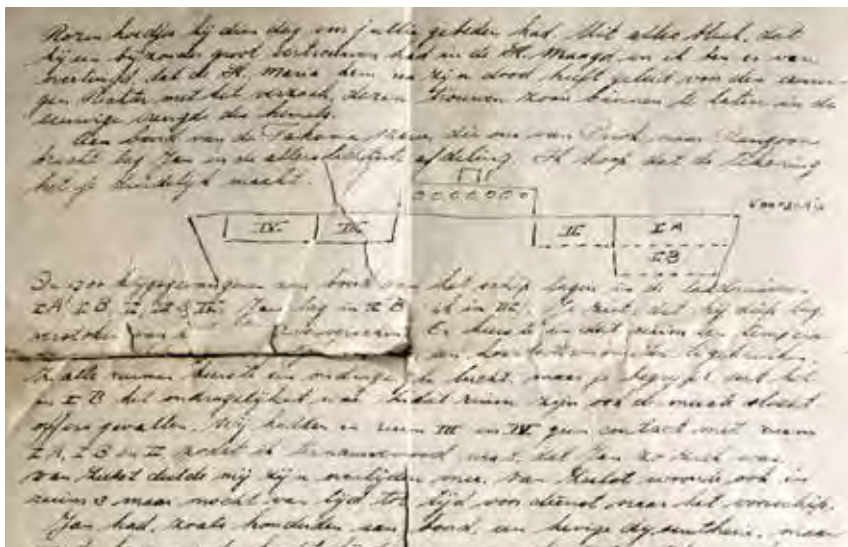
gelegen op zo'n tien kilometer afstand ten westen van Bandoeng. Zeven maanden lang zat hij onder zeer slechte omstandigheden gevangen, tot hij zich op 11 oktober met zijn groep 'onderwijs' en de beroepsofficieren moest klaarmaken voor vertrek naar Batavia. Vanaf dat moment hield hij in een dagboekje bij wat hij doormaakte.

Het dagboek

Op oktober 1942 werd Jan met nog zo'n 1200 andere krijgsgevangenen aan boord van de Tacoma Maru gebracht om naar Birma te worden getransporteerd.

Gisterennacht van 10 op 11 oktober 1942 werden we te 12.15 uur plotseling door het luiden van de kampbel gewekt...commandanten voorkomen. Direct allerlei geruchten o.a.... onmiddellijk klaarmaken voor Batavia. Een goed uur later kwam kapitein de Vries met de lijst. Ik was er ook bij en met mij het hele Onderwijs en de beroepsofficieren. Daarna ook nog enkele andere groepen o.a. de handel. Om half zes moesten we klaar zijn voor afmars naar station. Pakken was verre van eenvoudig. Tenslotte besloot ik alles mee te nemen, koffer-tas-rugzak. Ondertussen natuurlijk allerlei gissingen wat de bedoeling zou zijn. Afvoer naar Formosa of Japan? Sumatra? Niet te beantwoorden vragen.

Drie dagen later werd de bestemming duidelijker. In een volgestampte trein vertrokken de ongeveer 800 gevangenen naar Tanjung Priok, de haven van Batavia, om daar aan boord te worden gepropt van de Tacoma Maru.

Aan boord van een klein schip - zonder comfort - zonder water - , was- of andere gelegenheid, voor 1200 man (in luik 2 lagen 400 man) waren aan dek aangebracht zegge en schrijven 2 urinoirs en 6 WC's. In de loop van de dag werd bekend gemaakt dat we 3x per dag een half uur gelucht zouden worden en verder beneden moesten blijven. Dat belooft wat te worden. Reeds de eerste dag aan de kade zijn we een groot deel v/d dag boven aan dek gebleven. Wat hebben we vaak tegen elkaar gezegd: Wat een geluk dat de vrouwen dit niet weten, ze zouden dodelijk ongerust zijn. De ligging was zo, dat practisch niemand gestrekt kon liggen, men zou moeten slapen met opgetrokken knieën. Doch ook dat zouden we te boven komen. Die reis zou voorbijgaan. Als die boot eerst maar eens vertrok. Maar die dag niet. 's Avonds toen we tegen tien in onze hel afdaalden, lagen we nog steeds aan de kade. Laat ik niet vergeten te vertellen, dat we om zes uur wat rijst te eten hebben gekregen met een beetje sajoer. 't Viel ons nog mee, want we hadden, door ervaring geleerd, er niet meer op gerekend. [...]

Door de zeer slechte hygiëne aan boord, ondervoeding en slechte nachtrust nam het aantal zieken - en dan vooral het aantal dysenteriepatiënten - snel toe. Bij aankomst in Singapore werden de zieken van boord gehaald.

Dinsdag 20 oktober

Inderdaad zijn er vandaag 24 zieken van boord gegaan, maar er komen er steeds meer. 's Nachts om 12 uur plotseling groot kabaal. Er zijn een paar Jap. dokters verschenen, die plotseling onze poep willen onderzoeken. Wie niets produceren kan krijgt een glazen staafje in 'n derriere! De hele nacht doorgegaan; ik was om kwart over vijf aan de beurt; om negen uur was het afgelopen.'

Op vrijdag 24 oktober vertrok de Tacoma Maru in konvooi met enkele andere schepen naar de westkust van Malakka, naar Penang en van daaruit naar Rangoon, de hoofdstad van Birma. Van den Akker was ernstig ziek en zijn laatste aantekeningen in het dagboekje gaan nog slechts over ziekte en dood.

Dinsdag 27 oktober

's Avonds om half negen komt Kap. Minderman stilte verzoeken voor een stervende die zijn laatste wil kenbaar wil maken. Dat zal 'Jff' wel zijn, die ik gister naar de WC heb zien gaan ondersteund door een verpleger. 's Avonds om 9 uur wordt er gevraagd om een Engelse regenjas voor 'Jff'. Schande, schande dat de hutten van deze boot die passagiersaccommodatie heeft, niet voor de zieken en zelfs niet voor de stervenden beschikbaar worden gesteld. 's Avonds half elf 'Jff' overleden. Een mensenleven weggesmeten, waar men anders doktoren met vliegtuigen, de hele medische wetenschap, kapitalen voor beschikbaar stelt, omdat de Jap weigert geneesmiddelen te verstrekken en verpleging mogelijk te maken.

Woensdag 28 oktober

De Jappen doen alles om het aan boord zoo slecht mogelijk te maken. Als je 's morgens vroeg naar de WC gaat is er geen water om je handen te wassen, soms is er om 10 uur nog geen water om de weinige WC's door te spoelen. Soms wordt er water uitgedeeld en dan weer plotseling de kraan gesloten. En dan komen ze nog vertellen dat het aantal zieken te wijten is aan 't feit, dat de mensen in de regen boven slapen. De tolk wijst er op dat ze beneden niet kunnen liggen, maar moeten staan.

O, 't is beter dat ze moe worden van 't staan, dan ziek worden van de nattigheid. Wat een bezorgdheid toch!

Zijn dagboekje wordt afgesloten met een naschrift van zijn vriend, de notaris A.E. Prossee, die zich ook op de Tacoma Maru bevond.

Na 28 oktober heeft v.d. Akker zijn dagboek niet meer bijgehouden. Had de ziekte hem toen reeds aangetast, of was hij net zo als wij allen, die onderin lagen, te lusteloos om maar iets te doen.

Ik weet het niet. Denkelijk heeft hij zich enkele dagen nog staande willen houden. Vast staat, dat hij beneden is blijven liggen en niet zoals andere zieken boven aan dek. Hieruit is op te maken dat zijn stoelgang wel niet in orde was, maar toch niet zoals bij de andere zieken, die iedere controle daarop hadden verloren. Hij klaagde ook niet, ofschoon hij al enkele dagen koorts moet hebben gehad.

De koorts, daarbij gevoegd de al voor een gezond mens ondragelijke hitte en stank schijnen veel van zijn krachten en hart te hebben gevegd. Oogenscheinlijk behoorde hij tot de minst ernstige patiënten en werd er niet veel aandacht aan hem besteed.

's Morgens 5 november kwam ik hem op de trap tegen en op mijn vraag: "hoe gaat 't ermee?" antwoordde hij opgewekt: "heel goed, veel beter. Ik ga maar eens boven een luchtje scheppen".

Later is hij weer beneden gaan liggen. Hierin was niets vreemds te zien, daar de meesten onzer zoo deden. Aan dek met al die links en rechts poepende patiënten, was de kans op besmetting zeer groot. Daarom verkozen velen de warme slaapplek boven het dek.

's Middags omstreeks 4 uur is hij met zijn etenspannetje naar boven gekomen. Diephuis die bij hem was en bemerkte dat v.d. Akker koorts had, heeft hem toen een ligplaatsje aan dek verschaft (niet bij de andere zieken). Hij is daar rustig blijven liggen tot etenstijd ongeveer 5.30. Toen stond hij plotseling op, nam zijn etensblik en zeide: "ik ga eten halen". Hij deed daarna nog een paar passen waarna hij bewusteloos in elkaar zakte. Van Zeelst was er spoedig bij. Deze riep mij vanuit het ondernuim.

Ik zag dadelijk dat hier reeds den eindstrijd werd gestreden. Ook de inmiddels toegesnelde dokter moest dit erkennen en was van mening, dat de stervende ofschoon het bewustzijn verloren hebbend, toch nog zou kunnen horen. Van Zeelst heeft toen met groote godsvrucht met zijn mond op het oor van de stervende de gebeden der stervenden en de acte van berouw herhaaldelijk gebeden.

Het was een aangrijpend ogenblik dat niemand meer zal vergeten. Al zijn vrienden stonden er omheen (Loonen lag zelf ernstig ziek). En zoo stierf v.d. Akker zacht en kalm zonder bij bewustzijn te zijn gekomen in vrede met God en de mensen en geheel voorbereid, hetgeen eveneens uit zijn dagboek moge blijken.

Op 6 november '42 is aan de overledene een zeemansgraf gegeven. In zijn dagboek worden nog genoemd Legrand en van Toolen. Beiden zijn eveneens overleden, eerstgenoemde op 4 november '42 en laatstgenoemde op 7 november '42.

V.d. Akker en zovelen onzer met hem zijn gestorven in dienst van het Vaderland. Trouw en gehoorzaam tot in den dood.

De notaris eindigt zijn woorden met 'Wij zullen hem nooit vergeten!'

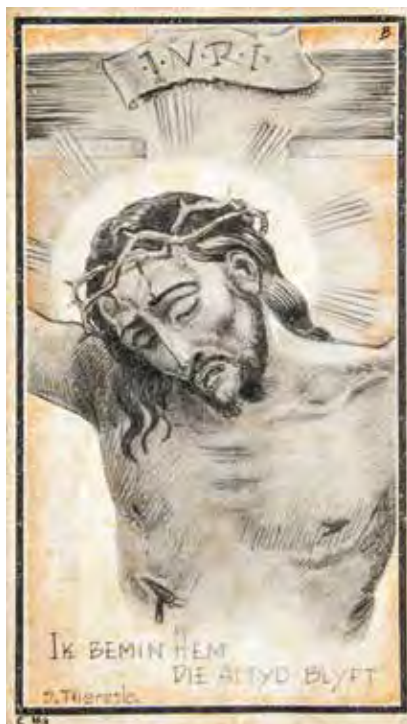
De dag na zijn overlijden gaven zijn vrienden hem een zeemansgraf in de golf van Martaban.

Zijn echtgenote en kinderen waren al die tijd onwetend van het lot van hun man en vader. Het achtergebleven gezin was door de Japanners geïnterneerd, eerst in Bandoeng in het Tijhapatkamp en daarna in het vrouwenkamp Struiswijk bij Batavia.

Pas in september 1945 stelden de Nederlandse autoriteiten hen van zijn overlijden op de hoogte. Gedesillusioneerd vertrok het gezin met de eerste de beste gelegenheid naar Nederland waar het in Delft liefdevol door familie werd opgevangen.

Overlijdensbericht in de krant.

Bidplaatje van Jan van den Akker.

De kinderen Van den Akker hadden door kampperiode zo'n vier jaar onderwysachterstand. Met veel inzet en met ondersteuning door familieleden haalden zij die achterstand ruimschoots in. Mies van den Akker-Zuidam vertrok in 1949 naar Nijmegen, zij overleed in Berg en Dal in 1985.

Ook voor de nabestaanden was het de 'Jap' die hun verdere leven bepaalde!

Plaquette in het oude gebouw van de Bischoppelijke Kweekschool in Beverwijk met de namen van de oud-leerlingen die in de oorlog zijn omgekomen, waaronder die van Jan van den Akker.

Ter herinnering in uw gebed wordt aanbevolen

Johannes Philypus Anthonius van den Akker

Echtgenoot van Maria Hendrica Catharina Zuidam.

Hij werd geboren op 10 November 1902 te Delft en stierf op 5 November 1942 aan boord van de Takoma Maru in de golf van Martaban op weg naar Thailand.

Door de meedogenloze vijand weggevoerd, ver van land en huis, van vrouw en kinderen, door ontbering en ziekte uitgeput, vond hij de dood op zee, als een balling naar een onbekende bestemming.

Zijn lichaam vond een rustplaats in de golven, maar zijn ziel vloog op, omhoog naar 't hemels land, zijn eeuwig thuis, zijn vaderland.

Want hij stierf zoals hij had geleefd: een degelijk katholiek, voor God, in Christus Jezus onzen Heer.

Velen heeft hij onderwezen in de wijsheid, dat dit leven dienen is van God en dat dit korte leven eeuwig leven baart. Gestorven leert zijn leven deze les nog steeds aan vrouw en kinderen, opdat zij biddende voor hem en hij voor hen, elkander mogen vinden voor de troon van God den Vader en den Zoon en beider Geest, in eeuwigheid. Amen.

Heer, geef hem de eeuwige rust, en het eeuwige licht verlichte hem; dat hij ruste in vrede. Amen.

(300 dagen afl.)

Jezus, Maria, Jozef.

(7 jaren en 7 quadragenen.)

F. P. S. Zuidam — Boekhandel Delft.

The Power to Surprise

VAN LEEUWEN DELFT B.V.

Schieweg 53
2627 AT DELFT
tel.: 015-2560879
fax: 015-2572024
kia@vanleeuwendelft.nl
www.kia-delft.nl

Goederenkist van de doodgeschoten marechaussee P.G. van Rijn, 1949

Jos Hilkbuijsen

Het verhaal

Op dinsdagmorgen 21 september 2011 ziet een man - hij brengt zijn dochtertje met de auto naar school - een lege houten kist van de Koninklijke Marechaussee bij het grof vuil op de stoep voor een flatgebouw in Delft staan. Op het deksel leest hij 'Goederen van overleden militair' met daaronder een naam en adres, op de voorkant onder meer Batavia en verder ziet hij restanten van lakzegels en etiketten van het Rode Kruis, met onder andere de datum van 1 november 1949.

De man vindt de kist bijzonder, neemt hem in zijn auto mee en e-mailt het Legermuseum met de vraag of het iets voor de collectie is. Mocht dat het geval zijn, dan zal hij de kist langsbrengen, zo schrijft hij erbij.

Veel legerkisten op naam van militairen, ook afkomstig uit Batavia van Nederlands-Indische militairen, zijn bewaard gebleven en worden nog regelmatig aangeboden, maar een kist met zo'n specifieke bestemming niet. Het antwoord luidde dus ja en nog diezelfde dag bracht de vinder de kist.

Bij het zien ervan werd ook de naam en het adres van de overleden marechaussee (te lezen op het deksel), zijn rang en zijn dienstonderdeel (te lezen op de achterzijde) bekend: P.G. van Ryn, Odulphusstraat 24 Delft, marechaussee 2^e klasse, 2^e Cie M.P. V' (2^e Compagnie Militaire Politie 5^e Bataljon) met zijn legernummer 260930167. Van Ryn was dus geboren op 30 september 1926 en 22 jaar oud toen hij overleed. Op de voorzijde staat een ander adres: 'Aan detachement Staf. H.K.A.G. {Kantoor K.L. Zaken} Batavia'. De kist was dus vanwege de noodzakelijke formaliteiten eerst naar het Hoofdkwartier Adjudant Generaal (HKAG) te Batavia gestuurd, voordat hij door de MP verzegeld en verscheept werd naar Nederland. En uit de Rode Kruisetiketten blijkt, dat de kist, alvorens bij de geadresseerde afgeleverd te worden, bij aankomst in Nederland eerst nog het Informatiebureau van het Nederlandsche Rode Kruis in Den Haag en het afdelingsbestuur in Delft (Koornmarkt 12) had gepasseerd. Bij dit laatste adres staat de datum 8 november 1949.¹

De kist, die gezien zijn ouderdom nog in prima staat verkeert, gaf dus al veel informatie prijs. Maar wie was Van Ryn? Waaraan of hoe was hij gestorven en wat zou er met de erin opgeborgen spullen gebeurd zijn?

De eikenhout kist van Van Rijn, afmetingen: 53 x 98 x 59 cm (hxbxd).

Om die vragen te kunnen beantwoorden, moest de herkomst van de kist achterhaald worden. Gelukkig had de vinder de huisnummers genoteerd van de portiek waar hij de kist had aangetroffen. Een in de desbetreffende brievenbussen gedeponeerde schriftelijke oproep, waarin de museale betekenis van de kist werd uiteengezet en de wens meer over de overledene te weten, had direct succes. Er meldde zich telefonisch een vrouw met een Indisch accent die vertelde de kist buiten te hebben gezet voor de grofvuilophaaldienst. Binnenkort zou zij naar Bali emigreren en zij kon de kist niet meenemen. Meer dan dertig jaar lang was hij benut als opbergplaats van allerlei spullen en stond de laatste jaren in haar kelderbox. De kist was afkomstig van haar ex-man, die hem uit zijn ouderlijk huis had meegekregen toen hij op zichzelf ging wonen. Zijn moeder is een oudere zus van marechaussee Van Rijn. Zij zou mij in contact brengen met haar schoonouders, die in Delft bleken te wonen. En zo geschiedde. Een week later vond de kennismaking plaats.

Voorafgaande aan het gesprek met de zus en zwager van de overleden marechaussee werden de door Indiëveteraan de marechaussee Arie van Veen geschreven boeken over de naar Indië uitgezonden militairen in de periode 1945-1952 geraadpleegd. Daarin zou mogelijk iets over Van Rijns eenheid vermeld kunnen staan en wellicht ook zijn naam. Dat bleek inderdaad het geval en zelfs meer dan dat! Zijn naam kwam niet alleen voor in de opgenomen lijst van gesneuvelde marechaussees (waaruit overigens bleek dat zijn naam op de goederenkist abusievelijk met een Griekse y staat geschreven), maar ook in de bijschriften van maar liefst zeven foto's waarvan op twee exemplaren Van Rijn staat afgebeeld, drie die betrekking hebben op zijn begrafenis, waarbij ook nog eens de toedracht van zijn overlijden staat vermeld.

Enkele marechaussees bij een 3-tonner. Van Rijn is de zittende persoon.

De eerste foto is geplaatst in het hoofdstuk handelend over de werkzaamheden van de MP bataljons. Van Veen schrijft daarover dat die voor het MPV voor een zeer groot gedeelte bestonden uit bijzondere diensten zoals patrouilles voor stadsbeveiliging, controle op en verkeersregeling van de konvoien en het opmaken van processen verbaal. Op een van de bijgeplaatste foto's van een door een wegversperring opgehouden konvoi is Van Rijn de zittende persoon van het groepje marechaussees dat staande tegen de cabine van de 3-tonner leunt. In het bijschrift wordt hij genoemd als de chauffeur van de 3-tonner. De opname dateert van 19 februari 1949 en is genomen op een kampongweg bij Ngantroe. De groep, zo staat verder in het bijschrift, is in afwachting van het commando om verder te rijden. Bij een bocht was de colonne namelijk onder snipervuur komen te liggen en gestuit op de wegversperring van omgehakte bomen.²

Twee andere opnames laten Van Rijns ter aarde bestelling met militair eerbetoon op het grote burgerkerkhof van Malang (Java) zien. Bij een daarvan, waarop marechaus-

Van Rijns begrafenis met militair eerbetoon op het grote burgerkerkhof van Malang (Java).

Van Rijns graf op het Ereveld in Kembang Koening in Soerabaja.

sees saluutschoten lossen, staat de toedracht van Van Rijns dood.

Hij werd, in het bijzijn van zijn 'verloofde' M.D. Schell, na het bijwonen van een kerkdienst op straat door een lid van het Nationaal Indonesisch Leger TNI (Tentara Nasional Indonesia) gedood. Op de foto zijn ook drie Indische vrouwen zichtbaar van wie (zo zal later blijken) de vrouw met een mand in haar handen mejuffrouw Schell is. De vierde foto is een opname van Van Rijns graf

op het Ereveld in Kembang Koening in Soerabaja.³ Hij werd dus herbegraven. Op de eerstgenoemde foto na, zijn de opnames destijds gemaakt door A.J. Berlee, sergeantfotograaf van de fotografische afdeling der MP. Zoals gebruikelijk werd een serie foto's van de begrafenis ter beschikking gesteld aan de nabestaanden. Informatie met betrekking tot het overlijden van collega's, door welke oorzaak dan ook, werd door de krijgsmacht nagenoeg niet verstrekt. Het sneuvelen van collega's kon men lezen in de rubriek 'Wapenbroeders gevallen' van het in 1946 opgerichte *Wapenbroeders*, een uitgave van en voor de strijdkrachten in Nederlandsch-Indië. In nummer 16 van 21 juli 1949 wordt P.G. van Rijn als eerste genoemd van de, in het tijdvak mei/juni omgekomen 35 KL en KNIL-militairen.

Deel uitmakend van het 31 man tellende detachement Kmar was Piet van Rijn op 24 april 1947 naar Nederlands-Indië vertrokken met het troepentransportschip Bois-sevain. Aan boord fungeerden de marechaussees als scheepspolitie en bij het passagieren hielden zij een oogje in het zeil.

Met deze gegevens op zak werd kennis gemaakt met mevrouw Bep de Vreede-van Rijn, de 88-jarige zus van P.G. van Rijn en haar even oude echtgenoot Frans de Vreede. Zij waren zeer verrast, maar ook heel blij dat de kist in het Legermuseum terecht was gekomen. De herinnering aan Piet (zo bleek de roepnaam van Petrus Gerardus van Rijn te zijn) werd nu dus in een museum bewaard. Niet alleen daar, maar ook op het in Delft op 4 augustus 1994 onthulde Indiëmonument 'Voor orde en vrede 1945-1950' staat Piets naam vermeld, zo vertelden zij. Dit monument bestaat uit een granieten plaquette, ingemetseld in een oude muur rond de binnentuin van het Prinsenhof gelegen aan het St. Agathaplein, waarop de namen zijn gebeiteld van 16 Delftse militairen die gesneuveld zijn in voormalig Nederlands-Indië.⁴ De steen wordt geflankeerd door de kleurrijke emblemen van de 1e en 2e Divisie '7 september'. Het echtpaar, dat toen al getrouwd was, toonde enkele foto's van Piet als marechaussee: een slanke, vriendelijk kijkende jongeman. Het vertelde over de schokkende gebeurtenis die in hun geheugen gegrift staat. Piet, altijd belangstellend en opgewekt, was de derde in het negen kinderen tellende gezin. Wat er in zijn kist had gezeten wisten zij niet meer. Zij hadden de kist meegekregen en hem altijd gebruikt als opbergkist op zolder.

Piet van Rijn.

De ouders van Piet werden indertijd direct op de hoogte gebracht van zijn dood. Op

Rouwdienst gehouden in de Sacramentskerk te Delft.

maandagavond 13 juni werd onder veel belangstelling een rouwdienst gehouden in de Sacramentskerk (nu Vredeskerk) te Delft. Op een van de treurige plechtigheid gemaakte foto is te zien dat dit onder militair eerbetoon plaatsvond. Op het middenpad staat, symbolisch, een met de Nederlandse vlag bedekte kist, geflankeerd door een rij gehelmde marechaussees.

Van Rijns eerste standplaats was Soerabaja. Daarna werd hij gestationeerd in het ten zuiden daarvan liggende Malang, waar hij in 1948 Mies Schell had leren kennen. Zij was inderdaad ooggetuige van de dood van Piet. Verrassend was de mededeling dat

de familie Schell in de jaren vijftig naar Nederland was geëmigreerd, mevrouw Schell in Zoetermeer woonde, getrouwd was geweest en dat zij nog steeds contact met haar hadden. Een afspraak met haar kon snel gemaakt worden.

Mies, een tengere, kleine Indische vrouw, wilde haar verhaal graag kwijt. Piet neemt nog steeds een centrale plaats in haar leven in. Ze toonde twee fotoalbums waarin foto's van haar en Piet in Malang, van zijn begrafenis, de veteranenreünies in Apeldoorn en de jaarlijkse herdenkingen in Heerlen. Ieder jaar laat zij een bloemetje plaatsen bij zijn naam die op het monument in Heerlen gebeiteld staat. De marechausseeveteranen noemen haar nog steeds 'het meisje van Piet'. Zij is opgegroeid in een katholiek middenklassengezin en streng opgevoed. Piet kwam er regelmatig aan huis en kon goed opschieten met haar vader en broer. Zij noemde Piet een vrolijk, joviaal, behulpzaam en bescheiden persoon.⁵ Op die bewuste zondagochtend van 12 juni 1949 verliet zij met hem, haar ouders en een nicht de kerk waar de mis was

Het monument aan het Sint-Agathaplein in Delft.

bijgewoond en waren zij op weg naar de woning van haar ouders.

Piet had die dag eigenlijk wachtdienst, maar wilde haar nog even thuis brengen. In een rij naast elkaar lopend op de openbare weg werd Piet, die aan de buitenkant liep, van achteren met een revolverschot neergeschoten door een TNI'er in het bijzijn van een tweede man. De kogel trof hem in zijn hoofd achter zijn linkeroor. Piet was op slag dood. De dader greep het dienstpistool van Piet en rende ermee weg. Hulp was door de gebrekkige communicatie niet snel ter plekke. Mies ging hulp halen bij de politiepost waar Piet dienst moest draaien. Daar aangekomen arriveerde juist

een MP-er per jeep die het lichaam van Piet naar een naburige polikliniek bracht. Van Veen schrijft in zijn boek dat de MP een uitgebreid onderzoek instelde, de dader gearresteerd werd en, nadat deze een volledige bekentenis had afgelegd, voor zijn berechting werd overgedragen aan de Republikeinse autoriteiten. Het neerschieten van Piet van Rijn stond niet op zichzelf. Het gebeurde vaker dat Nederlandse militairen, vooral als ze alleen uitgingen, werden gedood met de bedoeling hun wapens, kleding en uitrusting buit te maken.⁶

Piet werd de volgende dag begraven in Malang-Soekoen en later herbegraven op het Ereveld te Soerabaja. De ter aarde bestellingen gingen gepaard met militair eerbetoon. Tijdens de eerste begrafenis deed zich een opmerkelijk voorval voor: een Indische MO-er zwoor op het graf wraak te nemen. Op twee foto's is dit incident te zien. Twaalf dagen later zou deze Teleparry geheten man zelf sneuvelen.

Over het lot van de moordenaar bestaan volgens Van Veen verschillende lezingen. Hij is berecht en geëxecuteerd, alhoewel daar nooit iets officieel van teruggevonden en/of vernomen is. Dat is niet zo vreemd. De situatie was ten tijde van de soevereiniteits-overdracht chaotisch, ook al doordat er veel personeel vertrok dan wel overging naar de TNI, waardoor de administratieve afwikkeling/vastlegging nog wel eens achterwege bleef. Een andere lezing is dat hij aan de republikeinse autoriteiten ter berechting is overgedragen, maar dat zou wel naïef zijn geweest, zegt Van Veen terecht.⁷

Aan de dood van Van Rijn is later ook herinnerd door Indiëveteraan Arnold Paalvast. In een rond 2000 aan Frans de Vreede, de zwager van Piet, geschreven *In Memorie Piet van Rijn* schrijft hij Piet ontmoet te hebben op Java. In het verre Indië bleek uit hun ontmoeting aldaar dat zij elkaar kenden via een zus van Paalvast waarmee Piet had gedanst op het huwelijksfeest van zijn zus Bep met Frans. 'Wij zijn dus als het ware familie', zei Piet na deze constatering. Sindsdien noemden zij elkaar 'neven' en als zodanig stonden ze ook bij hun collega's bekend. Paalvast, die gestationeerd was in Soerabaja, had juist nachtdienst ('achter een groot bureau zitten en afwachten of er meldingen of aangiften binnen komen, en ook de telefoon bedienen') toen een luitenant uit Malang hem bij het ochtendgloren telefonisch het bericht liet opnemen dat marechaussee Van Rijn bij het verlaten van de kerk door een schot van een sniper om het leven was gekomen. Omdat het zijn 'neef' was kreeg Paalvast verlof om de begrafenis bij te wonen. Daar hield hij zich op de achtergrond. Dertig jaar later zou hij Mies Schell tijdens een reünie persoonlijk ontmoeten en haar dit

verhaal vertellen.⁸

De kist van Van Rijn, speciaal voor het transporteren van zijn aardse goederen, heeft meer betekenis dan de reguliere kist waarin de militair zijn spullen als plunjezak, uitrusting, kleding, toiletpullen, foto's en brieven, militaire souvenirs et cetera, in opborg en transporteerde. De kist van Van Rijn had maar één bestemming: zijn thuisadres in Nederland om zijn spullen aan de nabestaanden te geven. De inhoud is uiteengevallen en deels verloren gegaan, maar de kist bleef binnen de familie bewaard: niet als aandenken maar als handige opbergplaats voor allerlei spullen. Daartoe stond hij 62 jaar lang op diverse adressen in Delft en werd uiteindelijk afgedankt. De kist en daarmee een intrigerend verhaal zouden verloren zijn gegaan als een alerte voorbijganger er de museale waarde niet van had gezien.

Bronnen

Met dank aan de heer en mevrouw De Vreede-van Rijn, mevrouw M.D. Schell, mevrouw D.E. van der Kuijl en de Kmar-veteranen A. Paalvast en A.J. van Veen.

Literatuur

Veen, A.J. van, *Tjampoer Marechéplisie. Het Korps Militaire Politie / Koninklijke Marechaussee in Nederlands-Indië 1945-1951*. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1991.

Veen, A.J. van, *Militaire Politie in Nederlands-Indië 1945-1951*. Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1997.

Dit artikel werd eerder gepubliceerd in het jaarboek van het Legermuseum, *Armamentaria* 46 (2011/2012), blz. 252-258.

Noten:

- 1 Op het etiket staat tevens een met de handgeschreven briefnummer genoemd: 7127/49.
- 2 Van Veen 1997, p.205.
- 3 Van Veen 1991, p.87; Van Veen 1997, p.265 en 300.
- 4 Abusievelijk zijn de initialen van Van Rijn verwisseld.
- 5 Dit beeld werd bevestigd door de Kmar-veteranen A.J. van Veen en A. Paalvast.
- 6 Van Veen, p.264.
- 7 E-mailbericht van de heer A. van Veen, 13 november 2011.
- 8 Typoscript In memorie *Piet van Rijn*, [circa 2000], door A. Paalvast gericht aan en in bezit van de heer en mevrouw Bep en Frans de Vreede.

Ook Delfts' gezelligste plekje heeft een belettering van:

JAN HOEKSTRA

Raam 23 2611 LS Delft 015-21 43 493

Welkom! Stads-koffyhuis

Bijna een halve eeuw oud, maar zeker niet van gisteren. Het Stads-Koffyhuis combineert de gezelligheid van toen met de culinaire mogelijkheden en de kwaliteit van nu. In de 'Huiskamer van Delft' maakt u kennis met ambachtelijke streekproducten en winnende creaties op de kaart. Of dat nu de huisgebakken appeltaart is, de geurende pannenkoeken, de rijkelijk belegde hamburgers, koffie en cappuccino, lunch, high-tea of diner!

Oude Delft 133
www.stads-koffyhuis.nl

Gebroeders
J. en P.A. de Roo
Timmer- en aannemersbedrijf

sinds 1909

Telefoon: 015-2120439

Werkplaats:
Noordeinde 34a
2611 KJ Delft

De Le Comteprijs 2012

Gertjan van der Harst

In het afgelopen jaar inventariseerde de commissie voor de Le Comteprijs traditiegetrouw weer een aantal verfraaiingen die in aanmerking konden komen voor de jaarlijkse prijs. Over 2012 werden totaal vijftien projecten ofwel door de commissie zelf opgemerkt, ofwel door derden aangemeld. Hierbij werden ook twee eerdere aanmeldingen uit 2011 opgenomen. Er was voor de prijs over 2012 een naar verhouding redelijk aantal van zeven inzendingen van derden binnengekomen, waarvan één project zelfs twee keer.

Opvallend was het hoge aandeel van projecten in de categorie 'gevelrenovatie'. Het waren er zes, die uiteenliepen van lichte renovaties met voornamelijk schilderwerk enerzijds, tot grondige restauraties met reconstructie van verdwenen onderdelen anderzijds. Tijdens de nieuwjaarsbijeenkomst van 19 januari 2013 presenteerde de commissie alle verfraaiingen en overhandigde de daaruit geselecteerde vijf nominaties aan het bestuur.

Nominatie 1

Gasthuis BV, voor de gevelrenovatie (schilderwerk) van het voormalige zusterhuis Koornmarkt 10, nu bedrijfsverzamelgebouw De Zuster

Het gebouw Koornmarkt 10 is het voormalige zusterhuis van het Oude en Nieuwe Gasthuis. De voorgevel uit 1932 wekt de indruk dat het hele gebouw uit dat jaar is, maar staat in feite voor het casco van een ouder gebouw: de in 1864 gebouwde gemeentelijke HBS. Toen die school naar nieuwbouw in de Mijnbouwstraat verhuisde, kon het pand verbouwd worden tot zusterhuis. Nadat het gasthuis in 1968 was verhuisd naar de Westlandseweg, werd het zusterhuis voor allerlei doeleinden gebruikt. Het gebouw bleef wel gemeentelijk eigendom. Toen de recente poging tot herontwikkeling van de Gasthuisplaats door de economische crisis in de ijskast werd geplaatst, besloot de gemeente het pand voor een periode van tien jaar weer te verhuren voor tijdelijk gebruik. Het pand is nu in gebruik bij de speciaal ervoor opgerichte beheersorganisatie Gasthuis BV, en wordt onderverhuurd onder de naam De Zuster. Het biedt als bedrijfsverzamelgebouw ruimte aan beginnende ondernemers, creatievelingen, flexwerkers et cetera.

De gemeente gaf een onderhoudsbudget mee. De huurder besloot vanwege het achterstallige onderhoud om ook de gevel aan te pakken, met name het schilderen van de betononderdelen en het houtwerk. Er is gekozen voor een kleurenschema dat past bij de architectuur uit de jaren dertig met een krachtig contrast tussen enkele tinten. Betonnen onderdelen, kozijnen en de klossen onder de dakgoot hebben een op Bentheimersteen lijkende okergele tint gekregen. De bewegende vensterdelen en de daklijst zijn donkergroen geschilderd. De kleuren van beton en houtwerk contrasteren met de mooie, helderrode baksteentint.

Situatie tijdens de werkzaamheden (27 maart 2012).

Huidige situatie (15 maart 2014).

Koornmarkt 10 is een opvallend gebouw aan deze gracht. Het detoneerde echter door zichtbaar achterstallig onderhoud. De gevelrenovatie, in het bijzonder het nieuwe kleurenschema, heeft het beeld van het gebouw en van het begin van de Koornmarkt sterk verbeterd.

Nominatie 2

De heer T. Deelstra (Stichting De Witte Roos), voor de gevelrestauratie van Oude Delft 73, met reconstructie van het lijstwerk van de deur

Het pand Oude Delft 73 is een van oorsprong zestiende-eeuws pand dat in de achttiende eeuw een nieuwe voorgevel kreeg. Deze lijstgevel in Lodewijk XIV-stijl is

waarschijnlijk rond 1750 gebouwd. Aan de linkerzijde is de ingang geplaatst: zij is rijk uitgerust met een omlijsting rond de deurpartij, die als sierstuk verder doorloopt bij het venster daarboven. De deurpartij zelf was oorspronkelijk eveneens fraai vormgegeven, met een gebogen tussendorpel en een decoratieve kuif boven het bovenlicht. De oorspronkelijke deur was nog aanwezig maar was samen met de tussendorpel veranderd bij een latere gevelaanpassing in de negentiende eeuw. Het oorspronkelijke gebogen kalf werd door een rechte dorpel vervangen, en daarbij kreeg de deur een eenvoudige rechthoekige paneelindeling.

De eigenaar van het pand, Tjeerd Deelstra (Stichting De Witte Roos), is al jaren bezig met een grondige restauratie, waarbij onder andere allerlei energiebesparende maatregelen in het kader van duurzaamheid zijn getroffen. Onderdeel van dit totaalplan was de restauratie van de gevel met een reconstructie naar de oorspronkelijke achttiende-eeuwse toestand. Zo

Totaalfoto van de gevel met de deur in de oude situatie.

De nieuwe deur.

is de latere vensterindeling met grotere ruiten vervangen door de oorspronkelijke roedeverdeling met kleinere ruiten. Bij het verwijderen van de negentiende-eeuwse panellering van de deur kwamen duidelijke sporen van de verdwenen oorspronkelijke lijsten tevoorschijn. De eigenaar besloot, aangezien de exacte vorm ervan nu bekend was, ook dit lijstwerk te reconstrueren. Tevens werd de latere rechte tussendorpel vervangen door een gebogen kalf met decoratief snijwerk.

De aldus gereconstrueerde deurpartij is de bekroning van de gevelrestauratie. De latere deurpartij met zijn eenvoudige rechthoekige vormen was een beetje een vreemde eend in de bijt. De achttiende-eeuwse gevel was rijk gedecoreerd, met de deurpartij en het sierstuk als hoogtepunt. Door deze reconstructie is de oorspronkelijke weelde weer te beleven.

Nominatie 3

De gemeente Delft en de Projectorganisatie Poptahof, voor de herinrichting van de openbare ruimte als verblijfsgebied Poptaplein

De wijk Poptahof is het eerste, tussen 1960 en 1965 gebouwde deel van de grote uitbreiding Voorhof. Karakteristiek voor de wijk waren de acht hoge galerijflats aan weerszijden van een groen middengebiet. Het verlengde ervan bij de Papsouwselaan was de hoofdtoegang tot de wijk. Aan de Papsouwselaan ligt onder en voor de flats een brede, alleen voor voetgangers toegankelijke winkelgalerij. In 2006 startte een ingrijpende herstructurering van de Poptahof, waarbij onder andere het middengebiet heringericht werd als park. Dat is enkele jaren geleden gerealiseerd; alleen de inrichting van het laatste gedeelte bij de Papsouwselaan wachtte nog op uitvoering. In samenspraak met bewoners en ondernemers werd het oorspronkelijke programma uit het 'Masterplan Poptahof' iets aangepast. De wens was de inrichting van een verblijfsplein met groen en zitplekken. Het diende als ontmoetingsplek te functioneren, bijvoorbeeld voor buurtactiviteiten als een braderie. Het fietspad vanaf het Poptapark moest wel doorlopen naar de Papsouwselaan. De fietser is echter 'te gast' op het plein, met aandacht voor de voetgangersoversteek bij de winkelgalerij. Het ontwerp werd in opdracht van de gemeente door het ingenieursbureau Oranjewoud BV gemaakt. Het 'Poptaplein' is een rechthoekige ruimte, afgebakend door betonranden

► *Situatie 1 december 2007.*

▼ *Huidige situatie (15 maart 2014).*

op de hoeken, die ook als zitbanken functioneren. Een 'assenkruis' van fietspad en voetgangersoversteek verdeelt het plein in vieren: twee kleinere, groene velden, en twee grotere, bestrate vlakken. Fietsroute en oversteek zijn door een bestrating in verschillende tinten apart gemarkeerd ten opzichte van elkaar en van de velden. Op de bestrate vlakken liggen enkele met mozaïek beklede en van opschriften voorziene 'zwerfkeien'. De keien zijn ontworpen door buurtbewoners onder begeleiding van kunstenares Sylvia Verschuren. Vlak bij de Papsouwse laan staat een lichtkrant die voorbijgangers informeert over festiviteiten en werkzaamheden in de wijk. De vroegere verkeersdoorgang naar de wijk is getransformeerd tot een aantrekkelijk vormgegeven verblijfsplein. De zwerfkeien zijn een vrolijke noot in de openbare ruimte.

Nominatie 4

De heer H.J. de Graaf, voor de gevelrestauratie van het pand Raamstraat 45

Oude toestand.

Nieuwe toestand.

Het pand Raamstraat 45 is een voormalig schoolgebouw, in 1891 gebouwd voor de al sinds 1864 bestaande Burgeravondschool. Het is ontworpen in een rijke neorenaissance bouwstijl met in het midden van de symmetrische gevel een opvallende poortvormige entree, en daarboven een met een timpaantje bekroonde topgevel. De voor de neorenaissance zo kenmerkende lichtgekleurde speklagen, boogblokken, en details van de geveltop verlevendigen het metselwerk. Het fraaie pand was beeldbepalend in deze gevelwand van de, voor het overige met eenvoudiger woonhuizen bebouwde Raamstraat. Het pand was al lange tijd niet meer als school in

gebruik maar als bedrijfsruimte met bovenwoning. In het rechtergedeelte op de begane grond werd een traforuimte ingebouwd, waarvoor de twee vensters rechts van de voordeur werden dichtgemetseld.

De huidige eigenaar, H.J. de Graaf, startte enkele jaren geleden met een ingrijpende verbouwing van het pand. Als onderdeel daarvan besloot hij de in een wat armoe-dige staat verkerende gevel te restaureren en daarbij de twee vensters rechts te reconstrueren. De werkzaamheden werden in meerdere fasen uitgevoerd: eerst vanaf 2009 de gevel, daarna in 2011 de kapverdieping. De gevelrestauratie startte met het schoonmaken van het metselwerk, en het schilderen van het houtwerk en van de spekbanden en -blokken. Daarna zijn de vensterkozijnen gereconstrueerd naar het voorbeeld van de nog bestaande oorspronkelijke links van de entree. De voordeur en de bewegende delen in de kozijnen hebben een bij dit laat negentiende-eeuwse pand goed passende donkergroene kleur gekregen. Sluitstuk van de restauratie is de verbouwing van de kapverdieping. Hierbij zijn ook de oude, grotendeels verweerde leien van de dakbedekking door nieuwe vervangen.

Het pand schittert door het historisch verantwoorde herstel weer als bijna nieuw. De reconstructie van de vensters heeft de fraaie, symmetrisch opgebouwde gevelarchitectuur hersteld. Dit voormalige schoolgebouw komt nu weer optimaal tot zijn recht als een straatbeeld bepalend pand.

Nominatie 5

Kuipers Loodgietersbedrijf en SG Architecten, voor de nieuwbouw van vijf woningen met een traforuimte aan de Zuiderstraat

De Zuiderstraat is de oude binnenstraat langs de in 1869 ontmantelde zuidelijke stadswal. De straat werd na 1870 dicht bebouwd met rijen eenvoudige woningen en enkele bedrijfsgebouwen. Daarvan moest een groot deel, inclusief het straatverloop, vanaf 1970 wijken voor de bouw van winkelcentrum In de Veste. Het laatste deel van de Zuiderstraat bij het Oosteinde bleef gespaard voor de sloopwoede: hier staan nog enkele groepjes oude panden. Op de plaats van de nieuwbouw stonden een laag huis en een bedrijfspand; daarin was rechts in de jaren twintig een traforuimte ingebouwd. In het bedrijfspand was het loodgietersbedrijf van de firma Kuipers gevestigd, die eigenaar was van de genoemde percelen. Toen de firma in 2005 verhuisde naar de Schioevers, nam ze het initiatief om de percelen te herontwikkelen voor woningbouw. Harold Gabeler van SG Architecten ontwierp het plan. In de nieuwbouw moest, ter vervanging van de bestaande, een traforuimte worden opgenomen. Het programma van vijf woningen en traforuimte is vormgegeven als drie panden. De architect heeft de individualiteit ervan benadrukt door hoogtesprongen van telkens 60 cm tussen de panden. De hoogteverschillen volgden uit de vereiste grotere verdiepingshoogte van de te integreren traforuimte. Het resultaat is een groep van drie panden die door gelijke vormen als eenheid herkenbaar zijn, maar waarbij door de hoogtesprongen de individuele 'huizen' zich duidelijk aftekenen. Een frivool detail zijn de uit het gevelvlak stekende gebogen balkonplaten met sterk sprekende ho-

► Vanaf het Oosteinde zijn de oude panden hier net te zien, links van de bogen panden (juli 2006).

rizontale roestvrijstalen hekken. Door de venstervormen en de helderrode baksteen sluit de nieuwbouw goed aan op de oude bebouwing. De karakteristiek daarvan is ook die van een groepsgewijze bebouwing: er is sprake van herhaling maar het individuele pand c.q. huis blijft herkenbaar. De nieuwbouw heeft dit deel van de Zuiderstraat aanzienlijk verbeterd. Enkele vervallen panden zijn vervangen, en het laatste stuk straat met oude bebouwing is tot een eenheid samengesmeed.

▼ De nieuwbouw.

In mei 2009 waren de oude huizen afgebroken.

Prijsuitreiking

Tijdens de jaarvergadering op 16 mei 2013 werd de Le Comteprijs 2012 uitgereikt aan Tjeerd Deelstra, voor de gevelrestauratie van Oude Delft 73 met in het bijzonder de reconstructie van het lijstwerk van de deur. De heer Deelstra was eveneens de winnaar van de door de krant *Delft op Zondag* georganiseerde publieksprijs; voorwaar een mooie dubbelslag!

HET NIEUWE MEESTERWERK

Bij Bang & Olufsen is elk product dat wij creëren ontworpen om uw kijk- en klankervaring te verhogen, zonder dat het zich opdringt in uw omgeving. De BeoVision 10 vormt hierop geen uitzondering. Hij is de platste 40" flatscreen televisie die wij ooit gecreëerd hebben, ontworpen om aan de wand te hangen en discreet in uw decor op te gaan. Om dit doel te verwezenlijken, hebben wij het op zichzelf al slanke frame nog verder verfijnd met het gebruik van reflecterende oppervlakken en hoeken, zodat het nog slanker oogt dan het in werkelijkheid al is: bijna onzichtbaar wanneer u het van opzij bekijkt. Ook hebben wij de grenzen van de hoogglanzende afwerking verlegd door middel van een 'spiegeleffect'. Tel daarbij dan nog de op maat gemaakte audioinnovaties aan de binnenkant op, die klank verschaffen die men allesbehalve plat kan noemen. Op die wijze krijgt u nog meer dan een geavanceerde High-Definition-televisie met onovertreffen technische prestaties. Met alleen maar een technologisch geavanceerde flatscreen-televisie namen wij geen genoegen. De BeoVision 10 is zo'n mooi apparaat dat u hem met trots aan de wand zult hangen, tussen al uw andere kunstwerken.

Prijs: 6.045,-

...a step further

BANG & OLUFSEN

Elektrotechnisch bureau
van Kapel

Audio - Video - Verlichting - Huishoudelijk apparatuur
Hugo de Grootstraat 118-136 • 2613 TX Delft
telefoon: 015 - 212 08 17 • telefax: 015 - 213 60 92
e-mail: info@vankapel.nl • internet: www.vankapel.nl

boekhandel
HUYSER

**Choorstraat 1
2611 JD Delft
T: 015 - 212 38 20
info@huyser.com
www.huyser.com**

Openingstijden:

maandag:	12.00 - 18.00
dinsdag:	09.30 - 18.00
woensdag:	09.30 - 18.00
donderdag:	09.30 - 18.00
vrijdag:	09.30 - 19.00
zaterdag:	09.30 - 18.00
zondag:	12.00 - 17.00

Archeologische kroniek over 2013

Jean Paul Bakx, Jorrit van Horssen, Steven Jongma en Bas Penning

Proefsleuvenonderzoek DSM-terrein

Bas Penning

In opdracht van de DSM Delft B.V. heeft Archeologie Delft in maart en april 2013 een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd op het DSM-terrein rond het voormalige kasteel Altena. Het doel van het onderzoek was vaststellen of er op de onderzochte terreinen archeologische resten aanwezig zijn uit de Romeinse tijd of de Middeleeuwen.

De onderzoekslocatie DSM.

Uit het eerder uitgevoerde bureau- en booronderzoek op deze locatie was namelijk gebleken dat het aannemelijk was dat er resten uit deze periode gevonden zouden worden.

Bij het onderzoek zijn verschillende sporen en vondsten aangetroffen. Chronologisch gezien zijn deze in relatie te brengen met een verkavelingssysteem uit de Romeinse tijd, de bewonings- of afbraakperiode van het kasteel Altena en de Laan van Altena. Ook zijn er resten aangetroffen van een houten beschoeiing, maar er zijn geen aanwijzingen dat deze onderdeel hebben uitgemaakt van een waterverbinding naar de gracht van kasteel Altena. Geen van de aangetroffen resten kwam in aanmerking voor een uitgebreid vervolgonderzoek. De huidige Altenahoeve zal in de nabije toekomst gesloopt worden. Na deze sloop zal het onderzoek op deze plaats een vervolg krijgen. De resultaten van het onderzoek zijn gepubliceerd in *Delftse Archeologische Notities* 29 en *Delftse Archeologische Rapporten* 117.

Een veertiende-eeuwse beerput aan de Wateringsevest

Steven Jongma

In februari en maart 2013 werden bij graafwerkzaamheden ten behoeve van een te vervangen transportwaterleiding verschillende archeologische fenomenen aangesneden. De jongste sporen waren stukken kademuur van de voormalige stadsgracht aan de noordzijde van de stad. Deze dateert op basis van het steenformaat waarschijnlijk uit de achttiende of negentiende eeuw. Het gaat om de noordelijke kademuur die destijds onderdeel uitmaakte van het bastion dat vanaf het einde van de zestiende eeuw voor de Haagse Poort lag.

Vóór de aanleg van dit bastion lag hier een uitvalsroute langs de Vliet richting het noorden. Langs het water stonden verschillende huizen. Op het schilderij van de stadsbrand van 1536 is nog net een stukje van die bebouwing zichtbaar.

Bij de graafwerkzaamheden aan de zuidzijde van de Wateringsevest werd een beerput geraakt die tot een van die huizen moet hebben behoord. Helaas was de inhoud van de beerput al op de stort gedraaid voordat er archeologisch onderzoek kon plaatsvinden. Naar aanleiding van een melding door, en met behulp van amateur-archeologen R. en A. Schapers kon van de stort scherfmateriaal worden verzameld.

Uitsnede uit het schilderij van de stadsbrand van 1536. Links de Haagse- en Wateringsepoort. De beerput heeft waarschijnlijk behoord tot het eerste huis buiten de veste, met waterput.

Het overgrote deel van het materiaal bestaat uit pispotten van spaarzaam geglazuurd roodbakkerd aardewerk. Op basis van het materiaal dateert de beerput in het laatste kwart van vijftiende eeuw.

Spoorzone Delft 2013

Bas Penning

In 2013 is begonnen met het ontgraven van de westelijke tunnelbuis bij de Phoenixstraat. Deze werkzaamheden zijn begeleid door de archeologen van Archeologie Delft die veel nieuwe informatie en bijzondere vondsten verzamelden.

Bij het onderzoek zijn de voorzijden van de Schoolpoort, de Bagijnnetoren en het rondeel van de Steckmolen gedocumenteerd. In de afgelopen jaren waren bij de aanleg van de oostelijke tunnelbuis de achterzijden al onderzocht. Uit het onderzoek is gebleken dat de Schoolpoort oorspronkelijk alleen een toren was en geen stadspoort. Het poortgebouwtje is later tegen de toren aangebouwd. Waarschijnlijk is de toren van de Schoolpoort dus gelijktijdig met de andere torens in de stadswal gebouwd na 1450.

De Schoolpoort tijdens de opgraving bovendaks.

De Bagijnnetoren was vrijwel geheel onderzocht bij de aanleg van de oostelijke tunnelbuis. Van deze toren waren alleen nog onderdaks de diepste funderingen aanwezig. Opvallend was dat de toren een bakstenen vloer had op het diepste niveau van de fundering. Dit is namelijk bij de andere torens niet aangetroffen. Het is tijdens het

onderzoek niet duidelijk geworden of het hier een kelder betrof of dat de bakstenen een andere functie hadden.

Het rondeel van de Steckmolen was eveneens al grotendeels opgegraven bij de aanleg van de oostelijke tunnelbuis. Wel werd nu duidelijk dat in de negentiende eeuw een deel van het rondeel opnieuw is opgebouwd. Dit nieuwere stuk was gefundeerd op een houten constructie en was minder diep aangelegd dan de middeleeuwse resten van het rondeel. De reden van deze nieuwbouw werd duidelijk bij het onderzoek onderdaks. Hierbij kwamen namelijk grote stukken muur van het middeleeuwse rondeel uit de stadsbuitengracht tevoorschijn, die wijzen op een gedeeltelijke sloop of instorting.

De voorkant van het rondeel van de Steckmolen.

Tenslotte kwamen in de uiterste noordoosthoek van het in 2013 onderzochte deel van de tunnel ook nog enkele resten van de in 2011 ontdekte onbekende toren tevoorschijn.

Tijdens het onderzoek onderdaks in de tunnelbuis was het mogelijk om op een aantal plaatsen profielen (doorsneden) van de bodem te maken. Hierdoor werd veel duidelijk over de verschillende lagen in de stadsbuitengracht. Zo kon er aan de hand van vondsten onderscheid worden gemaakt tussen lagen uit de veertiende, vijftiende, zestiende en zeventiende eeuw. Ook werd duidelijk dat de verdedigingswerken, zoals de Schoolpoort, na de aanleg van de gracht zijn gebouwd, aangezien sommige van de oudste lagen doorlopen in de Schoolpoort en dus jonger zijn dan deze gracht.

Tijdens het onderzoek zijn ook weer veel mooie vondsten gedaan. Zo zijn er bijvoorbeeld vier grote natuurstenen kogels gevonden in de gracht. De grootste kogels hebben een diameter van veertig centimeter en moeten voor een belegeringswerktuig zijn geweest. Of deze ooit zijn afgeschoten op de stad of op een andere manier in de gracht zijn beland, is onduidelijk. Ook is er een grote hoeveelheid plateelbakkersaf-

Onderdaks bodemprofiel met rechts de stadsbuitengracht en links de onderkant van de Bagijnnetoren.

val gevonden in de omgeving van de Bagijnnetoren en het rondeel van de Steckmolen. Tussen dit afval is ook een stapel van 25 aan elkaar vastgekoekte Delftsblauwe schotels aangetroffen. Deze bijzondere vondst heeft al korte tijd in museum Het Prinsenhof mogen staan. Een laatste mooie vondst betreft een zwaardschede met aan de buitenzijde nog een kleine schede voor een mes. Gezien de vindplaats van deze schede, in de toren van de Schoolpoort, is het aannemelijk dat deze ooit eigendom is geweest van één van de Delftse poortwachters.

In 2014 zal er waarschijnlijk weinig gegraven worden in de Spoorzone. Vanaf 2015 zal na de sloop van het spoorviaduct weer volop veldonderzoek worden gedaan.

Natuurstenen kogels.

Een misbaksel van 25 vastgekoekte Delftsblauwe schotels .

Archeologische begeleiding achter Scheepmakerij 11-12

Jean Paul Bakx en Jorit van Horssen

In juni 2013 heeft Archeologie Delft in opdracht van Rijksmonumenten Prinsenstad B.V. een beperkt archeologisch onderzoek uitgevoerd achter het historische pakhuis De Liefde op het perceel Scheepmakerij 11-12. Het terrein waarvan dit perceel onderdeel uitmaakt, staat bekend als een terrein met hoge archeologische waarde. Het onderzoek is uitgevoerd als een archeologische begeleiding en was vooral gericht op archeologische resten uit de Late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd.

Het onderzoek heeft de resten van drie en mogelijk vier gebouwen aan het licht gebracht die achtereenvolgens in het plangebied hebben gestaan vanaf het einde van de zestiende eeuw tot aan 2010. Het betrof muren van een zwaar gefundeerd pand, mogelijk een pakhuis, een bijgebouw met een kelder en een gang, een grote schuur over de volle breedte van het perceel en een mogelijk vrij liggend gebouw aan de noordkant van het perceel. Door de beperkte omvang (diepte) van het onderzoek was het niet mogelijk om de gebouwen exact te dateren.

Het inmeten van de archeologische structuren ter hoogte van het mogelijke pakhuis. Links op de voorgrond het 'doodsbed' met oliebak van de oliemolen van Blom.

Een steeg tussen perceel Scheepmakerij 11-12 en 13, die op verschillende oude kaarten is afgebeeld, bleek tot aan de bouw van pakhuis De Liefde in 1899 in gebruik te zijn gebleven. Behalve de gebouwen zijn delen van de industriële installaties van de oliemolen van Blom aangetroffen die in de negentiende eeuw op het perceel stond. Van de oliemolen is bij het onderzoek de fundering van het 'doodsbed' gevonden: het ronde plateau waarop de maalstenen ronddraaiden om het lijnzaad te pletten. Daarnaast werd een stelsel van onderling verbonden waterdichte bakken aangetroffen. Deze bakken zullen gediend hebben voor het opvangen van de versgerpste olie. Van de molen zelf zijn geen funderingsresten gevonden.

Door de geringe diepte van nieuwbouw en het archeologisch onderzoek zijn de archeologische waarden van het terrein grotendeels intact gebleven. Op basis van dit onderzoek is gebleken dat de diepere niveaus van het terrein dan ook als behoudenswaardig kunnen worden gewaardeerd.

De resultaten van het onderzoek zijn gepubliceerd in *Delftse Archeologische Rapporten 119*.

Bureau- en booronderzoek Schiekade

Jean Paul Bakx

In opdracht van de provincie Zuid-Holland heeft Archeologie Delft in samenwerking met Military Legacy een archeologisch en bouwhistorisch bureauonderzoek uitgevoerd voor het plangebied Verbreding Delftse Schie te Delft-Zuid. Aanvullend op het algemene bureauonderzoek is een verkennend booronderzoek uitgevoerd.

In het plangebied zal een verbreding van de waterweg worden gerealiseerd, waarbij de linkeroever naar het westen zal worden teruggelegd. Het bureauonderzoek was noodzakelijk om te bepalen of bij de voorgenomen graaf-, sloop- en bouwactiviteiten de kans bestaat dat archeologische en militair-historische bouwresten op en in de ondergrond worden aangetast of vernietigd. Het booronderzoek was er op gericht om in kaart te brengen of de bodemopbouw nog intact is en zo ja, of er sprake is van archeologisch relevante lagen.

In totaal zijn 38 boringen gezet, waarvan meer dan de helft als gevolg van een ondoordringbare laag al voortijdig moest worden gestaakt. Derhalve was het voor het noordelijke deel van het plangebied niet mogelijk de archeologische verwachting te toetsen. Dit zal nog moeten gebeuren door middel van een aanvullend archeologisch onderzoek. In het zuidelijke deel van het plangebied is het archeologisch relevante niveau of verstoord of bestaat uit afzettingen met een lage archeologische verwachting. In het middendeel is de archeologische verwachting aangetoond, waarbij er sprake is van archeologisch relevante lagen zoals oever-, verlandings- en geulafzettingen. Voor dit deel is dan ook vervolgonderzoek geadviseerd in de vorm van proefsleuven.

Ter hoogte van de kruising Schiekade-Bellweg ligt direct langs de westoever van de Schie een serie van twaalf geschakelde drakentanden. Aan de andere zijde van het fietspad ligt nog zo'n serie. Dit object betreft een anti-tankversperring die een onderdeel vormde van het uit de Tweede Wereldoorlog daterende Duitse defensieve concept van de Atlantikwall.

Al snel na de inval in mei 1940 vestigden zich Duitsers in de kuststreek. In Delft werden eveneens diverse onderkomens gebouwd. Met het langzaam keren van het tij in de oorlog werd de offensieve instelling van de Duitsers steeds meer een defensief ingesteld systeem: van 1942 tot 1945 werd de Atlantikwall gebouwd. Dit was een lange reeks van verdedigingswerken langs de kustlijn van het hoge noorden in

Noorwegen tot aan de Pyreneeën bij Spanje. Deze 'wal' was bedoeld om een eventuele geallieerde aanval vanuit zee op te kunnen vangen en terug te kunnen drijven. Behalve bunkers kwam er een breed scala van andere verdedigende maatregelen voor, waaronder drakentanden en prikkeldraadversperringen. Op luchtfoto's uit 1944 en een kaart uit 1945 zijn ter hoogte van de Schiekade niet alleen de bovengrondse drakentanden zichtbaar, maar tevens enkele loopgraven, mitrailleursstellingen en prikkeldraadversperringen.

Met betrekking tot de drakentanden en overige militair-historische resten is een waardering opgesteld die aangeeft dat de drakentanden behoudenswaardig zijn.

Uitvoering van het archeologisch booronderzoek ter hoogte van de drakentanden aan weerszijden van het fietspad op de Schiekade.

In 2014 zal langs de Schie een archeologisch vervolgonderzoek door middel van proefsleuven plaatsvinden. Daarbij wordt gekeken of er mogelijk nog resten van de natuurlijke voorganger van de Delftse Schie aanwezig zijn en of deze ten tijde van de Romeinse tijd nog actief was. Er bestaat zelfs de mogelijkheid dat deze toen al gekanaliseerd en bevaarbaar was.

Ten aanzien van de militair-historische waarden wordt onderzocht hoe de drakentanden gefundeerd zijn en wat er binnen het plangebied ondergronds nog resteert van de overige verdedigingswerken.

De resultaten van het onderzoek zijn gepubliceerd in *Delftse Archeologische Rapporten 115*.

Topzaken

in de

Choorstraat

Chocolaterie Leonidas

op nr. 18

Openingstijden
ma. t/m za. van
09.00 tot 18.00, op
koopavond tot 21.00
en op zondag van
12.00 tot 17.00.
Tel.: 015-2142598

Lunchroom Leonidas

op nr. 24

Openingstijden
ma. t/m za. van
09.00 tot 18.00 op
koopavond tot 22.00
en op zondag van
12.00 tot 17.00.
Tel.: 015-2157821

Georg Jensen Damask

op nr. 28

Openingstijden
ma. t/m za. van
09.00 tot 18.00
en koopavond
op vr. tot 21.00
Tel.: 015-2159993

Drukkerij NKB

GRAFISCHE PRODUCENTEN

DRUKKERIJ NKB GRAFISCHE PRODUCENTEN

Drukkerij NKB houdt u graag op de hoogte van de nieuwste ontwikkelingen binnen onze organisatie.

Wij zijn één van de grootste drukwerkleveranciers in Lansingerland en omgeving.

Drukkerij met eigen studio, vormgeving en uitgebreide afwerking.

Advies?

Wij komen graag vrijblijvend bij u langs.

Tel. 0182 - 39 03 25
info@drukkerijnkb.nl

Flexibiliteit is onze kracht!

Delfiana 2013

Max van Noort

De rubriek *Delfiana* bespreekt aan Delft gerelateerde objecten die in 2013 onder de hamer zijn gekomen of anderszins in de belangstelling zijn komen te staan en waarvan ik meen dat het de moeite waard is om die aan de vergetelheid te onttrekken. Dat kunnen zijn prenten en schilderijen, boeken, zilver, aardewerk, affiches, fraai geïllustreerd briefpapier, keramiek, enzovoort. Ik heb getracht bij de voorwerpen de nodige achtergrondinformatie te verstrekken.

Dit is de laatste keer dat deze rubriek door mij wordt verzorgd. Anderen zullen dit in de toekomst gaan doen. Na negentien jaar wordt het bezoeken van allerlei veilingen, beurzen, antiquariaten et cetera in den lande mij een beetje te veel. Ik hoop dat u in de afgelopen jaren de artikelen met genoeg hebt gelezen en dat zulks eveneens in de toekomst het geval zal zijn.

De Taptoe Delft

Van Sabben Poster Auctions, Appelsteeg 1B, 1621 BD Hoorn

Op 8 juni 2013 kwam bij het bovengenoemde veilinghuis een affiche aan bod met een afbeelding van een hoornblazer en in kapitale letters Taptoe Delft. G. Lagerwey en F van Wensen ontwierpen het affiche in 1967. De afmetingen zijn 60 x 90 cm. De richtprijs bedroeg € 96. De poster werd niet verkocht. De beide andere posters zijn eerder geveild.

Na de Tweede Wereldoorlog vond in Delft een aantal culturele evenementen van

nationaal belang plaats. De bekendste daarvan was wel de jaarlijkse Taptoe Delft in de periode 1954-1974. Gedurende anderhalve week stond de stad op haar kop en dat leverde de middenstand geen windeieren op. Initiatiefnemers waren luitenant-kolonel D. baron Mackay en kapitein Rocus van Yperen.

Wie herinnert zich niet de militaire muziekkuitvoeringen die op de Markt plaatsvonden? De kerkdeuren gingen open en korpsen als de Koninklijke Militaire Kapel samen met het Tamboerkorps van de Grenadiers, de Koninklijke Luchtmachtkapel en de Marinierskapel kwamen met marsmuziek de Nieuwe Kerk uitgemarcheerd. Uit een oud programma geef ik u nog enkele titels mee: *Einzug der Gladiatoren*, *Koning voetbal*, *KLM-mars* en de *Grenadiersmars*. En was er ook niet nog een matrozenkapel?

Tallose oudere stadgenoten zullen met weemoed terugdenken aan dit jaarlijkse muziek-evenement. Vooral op de jeugd maakten de shows een onuitwisbare indruk. Zo lieten leden van het elitekorps van de Commandotroepen zich zonder enige veiligheidsvoorziening van grote hoogte van de toren naar beneden *abseilen*. En opeens stond er een groep soldaten in het felle licht van schijnwerpers. Geruisloos waren zij op hun schoenen met rubberzolen aangetreden: het spookpeloton. Met kunstige (geweer)exercities zonder dat er ook maar één commando werd gegeven, brachten zij de toeschouwers in vervoering.

Organisatorisch viel er natuurlijk veel te regelen. Waar de lokale pers zich nog het meest druk over maakte, was dat het standbeeld van Hugo de Groot al dan niet tijdelijk naast de Nieuwe Kerk geplaatst moest worden. De belangstelling voor de Taptoe was direct groot. In 1961 bijvoorbeeld waren er niet minder dan 85.000 toeschouwers. De *Delftsche Courant* toont een foto met een lange rij voor het VVV-kantoor aan de Markt. En dat was nog slechts voor de kaartverkoop van de generale repetitie. Vooral de mensen die aan de Markt woonden deden goede zaken door tegen betaling een raamplaats aan te bieden.

Ondanks de grote populariteit kwam er na twintig jaar een eind aan de taptoes. Dit was het gevolg van de 'roerige jaren zestig' en de steeds luidere protesten tegen het militaire karakter. Tijdens de raadsvergadering van 20 november 1974 werd de taptoe binnen vijf minuten weggestemd. Het evenement verhuisde naar Breda, de stad die dankzij de huisvesting van de Koninklijke Militaire Academie (KMA) een rijke militaire traditie kent, en de taptoe vanaf 1976 jaarlijks zal organiseren. Maar ook daar is het inmiddels van het toneel verdwenen. De viering van 750 jaar stadsrechten in 1996 was voor het Christelijk Showkorps Excelsior Delft aanleiding om opnieuw een taptoe op de Markt te organiseren. Geen militaire, maar een avondtaptoe waarop de top van de showkorpsen uit Nederland hun muzikale gaven toonden.

Bronnen en literatuur

Elias, E., *Taptoe Delft*. Zwarte Beertjes; nr 160. Utrecht: A.W. Bruna & Zoon, [1958].

Hilkhuijsen, Jos, ... et al. (red), *Ach lieve tijd: 750 jaar Delft en de Delftenaren*. Zwolle: Waanders, 1995-97.

Schrijver, Kees, *Mijn eerste Taptoe Delft*, Historische Vereniging Delfia Batavorum. On-line <http://www.delfia-batavorum.nl/gpEasy/Taptoe>, geraadpleegd 22 februari 2014.

Tigges, Jimmy. Rubriek 'Oude Delft'. *AD Delft*, 30 augustus 2012.

Marktdag in Delft

HivaOa Art Galery, Lelybaan 52, 8242 KB Lelystad

Wie wel eens op de website van Marktplaats kijkt, vindt daar soms een ets, aquarel of een schilderijtje aangeboden met een Delftse voorstelling. Meestal stelt het allemaal niet veel voor, maar nu trof ik medio februari een aquarel aan die de Markt toont met zicht op de Voldersgracht, van de hand van Berend Adrianus Bongers. Formaat 28 x 37 cm, niet gedateerd, wellicht vervaardigd in de periode 1890-1925 en linksonder gesigneerd. Zijn naam was ik eerder tegengekomen in de beschrijving van de kunstschilder Cor van Oel in het *Jaarboek Delfia Batavorum* 2012. Ik deed een laag bod, maar de betreffende kunsthandel verwaardigde zich niet mij te antwoorden, ook niet toen ik mijn bod iets verhoogde. In mijn omvangrijke bibliotheek kon ik ook niet veel meer informatie over Bongers vinden dan wat enkele musea en kunsthandelaren over hem hadden geschreven, dus liet ik het er maar bij. Totdat WikiDelft, het historisch platform voor Delft en omstreken, wat meer kennis over hem verschaftte toen het de afbeelding had ontdekt.

Berend Adrianus Bongers werd geboren in Den Haag op 2 juli 1866 en overleed te Delft op 7 november 1949. Zijn werkzame periode liep vanaf 1881 tot 1949. Bongers was leerling van de Academie van Beeldende Kunsten in Den Haag waar hij later ook docent werd. In 1899 volgde zijn benoeming tot tekenleraar aan de HBS en aan de Avondschool te Delft. Les gaf hij aan onder meer H. Ahrens, C. van Oel, P.C. Kramer, H. Schaap, L. Scheltema. Hij zou dit vak ruim 33 jaar uitoefenen. Voorts was hij een der oudste bestuursleden van het genootschap Pulchri Studio in Den Haag en Arti et Amicitiae te Amsterdam. Voor het overgrote deel van zijn leven was hij werkzaam

in Delft waar hij samen met zijn vrouw aan de Van Leeuwenhoeksingel woonde. In zijn vrije tijd maakte hij etsen, aquarellen en uiteraard tekeningen. Al deze hoedanigheden kwamen hem van pas als chef d'atelier bij de Delftse aardewerf fabriek De Koninklijke Porceleynse Fles. Het is echter niet bekend in welke jaren hij daar werkzaam was.

Berend Adrianus was gehuwd met Maartje Gerarda Hardenberg met wie hij kinderen had. Zij overleed in 1954 en hij, zoals gemeld, in 1949.

Wat zien we op de aquarel? Het is overduidelijk marktdag ter hoogte van de Oude Manhuissteeg waar wij rechts het markante hoekhuis 62/64 zien. Al bij de invoering van het kadaster in 1832 bevonden zich hier twee naast elkaar gelegen percelen. De voorgevels die toen al de huidige vorm moeten hebben gehad, zijn op een merkwaardige manier in elkaar verstrengeld. De inwendige bouwkundige structuur maakt echter duidelijk dat hier sprake is van één pand. Tegenover de Oude Manhuissteeg was aan de Voldersgracht vanaf 1411 het Oude Mannenhuis gevestigd en vanaf de zeventiende eeuw was de voormalige kapel in gebruik als onderkomen van het Sint Lucasgilde waarbij zich onder meer de schilders hadden aangesloten. Het gilde werd in 1833 ontbonden en 43 jaar later werd het gebouw afgebroken. In plaats daarvan werd de Openbare Lagere School nr. 7 gebouwd, die later de naam Jan Vermeerschool kreeg. In 1958 werd de school geheel verbouwd en van een nieuwe voorgevel voorzien waarop indertijd een golf van kritiek ontstond. Ook dit schoolgebouw werd een aantal jaren geleden met de grond gelijk gemaakt om plaats te maken voor het Vermeercentrum. Nog een vermeldenswaardig feit is dat de steeg in 1885 aanmerkelijk werd verbreed door de sloop van het huis Mechelen, het woonhuis van Johannes Vermeer. De vraagprijs voor de aquarel was 275 euro. Voor 75 euro minder siert hij nu een van onze woonvertrekken.

Bronnen en literatuur

Hengel, F. ten. 'Waag, Vleeshal en Lucasgildehuis.' In *De stad Delft: Cultuur en maatschappij van 1572 tot 1667*, red. I.V.T. Spaander en R.A. Leeuw, 56-58. Delft: Stedelijk Museum Het Prinsenhof, 1981.

Krogt, Peter van der. *Straatnamen van Delft*. Delft: Gemeentearchief, 2000.

Noort, M. van. 'Een tweetal schilderijen van de Vrouwe van Rijnsburgerbrug.' Rubriek Delfiana, *Jaarboek Delfia Baravorum 2012*, blz. 95-97.

Scheen, P.A., *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1950*, dl 1. Den Haag, 1969.

Weve, Wim. *Huizen in Delft in de 16de en 17de eeuw*, Zwolle: WBooks, 2013.

Wikidelft, 'Bongers, Berend Adrianus'. on-line <http://www.wikidelft.nl>, geraadpleegd 22 februari 2014.

Piet Zwart: een veelzijdig typograaf

Veilinghuis Bubb Kuiper, Kenaupark 30, 2011 MT, Haarlem

Er werd reikhalzend uitgezien naar de tweede veiling van het persoonlijk archief van het typografisch werk van Piet Zwart (1885-1977), ook wel aangeduid als de pionier van de moderne typografie binnen Nederland. De eerste verkoop had namelijk recordprijzen opgebracht.

Van het aangeboden werk (slechts vijftig stuks), afkomstig uit zijn privé-archief, was een speciale catalogus uitgegeven. Piet Zwart behield drukproeven van al zijn ontwerpen voor doeleinden zoals tentoonstellingen en reclame. Maar langzamerhand waren zijn ontwerpen over de hele wereld verspreid en terechtgekomen in museum- of privécollecties, archieven of bij uitgevers van boeken of tijdschriften.

In 1921 was Zwart assistent van architect H.P. Berlage en twee jaar later introduceerde die hem bij de Nederlandse Kabelfabriek (NKF). De relatie met de NKF bleef tien jaar in stand en gedurende die periode produceerde hij 275 advertenties.

Om zoveel mogelijk aandacht van de klant te krijgen, experimenteerde Zwart met grote schreefloze letters en was hij bovendien een van de eersten die de fotomontage-techniek toepaste. Belangrijke opdrachtgevers voor hem waren onder meer de PTT waar hij vijf postzegels voor ontwierp en later ook de firma Bruynzeel waarvoor hij gedurende een groot aantal jaren keukeninterieurs ging ontwerpen.

Op 26 november 2013 was het dan zover. De ware liefhebbers waren allemaal bij de veiling aanwezig. Vooraf had ik aan de veilingmeester en directeur de heer J.A.P. Bosch om een afbeelding in hoge resolutie gevraagd ten behoeve van ons jaarboek en als altijd was hij daartoe gaarne bereid.

Het betreft een drukproef van een advertentie van de Nederlandsche Kabelfabriek Delft uit 1925 met de afmeting van 27,2 x 19,2 cm. Aan de achterzijde is het met potlood gesigneerd 'P. Zwart/Holland' en met een vaag adresstempel in groen van Piet Zwart. Dit was kennelijk een bekende advertentie uit zijn oeuvre want er stonden niet minder dan zes referenties bij.

De richtprijs was € 500 - € 700. De biedingen liepen gestaag op en pas bij € 1.600 kon er worden afgehamerd.

Bronnen en literatuur

Broos, Kees. *Piet Zwart (1885-1977)*. Amsterdam: Van Gennep, 1969.

Kuiper, Bub. *Piet Zwart, a choice from his personal archive (2)*, Catalogus 26.11.2013.

Bakker, Piet (tekst), Bernard van Vlijmen (illustraties). *NKF 1914-1954*. Delft: NKF, 1954.

Wetten van de Delftsche School

Veilinghuis Bubb Kuyper, Kenaupark 30, 2011 MT, Haarlem

Bij het veilinghuis Bubb Kuyper kwam op 29 mei 2013 een wel heel bijzonder pamflet aan bod onder de titel *Wetten van de Delftsche School, Volgens dewelcke d'Heeren Curateuren hebben bevolen de Disciplijn te oeffenen*. Waarschijnlijk in Delft gedrukt en uitgegeven tussen 1667-1680. De afmeting bedraagt 31 x 20,5 cm. Het pamflet vertoont vroegere vouwsporen, minieme scheurtjes en lichte stof- en vochtvlekjes. Geschatte opbrengst tussen de 500 en 700 euro. De hamerslag viel bij € 500.

Nauwelijks zichtbaar voor het blote oog staat linksonder in dun potlood nog net leesbaar geschreven 'zie Van Bleyswijck, p. 587-592.' Het gaat hier dus duidelijk om de Latijnse School, de voorloper van het Stedelijk Gymnasium. Nu is er over genoemde school veel gepubliceerd, onder meer over het gebouw in de Schoolstraat en de behuizingen daarna. Zie bijvoorbeeld het artikel van Wim Weve in het nulnummer van *Delft*.

Maar nergens in de ontelbare boeken en artikelen over de Latijnse School wordt maar met een enkel woord gesproken over de discipline op die school. Ook niet in de Van Bleyswijck. Alleen D.P. Oosterbaan, voormalig gemeentearchivaris van Delft, schrijft in een omvangrijke studie met 237 noten hierover een enkel woord: 'In elk geval is zeker, dat de convictoren evenals de andere leerlingen van de stadsschool als ze ver genoeg waren gevorderd verplicht waren Latijn te spreken. Hielden zij zich niet aan dit voorschrift dan werden zij met de plak of met de roede getuchtigd.' Welnu, de tucht komt hier in het pamflet ruimschoots aan bod want de rector, Thomas Munckerus (1639-1680), Scholarch – in goed Nederlands: hoofd der Latijnse School – vond dat de teugels strakker moesten worden aangehaald.

- De Meesters soo wel als de Discipelen sullen, so haeft als de Klock sal geslagen hebben, gesamenlijck in de School komen.
- Voor of na het uir van de lessen sullen om geenderley oorsaecken eenige Discipelen ergens omtrent de School of omlopen, of eenige samenkomst houden, of sullen een stuiver verbeuren.
- In de School gekomen zijnde, sullen zy altemael op haer plaets sitten, en geen Tael als de Latijnsche voeren, of na het wel-gevallen van de Meester gestraft worden.
- Die te late sal gekomen zijn, sal daer voor, sonder eenigh excuis, een stuiver betalen.
- Indien iemant sal afgeweest hebben, sal hy een Briefjen van excuis van zijn Ouders of Hospes mede brengen. Soo hy sulcks moght vergeten hebben, sal hy om zijn nalatigheid een stuiver verbeuren, en gehouden zijn het selve de naeste reis te brengen, of een schelling te betalen.
- In al de Scholen sullen Opmerckers gestelt worden, die pertinente Reeckenschap van het afwesen of te laet komen sullen houden.
- Indien der iemant soo onbeschaemt mochte gevonde worden, dat hij de boete, of

Wetten van de
DELFSCHÉ SCHOOL,

Volgens dewelcke d' Heeren Curateuren hebben bevolen de
Disciplijn te oeffenen.

^I
DE Meesters soo wel als de Discipelen sullen, soo haest als de Klock sal geslagen hebben, gesamentlijk inde School komen.

^{II}
Voor of na het nîr van de Lessen sullen om geenderley oorsaecken eenige Discipelen ergens omtrent de School of omlopen, of eenige samenkomst houden, of sullen een stuiver verbeuren.

^{III}
In de School gekomen zijnde, sullen sy altemael terstont op haer plaats gaen sitten, en geen Taal als de Latijnsche voeren, of na het wel-gevallen vande Meester gestraft worden.

^{IV}
Indien of yemant van de Meesters, of die van d' Heeren Curateuren daer toe mochten gestelt wesen, sullen bemerkt hebben dat van eenige van de Rekters of van d' andere Discipelen binnen of buiten de School eenige baldadigheid gepleegt worde, sullen sy de Namen der selver, om gestraft te worden, den Rekker aenbrengen.

^V
Indien iemant sal afgeweest hebben, sal hy een Briefven van excuus van zijn Onders of Hefpers mede brengen. Soo hy sulcks moght vergeten hebben, sal hy om zijn nalatigheid een stuiver verbeuren, en gehouden zijn het selve de naefte reis te brengen, of een schellingh voor boete te betalen.

^{VI}
Die te late sal gekomen zijn, sal daer voor, sonder eenigh excuus, een stuiver betalen.

^{VII}
In al de Scholen sullen Opmerckers gestelt worden, die pertinente Reekenschap van het afwesen of te late komen sullen houden.

^{VIII}
Indien de Rekker om eenige gewichtige of nootsaekelijcke oorsaeck zijn Ampt niet sal hebben kunnen bedienen, sal ondertusschen de Conrecker met zijn Discipelen in der selver School gaen, en de Discipelen van beyde die Scholen onderwijfen.

^{IX}
Vorders, op dat alles ordentelijk en na behoren mach toegae, sal den Rekker tweemaal 's wecks alle Scholen gaen besichtigen, en van den Opmercker reekenschap van die gene, die af souden mogen geweest hebben, eischen.

^X
Indiender iemant soo onbeschaemt mochte gevonden worden, dat hy de boete, of om de boven-gemelte of om eenige andere oorsaecken hem opgelegd zijnde, niet wilde betalen, sal hy in de vier onderste Scholen met de Plack gestraft worden. Indien het iemant van de bovenste School mocht wesen, sal de Rekker zijn Naem d' Heeren Curateuren bekend maeken, om na haer goet-vinden gestraft, of, indien hy in zijn ongehoorsaemheit mocht komen te volharde, als een onwaerdigh Discipel met schande uit de School gestoten te worden.

Alidus na voorgaende deliberatie gearresteert by
d' Heeren Curateuren, &c.

Lufft eorundem subscripsit

Th. Munckerus Schol. Delpi: Reclor

de bovengemelte of om eenige andere oorsaken hem opgeleit zijnde, niet wilde betalen, sal hy in de vier onderste Scholen met de Plack [korte stok met schijf waarmee op de binnenkant van de hand werd geslagen] gestraft worden. Indien het iemand van de bovenste klas mocht wesen, sal de Rector zijn Naem d'Heeren Curatoren bekend maken, om na haer goet-vinden gestraft of, indien hy in zijn ongehoorsaamheit mocht komen te volharden, als onwaardigh Discipel uit de School gestoten te worden.

Aldus na voorgaende deliberatie gearresteert byd'Heeren Curateuren,&c.

Th. Munckerus Schol, Delph., Rector

Bronnen en literatuur

Aa,A.J. van der, *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, dl. 12, 'Thomas Muncker'. Haarlem, 1869.

Oosterhaan, D.P. 'School en kerk in de middeleeuwse Delft'. *Spiegel der historie* 1 (1966) 33-40, 11-117, 150-160 en 192-200.

Weve, Wim, 'Sporen van de Latijnse School' *Delft* jaargang 0, N° 0, 1997.

De Paardenmarkt

Van Zadelhoff Veilingen en Taxaties, Nieuwe Havenweg 53A, 1216 BL Hilversum-

Het veilinghuis Van Zadelhoff hanteert een interactief veilingstelsel wat inhoudt dat men vanachter de computer kan kopen zonder in persoon aanwezig te zijn. Tijdens de maart/april-veiling van 2013 werd een schilderij van de Delftse Paardenmarkt aangeboden van Cornelis Albertus Johannes Schermer (1824-1915). Het werk

met een afmeting van 38 x 66 cm is rechtsonder gesigineerd. De taxatieprijs bedroeg tussen de 450 en 650 euro, maar het doek werd niet verkocht.

De in Den Haag geboren Schermer genoot zijn opleiding aan de Academie van Beeldende Kunsten in de hofstad gedurende de periode van 1841 tot 1844. Hij kreeg daar lessen van C. Kruseman en J.E.J. van den Berg. Ook ontving hij raadgevingen van J.J. Moerenhout. Schermer woonde en werkte in Den Haag met een onderbreking van 1880 tot 1903 toen hij in Bovignes bij Dinant verbleef.

Hij was een paardenschilder met een zeer groot oeuvre. Zijn onderwerpen varieerden van stalinterieurs en paardenmarkten tot elegante jachtgezelschappen en paardenraces. Hij heeft ook geëst.

Op het hier afgebeelde schilderij ziet men de Paardenmarkt met in de verte de Oude en de Nieuwe Kerk en vanzelfsprekend een aantal paarden en personen. Voorts de toen nog bestaande Lakengracht, die vanwege de bouw van de bibliotheek van de Technische Universiteit in 1914 kort daarvoor is gedempt. Volgens de Delftse geschiedschrijving door Reinier Boitet uit 1729 was de betekenis van de Paardenmarkt als openbare koop en verkoopplaats van paarden al enige tijd achteruitgegaan. 'De heren Burgemeesters', zo schrijft hij, 'hebben hier hun gedachten over laten gaan om dit vervallen marktplein tot bevordering van de stad weer in hun oude glorie te herstellen. Daarom werd ten Noorden van dit plein een zeer ruime en besloten stalling opgericht en ten Zuiden werden enige rijen lindebomen aangeplant. Daarenboven werden door middel van aanplakbiljetten paardenkopers en liefhebbers hiernaartoe gelokt met de mededeling dat beschutte stallen en weiden dicht onder de stad waren gelegen. Deze goede voorzorg deed de paardenmarkt weer lustig herleven, in zoverre dat zij thans voor zeer weinige markten behoeven onder te doen.'

Bronnen en literatuur

Boitet, Reinier, *Beschryving der stad Delft*. Delft: Reinier Boitet, 1729.

Scheen, P.A. *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1950*, dl 1. Den Haag, 1969.

Krogt, Peter van der. *Straatnamen van Delft*. Delft: Gemeentearchief, 2000.

Waller, F.G. *Biographisch Woordenboek van Noord Nederlandsche Graveurs*, Den Haag: Israel, 1938.

Een Delftse tabaksdoos

Veilinggebouw De Zwaan, Keizersgracht 474, 1017 EG Amsterdam

In de periode van 19 maart t/m 3 april 2013 werd in het veilinggebouw De Zwaan te Amsterdam een geelkoperen tabaksdoos aangeboden met een gegraveerde achttiende-eeuwse voorstelling van een gezicht op Delft plus twee kleine min of meer ovale tabaksdoosjes die wellicht iets met Middelburg van doen hebben. Taxatieprijs voor het lot was 100-150 euro. Tabaksdozen zijn gewild en er werd dan ook stevig geboden. De hamer viel bij 720 euro. De veilingkosten zijn hier 29½ %, zodat de koper ruim 932 euro moest afrekenen.

De tabaksdoos diende er vroeger voor de tabak vers te houden, stofvrij op te bergen en het verkruimelen te voorkomen. Voor zo'n doos kunnen allerlei materialen gebruikt worden. Messing, ook wel aangeduid als geelkoper, is het meest algemeen. De oudste vermelding stamt uit 1607 waarin gesproken wordt van een klein ivoren doosje. Het is zeker dat de tabaksdoos zo rond 1630 een gangbaar artikel wordt, omdat het pijproken dan is ingeburgerd.

Het merendeel van de Hollandse tabaksdozen is van graveringen voorzien. Gladde dozen komen nauwelijks voor. In de achttiende eeuw was een tabaks- of snuifdoos gemaakt van kostbaar materiaal een statussymbool en welgestelden droegen er gewoonlijk een bij zich. Het maken van een doos was een gespecialiseerd beroep. De *doosmaker* knipte, vormde en soldeerde de koperplaat en de *graveur* legde zich toe op het graveren van de buitenzijde. De afbeeldingen werden met burijnen gestoken. Bij de vroegste dozen bestaan twee soorten naast elkaar. De ene soort werd thuis op tafel gebruikt. Deze zijn doorgaans iets zwaarder uitgevoerd en kunnen stabiel staan. Andere exemplaren werden juist op de kleding gedragen waaraan zij met een ketting met ceintuurhaak te pronk hingen. Tegen het eind van de zeventiende eeuw wordt de tabaksdoos meer een artikel om in de zak van een jak of broek mee te nemen. De vorm verandert en wordt vlakker terwijl het formaat door de toegenomen tabaksconsumptie groter wordt.

De bloei van de Hollandse tabaksdoos, de periode waarin deze en masse wordt gemaakt, ligt in de achttiende eeuw. De langwerpige doos is kenmerkend voor die eeuw. Het tijdperk van het verval wordt gekenmerkt door rechthoekige vlakke exemplaren. In het tweede kwart van de negentiende eeuw neemt de productie sterk af – al loopt deze incidenteel nog door tot in het begin van de twintigste eeuw – mede als gevolg van de introductie van de sigaar en later van die van de sigaret.

Bronnen en literatuur

Duco, Don. *De Hollandse tabaksdoos*. Amsterdam: Pijpenkabinet, 2012. On-line <http://www.pijpenkabinet.nl/Artikelen/hollandse-tabaksdoos/art-hollandse-tabaksdoos.html>, geraadpleegd 22 februari 2014.

Annales D.G.B. (1915-1935)

Antiquariaat De Levende Letter, Eibergen

Ter gelegenheid van haar vierde lustrum gaf de Delftsche Gymnasiasten Bond *Annales D.G.B. (1915-1935)* uit. Het lustrumboekje geeft een kort overzicht van het bestaan van deze bond.

Delftse lustrumboeken zijn niet altijd hoog geprijsd op de tweedehands boekenmarkt, maar wel soms moeilijk te vinden zoals in het onderhavige geval. Op marktplaats werd het aangeboden voor 10,50 euro. Het boekje telt 96 bladzijden en is voorzien van een aantal tekeningen en ingeplakte fotoreproducties.

Dominee G.J.W. Oldeman schrijft: 'Ik genoot van uw officieel gedoe, van uw eerste lange broeken en uw fleurige japonnetjes, van het plechtige openingswoord van den voorzitter en het met enthousiasme gezongen D.G.B.-lied, waarvan de jongsten nog maar zoo heel weinig begrepen.'

Er staat een aantal wetenswaardigheden in het boekje. Uit een bestuursvergadering: 'Uit de op 27 Maart gehouden speech van den praeses, nemen we nog even deze woorden in hun geheel op: '1°. dat men op een vergadering niet altijd 'ja' moet zeggen en verder niets, terwijl men het later er eigenlijk niet mee eens is; 2°. dat niet de meisjes op een rijtje moeten gaan zitten en de jongens óók op een rijtje, liefst zóó, dat één rij stoelen tusschen de jongens en meisjes overblijft.'

Op de algemene vergadering op 20 januari 1917 werd gestemd over een fusie tussen de D.G.B. en de Delftsche H.B.S.-vereniging, maar dat voorstel kwam één stem te kort.

Men schrijft dat er in 1933 een genoeglijke propaganda-avond was: 'Jammer was 't, dat een aantal buitenstaanders, uit brooddronkenheid later op den avond deze trachtten te verstoren, hetgeen hen echter, mede met behulp der politie, niet mocht gelukken.'

Dit vond ik ook nog wel een mooie: 'Het bestuur werd een beetje ouderwetsch gevonden, daar het de avond reeds om 11 uur liet eindigen!'

Allerhande herinneringen worden door diverse oud-leerlingen opgehaald en wat met name is blijven hangen zijn bijvoorbeeld de lezingen, strandwandelingen, vossenjacht, excursies, schaak- en dammiddagen, speelavondjes (bridge, sjoelbak en pingpong) en natuurlijk de Grote Avonden in de Stadsdoelen.

Het gymnasium aan de Westvest is gebouwd in 1890 in een buitenhuisachtige opzet in een eclectische uitvoering, waarin renaissance en classicisme zijn gecombineerd. Het ontwerp is van C.J. de Bruyn Kops (1829-1891). Het was zijn laatste ontwerp in zijn carrière als gemeentearchitect van Delft. De neorenaissance invloeden zijn vooral sterk waarneembaar in de karakteristieke, rijk gedetailleerde voorgevel met in het vooruitspringende middengedeelte de entree met het 'triumfboog-motief'. In het interieur zijn van belang het tochtportaal, de centraal gelegen gang met natuurstenen vloer en hoge plint, het trappenhuis met eenvoudige bordestrappen en houten balustrade, evenals het sluitwerk van de stolpramen.

Het schoolgebouw heeft cultuurhistorische waarde vanwege de oorspronkelijke functie en vanwege een aantal bijzondere details die hieraan nog herinneren. Bovendien is het gebouw van architectuurhistorisch belang als voorbeeld van een voor de bouwtijd karakteristieke bouwstijl. Voorts heeft het pand stedenbouwkundige waarde als beeldbepalend onderdeel van een gevelwand in het beschermde stadsgezicht van Delft.

In 1950 kreeg de school de naam Grotius Gymnasium en in 1968 verliet de school het gebouw en werd het bestemd voor het huisvesten van bedrijven.

Bronnen en literatuur

Annales Commissie, De *Annales D.G.B. 1915-1935*. Delft: Uitg. J. Waltman Jr., 1935.

Berends, Frits, *Herinneringen aan het Delftse Gymnasium 1940-1946*. Historische Vereniging Delfia Batavorum. On-line <http://www.delfia-batavorum.nl/gpEasy/HerinneringenDelftsGymnasium40-46>, geraadpleegd 22 februari 2014.

Boekraad, Cees, [et al.] *Architectuurgids Delft*. Utrecht: Matrijs, 2009.

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, *Monumentenregister*. Monumentnummer 525333, Westvest 41. On-line http://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/php/monument_pdf.php?OBJnr=1016906, geraadpleegd 22 februari 2014.

Eenvoudig Dagverhaal

Beijers Veilingen BV, Achter Sint Pieter 190, 3512 HT Utrecht

Op 17 april 2013 kwamen bij Beijers Veilingen niet minder dan 377 nummers aan bod in de rubriek 'oud en zeldzaam' en zo iets trekt altijd een volle zaal. Mij ging het slechts om een klein boekje van 102 pagina's over de patriotten en orangisten in Delft in het jaar 1787. Richtprijs tussen de 120 en 150 euro. Er waren nogal wat bidders en uiteindelijk was het een handelaar die het eindbod uitbracht: 550 euro. Hij was zo vriendelijk het boekje tijdelijk aan mij af te staan voor een beschrijving.

In het *Jaarboek Delfia Batavorum* 1993 schreef Jacques Baartmans een belangwekkend artikel over een anoniem Delfts boekje uit 1787, waarin hij overtuigend aantoonde dat de bekende Delftse patriot en publicist Gerrit Paape (1752-1803) de schrijver ervan moest zijn. Het boekje met de titel *Echt Verhaal van de Remotie der Regenten, en het Dissolveeren der Schutterij te Delft*

geeft een gedetailleerd verslag van de gebeurtenissen in Delft in augustus/september 1787, toen de patriotten een greep naar de macht deden. De samenvattende tekst is een bewerking van de dagelijkse verslagen in de patriotsgezinde *Hollandische Historische Courant* van de Delftenaar Wybo Fijnje. Uiteraard gekleurd door de visie van de auteur, die concludeert tot een rechtvaardige ingreep, maar toch begrip toont voor de tegenstander. Door het mislukken van de 'staatsgreep' en het neerslaan van de patriotten verdween het boekje al gauw uit de roulatie.

Hoe anders is de teneur van het eveneens anonieme boekje over dezelfde gebeurtenissen waar we hier aandacht aan besteden, met de bladvuullende titel *Eenvoudig Dagverhaal van het geene zoo binnen de Stad Delft, als te Overschie, Ryswyk, Naaldwyk, Vlaardinge, &c. Zedert den 22. Juny, tot den 30. October 1787, is voorgevallen, zoo met betrekking tot het gedissolveerde Genootschap van Wapenoeffening binnen de gemelde Stad; Als de Herstelling van de Aloude Gezeegende en Grondwettige Constitutie*. Hier wordt de gang van zaken bekeken vanuit het standpunt van de behoudende tegenstanders van verandering, de aanhangers van stadhouder Willem V.

Ondanks de lange titel is enige toelichting toch wel gewenst. We bevinden ons in

de nadagen van de oude Republiek der Verenigde Nederlanden, met een sinds eeuwen vastgelegd bestuursstelsel van erfelijke functies, waarin geen plaats was voor nieuwkomers. De patriotten wilden verandering, medezeggenschap. Er waren nog geen politieke partijen, maar er was wel partijchap in de zin van verdeeldheid en tweedracht. De groeperingen stonden fel tegenover elkaar. Het kwam voortdurend tot betogingen, uitdagingen en pesterijen, kleine incidenten die breed uitgemeten werden. Bovendien waren er naast de vanouds bestaande schutterij nieuwe gewapende vrijwilligersclubs opgekomen: de Oranjegezinden hadden hun Exercitiegezelschap, de patriotten hun Genootschap voor Wapenhandel, waarvan Paape de president was. Dat moest wel een keer tot een treffen komen.

Het *Dagverhaal* stelt vast: vergeleken met elders is het hier lang rustig gebleven, maar we hebben nu toch 'sterke gewelddwang binnen onze muren zien gebeuren'. Op 21 augustus 1787 was het zover. Het Genootschap voor Wapenhandel bezette het stadhuis, waar de veertigraad juist vergaderde, en eiste het vervangen van elf met namen genoemde leden. Waar het *Echt Verhaal* dit alles verdedigt en toejuicht, wijst het *Dagverhaal* op de 'onaangename behandeling' van Oranje-aanhangers, op de hoogmoed, de heerszucht en de aanmatiging van de nieuwe machthebbers en hun 'knellende Heerschappij'. Een macht die overigens slechts enkele weken stand hield, want de orangisten hadden een sterke bondgenoot in de Pruisische koning Frederik Willem II, broer van prinses Wilhelmina, de echtgenote van Willem V, die met een 'echt' leger 'even' orde op zaken kwam stellen. De patriotten namen de benen. In 1795 kwamen ze zegevierend terug; toen werden de orangisten op hun beurt verjaagd.

Met dank aan de heer H.W. van Leeuwen voor de samenstelling van dit artikel.

Bronnen en literatuur

Altena, Peter, *Gerrit Paape (1752-1803): Levens en werken*. Proefschrift Nijmegen, 2012, blz. 238-262.

Baartmans, J.J.M. 'Een 'Echt Verhaal' van Gerrit Paape'. *Jaarboek Delfia Batavorum* 1993, blz.. 59-69.

Canon van Delft. Delft: Delfia Batavorum, 2013, blz. 152-155.

Wijbenga, D. *Delft: een verhaal van de stad en haar bewoners: deel III: Van 1700 tot het jaar 1795* (Rijswijk: Elmar, 1993), blz.. 252-266.

De Trekvaart tusschen Delft en Den Haag

ACA Auctions 'De Burcht', Henri Polaklaan 9, 1018 CP Amsterdam

De volledige titel van deze map met twaalf etsen luidt *De Trekvaart tusschen Delft en Den Haag vóór de Vaart-verbreding*. De etsen zijn vervaardigd door A.L. Koster (1859-1937) en Joh. Gram (1833-1914) schreef de begeleidende teksten. De Haagse uitgeverij Mouton & Co liet de map in 1892 het licht zien in een oplage van slechts 150 exemplaren op fraai zwaar papier en de etsen op Chinees papier gezet op kar-

ton. Deze map wordt zelden op een veiling aangeboden en meestal mankeert er wat aan. De vraagprijs voor dit gave exemplaar lag tussen de € 125 en € 250 en gezien het feit dat een bekende antiquaar er 895 euro voor vraagt, nam ik een retourtje Amsterdam, want nu zou er een op 15 januari 2013 geveild worden. De recessie was ook hier merkbaar want de hamerslag viel bij 380 euro.

Trekvaarten in Holland en Utrecht waren doorgaans vijftien of achttien meter breed, en ongeveer 2,5 meter diep. Bij de aanleg werd met de uitgegraven grond aan beide zijden van de vaart een kade aangelegd waarbij deze aan een kant zo breed was dat er een jaagpad op kon worden aangelegd. De trekvaart was bestemd voor trekschuiten die

werden *gejaagd* (voortgetrokken) door een paard. Langs het jaagpad stonden op bepaalde punten rolpalen om het trektouw zodanig te geleiden dat een bocht in de waterweg probleemloos genomen kon worden. Niet altijd was het een paard waarmee gejaagd werd, maar ook wel de schipper samen met zijn vrouw of knecht en soms zelfs kinderen. In Utrecht had men in verband met de werkgelegenheid een speciale verordening die bepaalde dat alleen vrouwen door de stad mochten 'jagen'. Met de trekschuit werd ongeveer 5 tot 7 kilometer per uur gehaald. De postkoets of diligence was bijna tweemaal zo snel, maar wel vier tot vijfmaal duurder. Met gevolg dat de 'gewone man' zich bediende van de trekschuit en de 'mensen op stand' zich lieten verplaatsen met de diligence. Ook de negentiende-eeuwse schrijver Hildebrand wijdt in zijn bekende *Camera Obscura* nog enkele woorden aan de trekschuit en vooral aan het soort mensen dat er gebruik van maakt: 'jeugdige koekenbakkers die niet willen weten dat zij 't zijn; breiende huishoudsters die "uwe" en "ik heeft" zeggen; halve zieken die een "profester" gaan raadplegen; enzovoort.' Ook de bekende Italiaanse auteur Edmondo de Amicis bekeek ons land in 1873/1874 met een scherp oog en schonk eveneens de nodige aandacht aan het verkeer op de trekvaart tussen Delft en Den Haag.

Johan Gram maakte nog enkele behartigenswaardige opmerkingen over de vaartverbreding: 'Alles wat het jaagpad schilderachtig maakte, is zonder erbarmen opgegruimd, afgebroken, uitgeroeid of vernield. Waarheen men hier het oog ook wende, overal ontdekt men verwoesting, prozaïsche opruiming en eentonige gelijkmaking. Ja zelfs het vermaarde *Reineveld*, waar vroeger de Delvenaars heul en troost zochten en gezellig bijeen zaten, is aan zijne oorspronkelijke bestemming ontrouw geworden. Het *Reineveld* met zijn flink terrein, zijn boschjes en tuin, zijne kloeke zalen die bij alle groote studentenfeesten zulk eene rol vervulde, is verminkt en grootendeels

in eene machinefabriek herschapen. Voorbij *Reineveld* is het gansche aanzien van het grijze Delft veranderd. Ook hier heeft de Vaartverbreeding eene geheele omwenteling te weeg gebracht, en het teekenachtige stadje met zijn ranke torenspits zal jaren behoeven, eer het fonkelnieuwe, die vijand van het artistiek-mooie, zich pittoresk voordoet als vóór de praktisch-nuttige hervorming.'

Bronnen en literatuur

De Amicis, Edmondo. *Nederland en zijn bewoners*, vertaald door D. Lodeesen. Utrecht [etc.]: L.J. Veen, 1985 (oorspronkelijk verschenen in 1874).

Gram, Joh., en A.L. Koster, *De Trekvaart tusschen Delft en Den Haag vóór de Vaartverbreeding*, Den Haag: Mouton en Co, 1892.

Hildebrand (Nicolaas Beets), *Camera Obscura*, hoofdstuk 'Varen en Rijden', 1e uitgave Haarlem: Erven F. Bohn, 1839.

Een herkenbaar stadsgezicht

Fischer Kunst- und Antiquitätenauktionen, Luzern, Zwitserland

Een van de medewerkers van de redactiecommissie trof in de catalogus van het Zwitserse veilinghuis Fischer (Luzern) onder lotnummer 1097 een schilderijtje aan van de bekende negentiende-eeuwse romanticus P.G. Vertin onder de titel *Marktdag in een Hollandse stad*.

De op hout in olieverf geschilderde voorstelling is rechtsonder gesigneerd. De afmeting bedraagt 24 x 19,5 cm. De vraagprijs lag tussen de 2100 en 2900 euro. De veiling

vond plaats op 20 november 2013, maar het schilderij bleef onverkocht.

De voorstelling is onmiskenbaar Delft met de Nieuwe Kerk, de Kaakbrug, de Vleeshal (later de Korenbeurs) en dit alles gezien vanaf de Cameretten. De Vleeshal werd in 1650 gebouwd. Het vee moest in die tijd binnen 24 uur door de stadskeurmeesters beoordeeld zijn en in die tijdspanne ook geslacht en klaar voor de verkoop aangeboden worden. In 1872 verloor de hal haar functie toen vlees in winkels verkocht mocht worden. De Korenbeurs vestigde zich hier. De Kaakbrug ontleent zijn naam aan de kaak of schandpaal, die zich vroeger op de brug bevond en waar misdadigers voor het publiek te kijk werden gezet of aan de kaak werden gesteld. Uit het

restauratieverslag van ir Jan J. Raue van de panden Markt 2-4 weten wij precies hoe de schilder en tekenaar Alexander Oltmans (1814-1853) het in circa 1840 zag: een over de Voldersgracht uitgebouwde traptoren.

Petrus Gerardus Vertin werd op 21 maart 1819 in Den Haag geboren en overleed daar op 14 september 1893. Hij was leerling aan de Haagse Academie van Beeldende Kunsten onder leiding van B.J. van Hove. Vertin schilderde doorgaans stadsgezichten en straatjes in een zomer- en winteraanzicht op klein formaat, die soms topografisch juist waren, maar vaak verwerkte hij ook elementen uit andere steden. Vooral in zijn straatjes bij winter besteedde hij veel aandacht aan de weerkaatsing van het licht op de besneeuwde daken, kozijnen en stoepen. Van hem is bekend dat hij de schilders Charles Rochussen (1814-1894) en Samuel Verveer (1813-1876) een aantal malen inschakelde om de figuren op zijn schilderijen voor hun rekening te nemen. Jop Ubbens van het veilinghuis Christie's en specialist op het gebied van de negentiende-eeuwse schilderkunst laat ons in een van de vorige edities (*Jaarboek 1998*) nog weten: 'Vertin was in zijn tijd een tweederangs stadsgezichtschilder.' In voornoemd jaarboek hebben wij overigens een groot schilderij van Vertin uit 1843 beschreven, voorstellende de Oude Kerk. Het Stedelijk Museum Het Prinsenhof heeft een schilderij van hem in bezit voorstellende de Choorstraat en daterend uit 1888. Het is gebruikt als omslag van een van de tijdschriften van *Ach Lieve Tijd*.

Bronnen en literatuur

Hilkhuijsen, Jos, ... et al. (red). *Ach lieve tijd: 750 jaar Delft en de Delftenaren*. Zwolle: Waanders, 1995-97

Scheen, P.A. *Lexicon Nederlandse beeldende kunstenaars 1750-1950*, dl 1. Den Haag, 1969.

Houtzager, H.L. et al. *Delft over bruggen*. Delft: Deltech, 1997.

- Immerzeel, J., C.H. en C. *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters, van het begin der vijftiende eeuw tot beden Dl. 2: H-Qui*. Amsterdam 1842.
- Kramm, C. *De levens en werken der Hollandsche en Vlaamsche kunstschilders, beeldhouwers, graveurs en bouwmeesters, van den vroegsten tot op onzen tijd, Dl. 3: H-L*. Amsterdam: Gebr. Diederichs, 1859.
- Noort, Max van. 'P.G. Vertin, Visbanken en Koornbeurs', Rubriek Delfiana. *Jaarboek Delfia Batavorum* 1995, blz. 92.
- Noort, Max van. 'P.G. Vertin, Oude Kerk'. Rubriek Delfiana. *Jaarboek Delfia Batavorum* 1998, blz. 116-117.
- Noort, Max van. 'P.G. Vertin, Wandelen in Delft op een zomerse dag'. Rubriek Delfiana. *Jaarboek Delfia Batavorum* 2004, blz. 188-189.
- Rauc, Jan J. *De bouwgeschiedenis van de panden Markt 2-4 te Delft*. Een uitgave van de Alg. Bank Nederland die hier een bijkantoor opende. Delft, 1967, 46 p.

Jan Verkolje: portretten van een echtpaar geïdentificeerd

Wilma van Giersbergen

Kunst & Antiekjournaal maakte in februari 2013 melding dat de Haagse kunsthandel Hoogsteder & Hoogsteder in bezit was van de portretten van een deftig zeventiende-eeuws echtpaar, geschilderd door Jan Verkolje (1650-1693). Het was onbekend wie dit voorname paar voorstelde. Robert-Jan te Rijdt, conservator van het Rijksmuseum, ging op onderzoek uit en loste het raadsel op.

Het was hem bekend dat zich in het Archief Delft een tekening bevond met een oud opschrift 'Abraham van Blijswijk brouwer en na dien tijd Burgemeester van Delft'. De tekening was in 1970 geëxposeerd als portret van Dr. Med. Abraham van Bleyswijck Cornelisz. (Woudrichem 1686-1761 Delft) op de tentoonstelling 'Burgers van Delft'. Deze dokter was weliswaar burgemeester geweest en een favoriete leerling van Boerhaave, maar volgens Te Rijdt zeker geen

Jan Verkolje, Portret van Abraham van Bleyswijck Guillaamsz., ca 1693, Archief Delft (inv.nr. 74413)

brouwer. De tekening sluit aan bij een groepje voortekeningen voor portretten van de Delftse schilder Jan Verkolje en diens zoon Nicolaas (1673-1746) in zijn vroegste jaren. Te Rijdt zag aan de achterzijde onder het genoemde opschrift een later bijna

Jan Verkolje, Portret van Abraham van Bleyswijck Guillaamsz., 1693, koper; gesigneerd en gedateerd l.o.: I.VERKOLJE / A ° 1693.

Jan Verkolje, Portret van Johanna Anthonetta Blonk, 1693, koper; gesigneerd en gedateerd: I.VERKOLJE / A ° 1693.

geheel afgesneden en daarom niet ontcijferd 'J. Verkolje' staan. Bij het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie (RKD) in Den Haag bleek dat het bij de tekening behorende schilderij nog bekend was, en dat er ook een pendant bestond. Beide portretten dragen de signatuur en datering 'I. Verkolje 1693'.

In het RKD was nog een portret van Abraham van Bleyswijck met de aanduiding 'Brouwer en 40-raad Delft'. Deze Abraham van Bleyswijck Guillaamsz. werd geboren te Delft op 18 mei 1663 en stierf daar op 9 september 1739. Hij was bovendien de enige andere Abraham van Bleyswijck uit deze familie die wel in de Delftse stadsbestuur heeft gezeten, maar geen burgemeester werd. Hij trouwde op 22 december 1688 met Johanna Anthonetta Blonk (1665-1697), de vrouw op het pendant. Uit dat huwelijk werden geen kinderen geboren. Van Bleyswijck trouwde nog een keer in 1698 en voor de derde maal in 1708.

Verkolje schilderde de portretten dus kort voor zijn dood in 1693.

Abraham van Bleyswijck Guillaamsz. en zijn vrouw waren eigenaar van de zeventiende-eeuwse brouwerij De Ooievaar in Delft. Dit verklaart de ooievaar op de achtergrond bij de brouwer.

Bronnen:

Kunst & Antiekjournaal, februari 2013; Robert-Jan te Rijdt, 'Het toeval helpt een beetje: Tibout Regters - Jan Verkolje - Dominicus van Tol', in: *Face Book. Studies on Dutch and Flemish Portraiture of the 16th-18th Centuries* (Leiden 2012) 465-473.

Oud-directeur Paleis Het Loo schenkt unieke tekeningen aan Archief Delft

Op 5 december 2013 heeft de heer dr. J.R. ter Molen uit Apeldoorn, oud-directeur van Paleis Het Loo, drie penseeltekeningen uit zijn privécollectie geschonken aan Archief Delft. Hiermee is de afdeling Beeld en Geluid van het archief verrijkt met bijzondere tekeningen van Christo Sacrum vervaardigd door Isaac van Haastert.

Het zijn tekeningen van zowel het exterieur als van het interieur van het niet meer bestaande gebouw van het godsdienstig genootschap Christo Sacrum (1797-1838) aan het Rietveld in Delft. Christo Sacrum ('aan Christus gewijd'), werd opgericht na de scheiding van kerk en staat in 1797 en was tot 1801 een geheim genootschap. Het genootschap was bijzonder: het was niet specifiek protestants of katholiek, maar stond open voor alle christelijke gezindten, hoewel de leden overwegend protestants waren. De drie unieke tekeningen zijn toegeschreven aan Isaac van Haastert (1753-1834), die als (hervormd) voorman nauw verbonden was aan Christo Sacrum. Ze dateren uit de tijd dat het genootschap Christo Sacrum kerkdiensten verzorgde aan het Rietveld. Het interieur is zowel vanuit de preekstoel in de richting van het orgel als in tegenovergestelde richting vastgelegd. De bijzonder gedetailleerde tekeningen op groot formaat geven daarmee een nauwkeurig beeld van het kerkje zoals dat er rond 1810 uit moet hebben gezien. Archief Delft heeft diverse prenten en tekeningen van de hand van Van Haastert in de collectie.

Gebr. Mensert Aannemersbedrijf

Heeft een rijke geschiedenis als het om bouwen gaat. Door de jaren heen zijn wij als familiebedrijf uitgegroeid tot een all-round bouwspecialist en u kunt bij ons terecht voor:

- Restauratie
- Renovatie
- Machinaal timmerwerk
- Kleine verbouwingen.
- Advies
- Onderhoud
- Nieuwbouw

GEBR. MENSERT
AANNEMERSBEDRIJF b.v.

Gebr. Mensert Aannemersbedrijf b.v.
www.mensert.com

Verwersdijk 33
2611 ND Delft

Telefoon: 015 2125365
Email: info@mensert.com

Oude Langendijk 1, hoek Koornmarkt
Delft, Tel. (015) 214 08 80
www.vdleeuwoptiek.nl
info@vdleeuwoptiek.nl

Nieuwe straatnamen in Delft 2013

Peter van der Krogt

In 2013 zijn vooral twee gebieden aan de orde geweest, Technopolis en Nieuw Delft. Voor Technopolis ten zuiden van de Kruithuisweg waren er in 2005 voorlopig een aantal straatnamen vastgesteld. Enkele van deze namen zijn definitief vastgesteld. Met een deel van de resterende namen was de TU Delft en Science Port Holland niet zo gelukkig, en in de loop van 2013 zijn sommige voorlopige namen vervangen door nieuwe namen (besluit van B&W in 2014).

Voor Nieuw Delft (de voormalige 'Spoorzone') heeft de commissie straatnaamgeving voorlopig de wens geuit de bestaande historische namen Van Leeuwenhoek-singel en Houttuinen terug te laten keren, en ook de herinnering aan de Prinses Irenetunnel in een straatnaam te bewaren. Er zijn nog geen straatnaambesluiten genomen voor dit gebied.

Het *Straatnamenboek van Delft* van Peter van der Krogt verscheen dit jaar als app, ontwikkeld door Tremani. Op 30 januari 2013 overhandigde de directeur van Tremani, René Dings het eerste exemplaar aan burgemeester Bas Verkerk. De app is te downloaden via www.straatnamenvandelft.nl

De Commissie Straatnaamgeving was in 2013 als volgt samengesteld:

Voorzitter: Bas Verkerk; leden: René Dings, Peter van der Krogt, Gerrit Verhoeven en Bas van der Wulp; secretaris: Marijke Rebel.

Anna van Saksenplantsoen

Besl. B&W 23 juli 2013

Wippolder (2802) Wippolder-Noord

Nieuwe naam voor het plantsoentje aan de Anna van Saksenweg. Die weg is in 1986 genoemd naar Anna, prinses van Saksen (Dresden 1544-1577), dochter van keurvorst Maurits van Saksen, de tweede echtgenote van Willem van Oranje, met wie zij op 24 augustus 1561 huwde. Het huwelijk werd in 1571 ontbonden wegens wangedrag van Anna. Zij was de moeder van prins Maurits.

Boussinesqweg

Besl. B&W 3 september 2013

Ruiven (2901) Technopolis

Joseph Valentin Boussinesq (St. André-de-Sangonis 1842 - Parijs 1929), Frans wis- en natuurkundige die een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de ontwikkeling van theorieën over hydrodynamica. De straatnaam is vastgesteld op verzoek van Deltares, die haar nieuwe hoofdingang aan deze straat heeft. De nieuwbouw is geopend op 18 september 2013 door de minister van Infrastructuur en Milieu.

Bij besluit van B&W van 23 juli 2013 is de naam Ruivense Molensloot vervallen.

Tapijt

Vinyl

Marmoleum

Karpetten

Laminaat

Lamellen

Jaloezieën

Verf

Rolgordijnen

Behang

Doe-het-zelf artikelen

Zonneschermen

Rolluiken

Hubo Delft BV

Wateringsevest 9

2611 AV Delft

Tel.: 015 - 214 26 48

Fax: 015 - 214 48 46

Publicaties over Delft of door Delftenaren 2013

samengesteld door J.A. Meter Hagg, bibliothecaris Archief Delft

Archief Delft probeert door een actief aanschafbeleid een representatief beeld te geven van de cultuurhistorische en de sociaal-economische ontwikkeling van Delft en omgeving door de eeuwen.

Bezoekers kunnen delen uit deze collectie aanvragen en lezen in de studiezaal van Archief Delft maar publicaties worden niet uitgeleend. Medio januari 2014 kunt u in de Beeldbank (zie: www.archief-delft.nl) ook ruim 57.000 beschrijvingen van artikelen, monografieën en tijdschriften vinden.

Er loopt een project om hieraan ook de gegevens van de kaartjes uit de alfabetische catalogus aan toe te voegen.

Uit de gegevens die vóór 31 december 2013 in de geautomatiseerde bibliotheekcatalogus zijn ingevoerd, selecteerde ik 124 publicaties. U vindt deze hieronder, alfabetisch geordend op de naam van de eerste auteur of op de uitgevende instantie.

Andere criteria voor opname in dit overzicht zijn:

- zelfstandig verschenen publicaties of artikelen,
- uitgegeven vanaf 1990 en niet eerder in deze jaaroverzichten verschenen,
- het onderwerp betreft de geschiedenis van Delft in brede zin, of
- fictie vervaardigd door Delftenaren.

Niet opgenomen zijn:

- algemene periodieke uitgaven (tijdschriften) van Delftse instellingen of verenigingen,
- wetenschappelijke publicaties van de T.U. Delft.

Wij verzoeken auteurs die over (de geschiedenis van) Delft publiceren vriendelijk een exemplaar van hun boek of (overdruk / pdf van hun) artikel aan de bibliotheek te schenken, zodat volgende onderzoekers daar ook gebruik van kunnen maken.

Kent u publicaties die voor onze collectie van belang kunnen zijn of heeft u vragen over de collectie, dan kunt u contact opnemen met de bibliothecaris van Archief Delft. Het archief is van dinsdag t/m donderdag van 09.00 tot 17.00 uur voor bezoekers geopend. Op maandag en vrijdag is de receptie wel geopend voor het aanvragen van uittreksels uit de Burgerlijke Stand.

dhr. J.A. Meter, bibliothecaris, email: ameter@delft.nl, tel. 06-5273.9200

Archief Delft, Oude Delft 169, 2611 HB Delft.

tel.: 015-260.2358, fax: 015 - 260.2355,

email: archief@delft.nl - www.archief-delft.nl

- Agterberg, Martinus**, *De Bodebus in de Lage Landen: inventarisatie van bodebussen van gemeenten, waterschappen en ambachtsgilden*. 7e Aanvulling en toevoegingen op de inventarisatie. 2013. 60 p.
- Agterberg, Martinus**, *Bodebussen van Delftse meesters en hun leerlingen*. Schipluiden, 2011. 8 p.
- Aken-Fehmers, Marion S. van, (e.a.)**, *Delfts wit: het is niet alles blauw dat in Delft blinkt*. Den Haag: Gemeentemuseum. Zwolle: Waanders, 2013. 319 p.
- Aken-Fehmers, Marion S. van, (e.a.)**, *Het wonder van Delfts blauw = DelftWare WonderWare*. Foto's Erik Hesmerg (e.a.). Den Haag: Gemeentemuseum. Zwolle: Waanders, 2012. 128 p.
- Akker, Pim van den**, (fotograaf), *International Food Floral Fashion show 2013*. Tekst: Inge van der Helm. Delft: Museum Het Prinsenhof, 2013. 38 p.
- Bandera, Sandrina, (e.a.)**, *Vermeer: il secolo d'oro dell'arte olandese*. Milaan: Scuderie del Quirinale, 2012. 247 p.
- Bakx, Jean Paul**, *DSM West (gemeente Delft): een inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven*. Delft: Archeologie Delft, 2013. 49 p. Delftse archeologische rapporten 117.
- Bakx, Jean Paul en Epko Bult**, *Een opschuiwend erf uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd: Een opgraving in de Lage Abts-woudse Polder, gemeente Midden-Delfland*. Delft: Archeologie Delft, 2013. 139 p. Delftse archeologische rapporten 116.
- Bakx, Jean Paul en Steven Jongma**, *Het grafveld van de Nieuwe Kerk in Delft: archeologisch bureauonderzoek*. Delft: Archeologie Delft, 2013. 35 p. Delftse archeologische notitie nr. 30.
- Bakx, Jean Paul**, *Karitaat Molensloot, vispaaiplaats Ruijven (gemeente Pijnacker-Nootdorp): inventariserend veldonderzoek middels proefsleuven*. Delft: Archeologie Delft, 2013. 26 p. Delftse archeologische notitie nr. 38.
- Bakx, Jean Paul en Bas Penning**, *Nieuwbouw TNW Kluyverweg, gemeente Delft: een bureauonderzoek en verkennend booronderzoek*. Delft: Archeologie Delft, 2013. 30 p. Delftse archeologische notitie nr. 35.
- Bakx, Jean Paul**, *Professor Schoemaker Plantage, gemeente Delft: een archeologisch bureauonderzoek*. Delft: Archeologie Delft, 2013. 22 p. Delftse archeologische notitie nr. 34.
- Bakx, Jean Paul en Bas Penning**, *Uitplaatsing onttrekkingsputten DSM (fase 1), gemeente Delft: een verkennend archeologisch booronderzoek*. Delft: Archeologie Delft, 2013. 24 p. Delftse archeologische notitie nr. 40.
- Bakx, Jean Paul**, *Verbreding van de Delftse Schie, Schiekade (gemeente Delft): een archeologisch bureauonderzoek en verkennend booronderzoek*. Delft: Archeologie Delft, 2013. 87 p. Delftse archeologische rapporten 115.
- Blij, Joop W. de**, *Oorlog en verzet in de Prinsstad, 1940-1945: een overzicht van de gebeurtenissen in Delft in en rond de bezettingstijd*. 3^e, herz. ed. Delft, 2013. 677 p.
- Boeke, D.E.**, *Het Rijnlandse geslacht: De vijfde t/m achtste generatie van tak B. (nakomelingen van Abraham Teunisz. Boeke)*. Den Haag, 2012. 141p. Familiekroniek Boeke dl. 9.
- Bonenkampová, Viera**, Waren 'rijke stinkers' rijk? De sociale stratificatie van de Delftenaren en hun graven in de Oude Kerk. In: *Graven spreken: perspectieven op grafcultuur in de middeleeuwse en vroegmoderne Nederlanden*. Hilversum, 2013, p. 193-204.
- Botanische tuin TU Delft, Delft**, *Botanische tuin TU Delft*. Delft, 2009. 16 p.
- Bronder, Heleen** (eindred.), *Afscheid van Delft*. Delft: Stichting Koninklijk Militair-historisch Museum, 2013. 47, 32 p. Jaarverslag Legermuseum 2012.
- Brouwer, Ronald E. (e.a.)**, *Delfts blue: trash or treasure*. Leeuwarden: Ceramics Museum Princessehof, 2012. 34 p.
- Bult, Epko J. (e.a.)**, *Canon van Delft: de geschiedenis van Delft in 50 vensters*. Onder red. van Wilma van Giersbergen (e.a.). Delft: Historische Vereniging Delfia Batavorum, 2013. 256 p.
- Burgers, Eric**. Zangvogels in de fabriek: het industriële verleden van een zang- en oratoriumvereniging. In: *Delft* 2013, 2, p. 20-22. Betreft Zang- en Oratoriumvereniging Cantarella.

- Claessens, Marion**, Ga toch een vak leren! In de leer bij ambachtslieden. In: *Delft* 2013, 1, p. 20-22.
- Eijck, Annemarie van** (eindred.), *Combiwerk: 'Alles wat aandacht krijgt groeit'*. Foto's: Jacqueline Spaans. Delft: Combiwerk, 2012. 71 p.
- Ekamper, Peter en George Buzing**, Delfts blauwe dood: de gevolgen van cholera in de negentiende eeuw. In: *Demos* jrg. 29 (2013) 6, p. 4-7.
- Grijzenhout, Frans e.a.** (red.), *Het Bataafsche experiment*. Nijmegen: Van Tilt, 2013. 373 p. Delft, zie register, o.a. over Gerrit Paape.
- Groen, Petra** (red.), *De tachtigjarige oorlog: van opstand naar geregelde oorlog, 1568-1648* door Olaf van Nimwegen (e.a.) Amsterdam: Nederlands Instituut voor Militaire Historie: Boom, 2013. 496 p.
- Haan, David de**, De Beeldenstorm verbeeld: vandalisme als protest. In: *Delft* 2013, 4, p. 4-6.
- Halderen, Joop van**, *Koffie als bij moeder thuis: het Gebeelontbouders Koffiehuis van Kees en Truus van Halderen, Nieuwe Langendijk 50, Delft (1938-1948)*. Burgum, 2013. 37 p.
- Harmsen, Pauline**, 1616: de dames tegen de Heren (van de wet). In: *Delft* 2013, 4, p. 12-15.
- Harst, Gertjan van der**, Onderwijs in de luwte: verborgen schoolgebouwen. In: *Delft* 2013, 1, p. 4-7.
- Heer, Marianne de**, *Delftse wezen en de VOC: weesjongens uit het gereformeerde weeshuis te Delft, in dienst van de Verenigde Oost-Indische Compagnie, 1690 - 1721*. Leiden, 1998. 24 p.
- Hendriksen, Annika**, 'Een gezegende staatsomwenteling': allegorische tekeningen van Isaac van Haastert. In: *Delft* 2013, 3, p. 4-7.
- Hilten, Karel van**, *Je zult maar Van Hilten beten: de geschiedenis van het geslacht Van Hilten vanaf 1292 tot beden*. Tilburg: Van Hilten familievereniging, 1998. 380 p. Register: 74 p. Tilburg, 2004.
- Historisch Archief Westland, Delfland, toen & nu**. Naaldwijk: Hist. Archief Westland; Delft: Hoogheemraadschap van Delfland, 2012. [27] bl.: kaarten; 40x46 cm + inleiding. Uitgave t.g.v. het 300-jarig bestaan van Cruquius' kaart van Delfland (1712). Facsimile van kaartbladen van de kaart van Delfland (1712) met op elk van de 25 kaartbladen een transparante kaart van de huidige situatie. In cassette.
- Hoekstra, Jaap**, *Geschiedenis van de Delftse plateelbakkerijen*. Index op dl. 1-20. Delft, 2013. 133 p.
- Hoekstra-Klein, Wik**, *De Twee Scheepjes, 1621-1794*. Tegelbakkerij Delfshaven, westzijde van de Oude Haven, uitkomend op de Schans, periode 1658-1676. Foto's Jaap Hoekstra. Delft: Erfgoed Delft, 2013. 162 p. Geschiedenis van de Delftse plateelbakkerijen dl. 20.
- Horn-van Nispen, Marie-Louis ten**, *100 jaar WSM: 1912 WSM-lijn Delft-Maassluis v.v.* Sylabus bij de tentoonstelling in Museum Het Tramstation. Schipluiden: Historische Vereniging Oud-Schipluiden, 2012. 11 p.
- Horssen, Jorrit van**, *De Kapelsbrug in Delft: het archeologisch onderzoek naar een middeleeuwse brug in Delft*. Delft: Archeologie Delft, 2013. 32 p. Delftse archeologische rapporten 118.
- Horssen, Jorrit van**, *De Poppesteeg in de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd: een archeologische begeleiding in de binnenstad van Delft*. Delft: Archeologie Delft, 2013. 70 p. Delftse archeologische rapporten 111.
- Horssen, Jorrit van**, *De Rotterdamse en de Schiedamsepoort in Delft: het archeologisch onderzoek naar twee middeleeuwse stadspoorten aan de Zuidwal*. Delft: Archeologie Delft, 2013. 51 p. Delftse archeologische rapporten 113.
- Horssen, Jorrit van**, *De Scheepmakerij in Delft tussen de 15e en 20e eeuw: een archeologische begeleiding onder het pand*. Delft: Archeologie Delft, 2013. 36 p. Delftse archeologische rapporten 114.
- Horssen, Jorrit van**, *DSM-terrein (gemeente Delft): verkennend bodemonderzoek t.b.v. het bestemmingsplan Bedrijvenplan Delft Noord*. Delft: Archeologie Delft, 2013. 27, [31] p. Delftse archeologische notitie nr. 29.
- Horssen, Jorrit van**, *Het nieuwe kantoor: archeologische begeleiding van de nieuwbouw van het stadskantoor van Delft*. Delft: Archeologie Delft, 2013. 32 p. Delftse archeologische rapporten 120.
- Horst, Daniël R. Willem van Oranje**. Amster-

- dam: Rijksmuseum, 2013. 70 p.
- Ibelings, Bart**, Lijfrenten verkocht in de Hollandse steden in 1542. In: *Ons Voorgeslacht* 649 (2012), p. 391-396. Beschrijft o.a. Delft.
- Jansen, Anita**, Een etalage van rijkdom: portret van de kinderen van Jacob van Vredenburg van Adrichem en Catharina van der Goes. In: *Delft* 2013, 3, p. 14-15.
- Jansen, Koos**, *De nazaten van Jan (Berend) Jansen en Cornelia Arisse van der Loos. Geschiedenis van de familie Jansen van 1700-1993 die begint in Maasland*. Wateringen, 1993. Div. pag.
- Jongma, Steven**, De Waterslootsepoort ; nieuwe inzichten door archeologisch onderzoek. In: *Delft* 2013, 3, p. 8-9.
- Jongma, Steven**, Grondtonen: muziekinstrumenten uit Delftse bodem. In: *Delft* 2013, 2, p. 4-6.
- Jongma, Steven**, Waarom was de Schoolpoort een poort? In: *Delft* 2013, 1, p. 16-18.
- Kempen, Daniëlle van**, *De beschrijvingen van de Torenkamer en het Portaal in het Kruitbuis te Delft: kleuronderzoek en behandelingsvoorstel*. Maastricht: Stichting Restauratie Atelier Limburg, 2004. 23 p.
- Klapwijk, Bert**, Kaartencollecties in Nederland: Hoogheemraadschap van Delfland te Delft. In: *Caert Thresoor* jrg. 31 (2012), p. 130-131.
- Kooten, Kees van**, *Naar Delft heen: (een geheim opstel uit 1950)*. Delft: Boekhandel De Omslag, 2013. 15 p. Heruitgave t.g.v. boekenweek 2013.
- Kreuger, F.H.**, *Dood in Delft: een wonderlijk clubverhaal*. Rijswijk: Quantas, 2012. 220 p.
- Kreuger, F.H.**, *Van Meegeren Revisited: His Art & List of Works*. Rijswijk: Quantas, 2013. 140 p.
- Kruk, Piet van der**, *Nicolaas van der Kruk (* Delft 1914), dienstplichtig korporaal der Huzaren van 1934 tot en met 1940*. Zijn militaire loopbaan opgeschreven door zijn zoon Piet van der Kruk. Delft, 2013. 33 p.
- Kuij, Kees van der**, *'Das verdanken wir dem Führer' Dwangarbeid in Duitsland opgetekend door ooggetuige Kees van der Kuij*. Tekstbew. en samenst. Mieke van der Kuij-Lalleman. Pijnacker, 2008. 126 p.
- Lammers, Jos**, *Stad in stukjes: voetnoten bij de metamorfose van Delft*. Columns 2009-2011 met foto's van Jos Lammers en Henk de Jong Luchtfotografie. Delft: Elmar, 2012. 112 p.
- Lindeloof, Jos van de**, *Renovatie Agnetapark*. Opdrachtgever: Het Agnetapark BV, Stichting Pensioenfonds Gistbrocades, Hovenier Van der Heijden. Uitgever: Jos van de Lindeloof Tuin- en Landschapsarchitectenburo, 1997. 11 p.
- Loeve, Bas**, *Weesjongens op de VOC-schepen van de kamer Delft, 1721-1730: Gedwongen of vrijwillige arbeidskeuze?* Delft, 1998. 24 p.
- Maat, George**, Bijzetting en balseming van de eerste Nassau's in de Lage Landen. In: *Graven spreken. Perspectieven op grafcultuur in de middeleeuwse en vroegmoderne Nederlanden*. Hilversum, 2013, p. 53-61.
- Mathijssen, Marita en Henk J. Eijssens**, *Peter de Génestet: levenslust en stervensmoed: Dichter predikant voorlezer brievenschrijver*. Velp: Jansen & De Feijter, 2011. 214 p.
- Meilink-Hoedemaker, Laura Johanna**, Composities van Dirck Scholl: muziekleven in Delft in de tweede helft van de 17de eeuw. In: *Delft* 2013, 2, p. 16-19.
- Molema-Smitshoek, Willeke en Kees Jan Slijkerman**, De oudere generaties van het geslacht Cruijswach alias Suijderland(er) alias Roos uit Oud-Beijerland met een uitloper naar Delft. In: *Ons Voorgeslacht* 2012, 640, p. 1-22.
- Molenaar, S.**, *Plangebied Brasserskade, Gemeente Delft/Rijswijk: archeologisch vooronderzoek: een bureauonderzoek*. Amsterdam: RAAP Archeologisch Adviesbureau, 2006. 10 p.
- Montijn, Ileen**, *Naar buiten: landelijk wonen in de 19de en 20ste eeuw*. Amsterdam: Atlas, 2013. 114 p. Delft: zie register.
- Most, Frans van der en Dick van der Velten**, *Kroniek van de elektrische centrale in Delft, 1910-1961*. Vlaardingen: E.ON Benelux. Personeelsvereniging, 2012. 46 p.
- Nagtegaal, Hans**, Stamreeks van het zeeheldengeslacht Tromp door Hans Nagtegaal en Hen Morien. In: *Ons Voorgeslacht* 641 (2012), p. 41-63 en, 651 (2013), p. 39-40.
- Nalis, Henk**, De schilder Pieter van Anraedt en de familie De Sandra. Dl. 2: De familie De Sandra. In: *Deventer jaarboek* 26 (2012), p. 25-46.

- De pagina's 39, 43-44 betreffen Delft.
- Nieuwendijk, Caroline**, *De Schiedamse bleekneusjes: kinderovertuizingen tussen 1900 en 1979*. Schiedam: Stichting Musis, 2012. 168 p. Herinneringen aan kinderovertuizingen in de Tweede Wereldoorlog en overtuizingen naar de Schiedams-Delftse gezondheidskolonie Groot-Dennenlust in Voorthuizen tussen 1945 en 1971.
- Nonhof, Cor**, De meetkundige grondslag van de kaart van Delfland van 1712 door de gebroeders Kruikius. In: *Caert Tbesoor* jrg. 31 (2012), p. 107-114.
- Nonhof, Cor**, *Nauwkeurigheid Kaart Delfland, gebr. Kruikius 1712*. 30 bl., [9] p.
- Noordenbos, Tijn**, *Vijftig jaar vriendschap*. De eerste vijf jaar door Tijn Noordenbos en Edward Schenk. Amsterdam: Stavoren-beeldvormers, 2013. 133 p.
- Ontmoetingskerk**, Delft, 2007. Ongepag. fotoboek.
- Openbare Basisschool De Eglantier**, *Uit het schoolleven gegrepen: 40 jaar openbare basisschool De Eglantier, 1966 - 2006*. Rotterdam, 2006. 37 p.
- Penders, A.J.L.**, Geslacht Verheijden in Delfshaven. In: *Ons Voorgeslacht* 642 (2012), p. 120.
- Penning, Bas**, *Onderstation Jupiterstraat (gemeente Delft)*. Delft: Erfgoed Delft. Vakteam Archeologie, 2012. 19 p.+ bijlage. Delftse archeologische notitie nr. 28.
- Penning, Bas en Marjolein Kerkkhof**, *Röntgenweg 1, gemeente Delft: bureauonderzoek en verkennend booronderzoek*. Delft: Erfgoed Delft. Vakteam Archeologie, 2012. 19 p.+ bijlage. Delftse archeologische notitie nr. 27.
- Penning, Bas**, *VPI-post Noord (J.C. van Markenweg) en VPI-post Zuid (Hoogspanningspad), gemeente Delft: twee bureauonderzoeken en een verkennend booronderzoek*. Delft: Archeologie Delft, 2013. 21 p. Delftse archeologische notitie nr. 31.
- Rahusen-Hartman, Sophie Louise**, *Jeugdherinneringen ener grootmoeder, over haar familie, Delft, Oude Delft 75 en 53, geschreven in het najaar van 1960*. Eindred. en foto's Marijcke van Hasselt-de Vries. Apeldoorn, 2013. 25 p.
- Reintjes, G.O.**, *Het Oude- en Nieuwe Gasthuis te Delft: onderzoek van het aardewerk uit beerput 359 (ONG 86-3-359)*. Leiden: Universiteit Leiden. Faculteit Archeologie, 2012. 9 p.+ bijlagen.
- Ridder, Koos de**, *Zestig jaar KBO: notities bij het 60-jarig bestaan van de Katholieke Bond van Ouderen afdeling Delft 1953-2003*. Delft: KBO, Afd. Delft, 2013. 35 p.
- Rijneveld, Ilse**, De oude gebouwen van de Technische Hogeschool. In: *Delft* 2013, 1, p. 23-26.
- Rippe, Max**, *De Lodewijkmoorden*. Soest: Bockscout.nl, 2013. 135 p. Detective, speelt in Delft.
- Roscam Abbing, Laura**, *Een herenbuis vol ornamenten, 1880-1920*. Foto's Peter van Marle. [S.l.]: Uitgeverij Het Dochterhuis, 2012. 125 p. De foto's zijn o.a. in Delftse huizen gemaakt.
- Ruyter, Pieter de**, *Delftsche Studenten Roei-vereniging Laga, aan de Nieuwelaan te Delft: onderhoudsschilderwerk en het vergulden van een naamornament*. Delft: Pieter de Ruyter Restauratie, 2013. 18 p.
- Ruyter, Pieter de**, *Pijnacker, Ackerdijkseweg 32, boerderij: restauratie van zeven beschilderingen boven de luiken van de melkkelders en kleurhistorisch onderzoek op onderdelen van het interieur*. Delft: Pieter de Ruyter Restauratie, 2012. 42 p.
- Ruyter, Pieter de**, *Verhalen van een boffe*. 2e, herz. en uitgebreide dr. Delft, 2012. 34 p.
- Schie, Daan van**, Delfshaven, van speelbal tot beschermd stadsgezicht. In: *Historisch geografisch tijdschrift* jrg. 29 (2011) 1, p. 25-37.
- Schillemans, Sam**, Delftse Pauwmolen op Marktplaats. In: *Molenwereld* nr. 172 (juli/aug. 2013), p. 280-281.
- Schmelzer, Wim**, *Genealogie Van Ruyven*. Haarlem, 2013. 57 p.
- Scholten, Frits**, *Delftse 'Tulpenvazen'*. Amsterdam: Rijksmuseum, 2013. 62 p.
- Sinke, Otto**, *Loyaliteit in verdrukking: de Technische Hogeschool Delft tijdens de bezetting*. Amsterdam: Boom, 2012. 263 p.
- Staats, Dirk, (red.)**, *Een eeuw Legermuseum in objecten = A century in objects*. Delft, 2012. 313 p. Armamentaria 47 (2012/13).
- Steenks, Hans**, *Gedichten op de kaart: 30*

- straten in het Westerkwartier op de kaart gezet: 1878 - Westerkwartier - 2013*. Delft, 2013. 32 p.
- Stichting Familie Van der Kooij**, *Genealogieën Van der Kooij*. Geheel vernieuwde druk. van de A-stam. Den Haag: Stichting Familie Van der Kooij, 2013. 486 p.
- Struijk, Aart**, *Van stadswal naar tunneldak: de geschiedenis van molen de Roos*. Delft: Erfgoed Delft, 2013. 119 p.
- Tempel, Benno**, *Ontdek het moderne*. Den Haag: Gemeentemuseum. Zwolle: WBooks, 2012. 184 p. Beschrijft Jan Schoonhoven en de Nul-beweging.
- Tigges, Jimmy**, Tee-Set: internationale doorbraak dankzij toevalstreffer. In: *Delft* 2013, 2, p. 12-15.
- Topgaard, Lars**, *Forfalskninger af Delft Fajancer*. Birkerød, 2009. 144 p.
- Topgaard, Lars**, *Hollandske Fajancer fra Delft: Manufakturer, mestre og medarbejdere, 1600-1850*. Birkerød, 2006. Bd. 1: Historisk baggrund. 335 p. Bd. 2: De 40 værksteder og deres signaturer. 440 p.
- Velzen, Ton van**, *De Kroon, voorheen De Rookende Moor; vanouds De Rozekrans: een kleine geschiedenis van Vrouwenregt 1, boek Nieuwe Langendijk in Delft*. Amsterdam, 2006. 19 p.
- Verbrugghe, Bart D.**, De tegelhandel A.N. de Lint en de ontwerper Henri de Rouw. In *Tegel* nr. 40 (2012), p. 29-46.
- Verbruggen, Henk**, *Entre deux églises*. Beschrijving van de panden Oude Delft 120 - 142, 139 - 175 en Nieuwstraat 2 - 4: bewoners en eigenaars. Delft, 2013.
- Vergunst, Piet**, *Dienst van mensen: een dwarsdoorsnede van een generatie hervormd-gereformeerde predikanten*. Heerenveen: Groen, 2009. p. 8-17: Ds. C. van den Bergh: 'De scheuring was de zwartste dag in mijn ambtelijk leven'. Interview met Delftse predikant.
- Verhoeven, Gerrit**, 3x Maria Duyst: particulier initiatief helpt kansarmen. In: *Delft* 2013, 1, p. 8-11.
- Verhoeven, Gerrit**, 'Tot illustratie, ornament en gedachtenisse van de stad'. In: *Delft* 2013, 3, p. 10-13. Artikel over de Kaart figuratief.
- Verhoeven, Gerrit**, Verheven klanken: muziek in de middeleeuwse kerk. In: *Delft* 2013, 2, p. 24-27.
- Verhoeven, Gerrit**, Vrome vrouwen in het verzet: de nonnen van Koningsveld. In: *Delft* 2013, 4, p. 21-24
- Visser, Joop e.a. (red.)**, *Nederlandse ondernemers, 1850-1950. Dl. 4: Noord-Holland, Zuid-Holland*. Rotterdam: Stad en Bedrijf; Zutphen: Walburg Pers, 2013. p. 278-285: Jacques van Marken, 1845-1906.
- Vondelen, Mariska van**, *Hongerkind*. Een op historische feiten berustende roman over een 7-jarig Delfts jongetje dat tijdens de hongervinter met het enige georganiseerde Delftse kindertransport per schip naar Friesland vertrok. Ill.: Aad van Vondelen. Zoetermeer: Free Muskietiers, 2013. 316 p.
- Vroom, T.E. de**, Van ijzerkramer tot minister van waterstaat, handel en nijverheid: genealogie van de Delftse familie Van der Sleijden. In: *Ons Voorgeslacht* 643 (2012), p. 121-141. Met aanvulling in afl. 649 (2012), p. 444.
- Wagini, Susanne**, *Die Geschichte Roms: Leonard Bramers Illustrationen zu Livius' 'Ab urbe condita'*. München: Staatliche Graphische Sammlung; Deutscher Kunstverlag, 2013. 192 p.
- Wees, Trudy van der**, De chaos en de gekte van kamp Amersfoort. In: *Delft* 2013, 4, p. 7-9. Artikel over Edmund Peter Wellenstein.
- Wees, Trudy van der**, De fluwelen revolutie aan de TH Delft. In: *Delft* 2013, 4, p. 16-18.
- Wees, Trudy van der**, *Door Delfts blauwe ogen: in de ban van een nationaal icoon*. Soest: Boekscout.nl, 2012. 221 p.
- Wees, Trudy van der**, Pierre van Hauwe; glorie-tijd in muziekonderwijs. In: *Delft* 2013, 1, p. 12-14.
- Wellenstein, Edmund Peter**, *Nummers die een ziel hebben: persoonlijke ervaringen in Kamp Amersfoort, een concentratiekamp in Nederland*. Red. Maurits Nibbering. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2013. 207 p.; 22 cm. De auteur zat in aan begin van de 2^e WO in het Delfts studentenverzet.
- Weve, Wim**, Het 'stadspaleis' van Jan de Huyter. In: *Delft* 2013, 3, p. 23-26.
- Weve, Wim**, *Huizen in Delft in de 16de en 17de eeuw*. Delft: Gemeente Delft, Zwolle

WBooks, 2013. 263 p.

Weve, Wim, Twee ontheemde orgels: misverstanden over de herkomst. In: *Delf* 2013, 2, p. 9-11. Betreft het orgel van de voormalige Oosterkerk (Vlamingstraat) en het orgel van de St. Hippolytuskapel.

Wulp, Bas van der, Botsende belangen: de staking bij Calvé Delft. In: *Delf* 2013, 4, p. 25-27.

Wulp, Bas van der, Oude glorie doen herle-

ven: de Maskerades van het Delftsch Studenten Corps. In: *Delf* 2013, 3, p. 19-22.

Zwart, Piet, *Piet Zwart: a choice from his personal archive*. Haarlem: Bubb Kuyper, Veilingen Boeken Manuscripten en Grafiek, 2013. 40 p. Piet Zwart ontwierp o.a. 275 advertenties voor de Kabelfabriek.

Slijterij en Wijnhandel "De Wijnstok"
Fred. Hendrikstraat 34a
2628 TC Delft
015-2568567
www.de-wijnstok.nl

Hotel ★★★
de Emauspoort

23 knusse hotelkamers, 2 authentieke woonwagens
en de kamer van Johannes Vermeer
op een historische plek in Delft.
[www.emauspoort .nl](http://www.emauspoort.nl)

naaborg

MEER

dan bouw-in-uitvoering alleen

Een bouwteam dat met
architect en leveranciers,
uw wensen
van begin tot eind realiseert.

www.naaborg.eu

Naaborg BV 0612 42 98 26 info@naaborg.eu

Het gemeentebestuur van Delft in 2013

Burgemeester:

Bas (G.A.A.) Verkerk

Gemeentesecretaris:

Hans Krul

Wethouders:

Stephan M. Brandligt (GroenLinks)

Pieter Guldemon (STIP)

Milène C. Junius (CDA)

Raimond M. de Prez (PvdA)

Lucas P. Vokurka (D66)

Raadsleden

D66

Christine I. Bel* (2010)

Huub Halsema (2010)

Kim Huijpen (2010)

Pauljan F. Kuijper (2008, tot febr. 2013)

André Jongeling (vanaf febr. 2013)

Paul de Widt (2010)

Laura W. Wytéma (2010)

PvdA

Goriska van Cooten (tijdelijk vanaf juni 2013)

Ernst C. Damen* (2006)

Khaalid Hassan (2010, tot sept. 2013)

Marjon van Holst (2006)

Gerard Kroon (2006)

Abdel Maanaoui (2010)

Anco Sesselaar (vanaf sept. 2013)

Jessica M. van Vugt (2010, tot sept. 2013)

Groen Links

Catherine M. Bij de Vaate (2010)

Fleur (K.F.) Norbruis* (2006)

Fatih Oduncu (2010)

Sinan Özkaya (2012)

Ron C.A. Witsenboer (2006)

* = fractievoorzitter

(Het jaartal geeft aan wanneer men raadslid geworden is). Actuele informatie: <http://ris.delft.nl/>.

VVD

Linda Böcker (2011)

Lennart B. Harpe* (2006)

Marc Koster van Groos (2010)

Hatte van der Woude (2012)

Onafhankelijk Delft

Martin H.J.M. Stoelinga* (2002)

Jolanda J.S.M. Gaal (2010)

Jos F.M.T. van Koppen (2010)

Jan Peter de Wit (1998)

CDA

David van Dis* (2012)

Ineke (W.M.) van Geenen (2010)

Aad J.F. van Tongeren (1997)

Rob A. van Woudenberg (2010)

STIP

Maarten Buskermolen (2011, tot nov. 2013)

Gennadij Kreukniet (vanaf nov. 2013)

Ruben Schippers (2012, tot nov. 2013)

Anne Viruly (2012)

Bert Vogel* (vanaf nov. 2013)

Stadsbelangen

Wim M. de Koning (1998)

Aad Meuleman* (1998)

SP

Wim Hamelink (2012)

Lieke van Rossum* (2006)

ChristenUnie

Joëlle K. Gooijer-Medema* (2010)

De Delftse bevolking

Op 31 december 2013 telde Delft
100.061 inwoners, 53.405 mannen
en 46.656 vrouwen (zie ook blz. 54).

Bron: Gemeente Delft, Informatie, BBI/O&S

- Centrale verwarmings installaties
- Ventilatie systemen
- Airconditioning
- Gebouwbeheer
- 24 uurs service verlening
- Onderhoudsabonnementen

Joost Naaktgeboren BV

Buitenwatersloot 335

2614 GS DELFT

Telefoon: 015-2134910

www.joostnaaktgeborenbv.nl

onderdeel van de A. de Jong groep

Uw klimaat is onze passie!

Over de auteurs

J.A.E. van Vlijmen-van den Akker (Soerabaja 1932),

G.L.S. van den Akker (Soerabaja 1935) en

A.M.M.J. van Elk-van den Akker (Bandoeng 1940).

- Juul van den Akker behaalde haar mulodiploma in 1949, volgde een avondstudie en was enkele jaren werkzaam als secretaresse bij enkele bedrijven in Nijmegen. In 1952 leerde zij Kees van Vlijmen uit Delft kennen en is daarmee sinds 1953 getrouwd.
- Ger van den Akker ging na zijn gymnasiumopleiding naar de Koninklijke Militaire Academie (KMA) en doorliep een succesvolle carrière binnen de krijgsmacht. In 1991 ging hij in de rang van luitenant-kolonel met pensioen.
- Jeanneke van den Akker volgde na de MMS-opleiding een secretaressesstudie en was voornamelijk werkzaam in het onderwijs. In 1962 leerde zij Gijs van Elk uit Bemmelen kennen met wie zij sinds 1964 is getrouwd.

Drs. J.P.L. Bakx (Breda 1976) studeerde archeologie aan het Amsterdams Archeologisch Centrum, onderdeel van de Universiteit van Amsterdam. Sinds 2006 is hij werkzaam bij Archeologie Delft als archeoloog, waar hij uitvoering en onderzoek coördineert.

Dr. T.H. von der Dunk (Soest 1961), cultuurhistoricus, studeerde van 1979 tot 1988 Kunstgeschiedenis en Archeologie aan de Universiteit van Amsterdam. Promoveerde in 1994 in Leiden op 'Das Deutsche Denkmal'. Was van 1994 tot 2002 als postdoctoraal onderzoeker verbonden aan de universiteiten van achtereenvolgens Utrecht en Leiden. Sedert 2002 gevestigd als vrij publicist en pokitiekcommentator; thans o.m. (internet)columnist van *De Volkskrant*. Sedert 2007 verbonden als onderzoeksmedewerker aan de vakgroep Europese Studies van de Universiteit van Amsterdam. Publiceert in tal van wetenschappelijke tijdschriften over thema's uit de architectuur- en cultuurgeschiedenis van de zestiende tot de negentiende eeuw; en in kranten, weekbladen en vaktijdschriften over actuele onderwerpen uit de nationale en internationale politiek.

Ir. G. van der Harst (Den Haag 1962) is als bouwhistoricus werkzaam bij de afdeling Monumentenzorg van de gemeente Delft. Hij publiceert regelmatig in het cultuurhistorisch magazine *Delft*, en is één van de auteurs van de in 2009 verschenen *Architectuurgids Delft*.

Dr. Th.C.J. van der Heijden (Rijswijk 1945) studeerde Nederlandse taal- en letterkunde aan de Leidse universiteit. Hij promoveerde te Nijmegen op een proefschrift over de Hollandse rederijderskamers (samen met F.C. van Boheemen). Daarnaast schreef hij een aantal boeken en artikelen over (zeventiende-eeuwse) literair-historische onderwerpen en werkte mee aan *Schrijvers over Delft: acht literaire routes* (2008). Tot 2007 was hij leraar Nederlands aan het Stanislascollege te Delft.

Drs. J.W.L. Hilkhuijsen (Delft 1953) studeerde culturele antropologie aan de RU Leiden. Hij begon zijn loopbaan als wetenschappelijk medewerker bij Volkenkundig Museum Nusantara (1980) en werd vervolgens conservator stadsgeschiedenis en kunstnijverheid bij Stedelijk Museum Het Prinsenhof en Huis Lambert van Meerten (1981-1998). In 1999 trad hij als conservator picturalia in dienst van het Legermuseum. Hij organiseerde (mede) veel tentoonstellingen en heeft tal van publicaties op cultuur-, kunst- en militairhistorische gebied op zijn naam staan. In 2000 verscheen zijn standaardwerk over de Delftse art nouveau.

Drs. J. van Horssen (Den Haag 1980) is afgestudeerd aan de Universiteit van Amsterdam, richting Archeologie van de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. Hij is als archeoloog en specialist aardewerk op projectbasis actief bij Archeologie Delft en werkt aan verschillende onderzoeken.

Drs. S.H. Jongma (Leeuwarden 1977) studeerde archeologie aan de Universiteit van Amsterdam richting Archeologie van de Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. Sinds 2005 is hij als archeoloog werkzaam bij Archeologie Delft, waar hij thans gemeentelijk archeoloog is en teamleider van de afdeling Archeologie.

Dr. D. de Kool (Rotterdam 1977) heeft bestuurskunde gestudeerd aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij begon zijn loopbaan als ambtenaar bij het ministerie van Justitie. In 2007 is hij gepromoveerd op een bestuurskundig onderzoek naar de doorwerking van beleidsmonitoren in interbestuurlijke relaties. Momenteel is hij als onderzoeker werkzaam bij Risbo. Dit instituut is verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. In zijn vrije tijd is hij bezig met een onderzoek naar de beeldhouwer Jan Baptist Xavery.

Dr. P.C.J. van der Krogt (Delft 1956), lid van de redactiecommissie, studeerde fysische geografie en kartografie te Utrecht. Hij promoveerde in 1989 op het proefschrift *Globi Neerlandici: De produktie van globes in de Nederlanden*. Hij publiceerde diverse artikelen en boeken over de historische kartografie en over de geschiedenis van Delft. Hij is als historisch kartograaf werkzaam bij het onderzoeksproject Explokart van de Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam en als docent-onderzoeker bij de Faculteit Geowetenschappen van de Universiteit Utrecht. Hij is lid van de commissie Straatnaamgeving van de gemeente Delft.

G.L. Lansbergen (Rotterdam 1940) studeerde pastoraal theologie; hij was werkzaam als leraar catechese in het voortgezet onderwijs en als geestelijk verzorger in de gezondheidszorg. Hij maakte deel uit van de redactie van de Stichting Midden Onder U die liturgische uitgaven verzorgt. Hij is secretaris van de Stichting Kerkelijk Erfgoed Delft.

J.A. Meter Hagg (Den Haag 1952) studeerde MO-A Nederlands en was van 1978 tot 1993 verbonden aan de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag, waarbij hij de vereiste bibliotheekopleiding heeft gevolgd. Vanaf februari 1993 is hij als bibliothe-

caris werkzaam bij de Gemeentelijke Archiefdienst van Delft, sinds oktober 2006 Cultureel Erfgoed Delft.

M. van Noort (Delft 1933) was van 1975 tot 2000 secretaris van de redactiecommissie van *Delfia Batavorum* en was vanaf 2002 t/m mei 2011 voorzitter/secretaris van de excursiecommissie. Sinds de oprichting van het Medisch Farmaceutisch Museum De Griffioen in 1989 vervult hij de functie van secretaris. Tot aan zijn pensionering was hij als manager werkzaam bij een farmaceutische multinational als hoofd opleidingen medische dienst en waarborg kwaliteit klinisch onderzoek. In 2011 werd hij benoemd tot erelid van *Delfia Batavorum*.

B. Penning MA (Dordrecht 1983) studeerde archeologie aan de Universiteit van Leiden. Sinds 2004 is hij als archeoloog werkzaam bij Archeologie Delft, waar hij momenteel projectleider is van het archeologisch onderzoek binnen het Spoorzoneproject.

A. Struijk (Delft 1950) was werkzaam als kwaliteitsfunctionaris en archivaris en heeft als hobby genealogisch en historisch onderzoek. Hij heeft speciaal belangstelling voor de geschiedenis van de Delftse molens en schreef daarover al diverse artikelen. In 2013 verscheen zijn boek over de geschiedenis van molen De Roos in Delft. De auteur is als vrijwilliger al vele jaren actief als rondleider en museumbeheerder op museummolen De Vlieger in Voorburg.

Zorgdrager

Dat zit wél goed! www.zorgdrager.com

- zitadvies
- relaxstoelen
- sta-op-stoelen
- occasion sta-op-stoelen
- reparaties

**Een goede stoel nodig? Bel 015-2850549
voor een vrijblijvend zitadvies in de
showroom of bij u thuis!**

Schieweg 87A (recht t.o. de Makro), 2627 AT Delft
info@zorgdrager.com - www.zorgdrager.com

Lijst van adverteerders

Fa. Du Clou	33	Naaborg Bouwbedrijf	200
Van der Dussen Restaurant Lounge	11	Joost Naaktgeboren	202
J.W. Elsenaar, Drogisterij	98	Drukkerij NKB	168
Hotel de Emauspoort	200	Fred Nijs, Fotobureau	97
Erfgoed Delft	82	Gebr. J. en P.A. de Roo	148
Jan Hoekstra	147	Pieter de Ruyter Restauratie	128
Hubo	192	Schols en 't Hart Grafmonumenten	34
Boekhandel Huyser	158	Van Silfhout & Hogetoorn	59
Van Kapel Elektrotechnisch Bureau	157	Stads Koffyhuis	147
Van der Leeuw Optiek	190	Westvest, notarissen	12
Van Leeuwen Delft BV	138	Van Witteloostuijn Projekt/ woninginrichting	60
Leonidas (Chocolaterie en Lunchroom) & Georg Jensen Damask	167	Slijterij & Wijnhandel 'De Wijnstok'	99
gebr. Mensert BV Aannemersbedrijf	189	Zorgdrager	206

Fotoverantwoording

- Coll. fam. van den Akker**, 129, 131, 132, 133, 136, 137(b)
- Jaap Bes**, 107
- Beijers Veilingen BV, Utrecht**, 181
- 'Carl030nl', Panoramio**, 149
- Gemeente Delft, bewerking Tammo Remmerswaal**, 28, 29
- René Dings**, 37
- Gemeentearchief Dordrecht**, 69
- Thomas von der Dunk**, 61, 62(r), 63, 64, 65, 66, 67, 68, 72, 73, 74, 79, 80
- Erfgoed Delft, Archeologie**, 159, 161, 162, 163, 164, 166
- Erfgoed Delft, Archief**, 2, 20, 57, 99, 102, 104, 106, 109, 130, 186, 188
- Fischer Kunst- und Antiquitätenauktionen, Luzern**, 185
- Google Streetview**, 155(o)
- Gertjan van der Harst**, 153(l)
- Auke Herrema**, 43
- HivaOa Art Galery, Lelystad**, 171
- Kunsthandel Hoogsteder & Hoogsteder, Den Haag**, 187
- Huygensmuseum Hofwijck, Voorburg**, 89
- Riet Jutte**, 45(b)
- Els Kemper**, 32
- Dennis de Kool**, 112, 113, 116, 118, 119, 121, 122
- Coll. René en Peter van der Krogt**, omslag
- René van der Krogt**, 13, 14, 17, 19, 22, 26, 39, 42, 44, 56, 137(o), 144, 145, 150, 151(o), 152(o), 153(r), 155(b), 155(m), 156, 179, 183, 184
- Veilinghuis Bubb Kuyper, Haarlem**, 173, 175
- Steven Lek (Panoramio)**, 153(b)
- Nationaal Militair Museum, Soesterberg**, 139
- Fred Nijs**, 36, 40, 45(o), 49, 50, 53, 54, 58
- Museum Het Prinsenhof, Delft**, 84, 86, 160; (bruikleen van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed) 87
- Prive-collecties**, 140, 141, 142, 143
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort**, 62(l), 70, 71
- Rijswijks Historisch Infomatiecentrum**, 100
- Van Sabben Poster Auctions, Hoorn**, 169
- Aart Struijk**, 108, 110
- Peter van Tijn**, 25
- Vrije Universiteit, Universiteitsbibliotheek Amsterdam**, 93
- Wikipedia Commons**, 75, 76
- Stichting De Witte Roos**, 151(b)
- Van Zadelhoff Veilingen en Taxaties, Hilversum**, 176
- Veilinggebouw De Zwaan, Amsterdam**, 178

Wij hebben al het mogelijke gedaan om rechthebbenden op de afbeeldingen te achterhalen. Mocht u van mening zijn rechten op bepaalde afbeeldingen te kunnen doen gelden, verzoeken wij u contact op te nemen met de redactie.

Naamregister

samengesteld door Frida de Jong

- A13 53
Aalbers, W.H.M. 9, 10
Abtswoudsebrug 44
Academie van Beeldende Kunst
(Den Haag) 171, 177, 185
Adelaide 52
Adornes, Anselm 75, 77, 80, 81
Adornes, Jakob 75, 80
Adornes, Pieter 75, 80
Adrianus, Berend 172
Aerssen, François van 84, 89
Aetherius, prins 113
Afrika Festival 51
Agnetapark 42
Ahrens, H. 171
Akker, G.L.S. van den 10
Akker, Ger van den 129, 203
Akker, Jacobus Hendrikus Leonardus van
den 129
Akker, Jan van den 7, 129-137
Akker, Jeanneke van den 129, 130, 203
Akker, Juul van den 129, 203
Akker, Pim van den 55
Akker-van Veen, Maria Juliana van den
129
Albrecht van Pruissen 18
Algemeen Dagblad 28, 31
Alkmaar 94
Altena, kasteel 27, 58, 160
Altena, Peter 19
Altenahoeve 27, 58, 160
Amersfoort 73
Amicis, Edmondo de 183
Amsterdam 24, 61, 79, 80, 101, 183
Anders Rozemondlezing 23
Anna van Saksenplantsoen 191
Anna van Saksenweg 191
Antwerpen 101, 111
Apeldoorn 144
Applikon 55
Archeologie Delft 159, 161, 164, 165
Archief Delft 15, 188
Arendskerke, 's Heer 64
Arent Willemsz. 78, 81
Armatarium 38
Arti et Amicitiae 171
Atlantikwall 165
Augsburg 76, 80
AVRO 37
B&W, college van 29, 33, 38, 191
Baarland 64
Baartmans, Jacques 181
Bach, J.C. 18
Baden-Württemberg 40
Baerle, Suzanne van 91
Bagijnnetoren 161, 163
Bagijnhof 112, 124
Bakx, J.P.J. 203
Bali 140
Balthasar Joosz. 109
Bandoeng 132, 136
Batavia 132, 136, 139
Beatrix, koningin 35, 37, 40
Bebber, M.F. van 9, 10, 13
Beestenmarkt 48
Beieren 80
Beijer, Ziggy 46
Beijers Veilingen BV 181
Bekink, E. 9
Bel, Christine I. 201
Belangenvereniging Oude en Nieuwe
Delft 33
Belangenvereniging Zuidpoort 33
België 66
Bellweg 165
Benmanni, Doha 21
Berg, J.E.J. van den 177
Bergen, J.E.J. van 9, 10, 13, 21, 22, 43

Bergen/Mons 67
 Bergh, Johan van den 121
 Bergman, A.M. 6
 Berlage, H.P. 173
 Berlee, A.J. 142
 Berrevoet, Elisabeth 111, 123
 Beveren, Lidia van 115
 Biesieklette 51, 54
 Bij de Vaate, Catharine M. 201.
 Binnenhof 123
 Binnenwatersloot 24
 Bio Pilot Facility 40
 Birma 7, 129, 132, 134
 Birnage, Axel 46
 Bisschoppelijke Kweekschool 130
 Blaeu, Joan 102
 Bleyswijck, Abraham Cornelisz. van 186, 187
 Bleyswijck, Dirck Evertsz. van 174
 Blois, Abraham de 70
 Blom, oliemolen van 164
 Blonk, Johanna Anthonetta 187
 Böcker, Linda 201
 Boerhaave 186
 Boersma, Annetje 40
 Boissevain, schip 142
 Boitet, Reinier 177
 Bollina, Joseph 115-117, 124
 Bolwerk 28, 29
 Bongers, Berend Adrianus 171
 Bonte Ossteeg 31, 32
 Bontekoe, Cornelis 94
 Boogaard, Joris van der 21
 Bornius, Arnoldus 93, 94
 Bos, Chr. 20
 Bosch, J.A.P. 173 177
 Bot, Tamar 21
 Boterbrug 24
 Boussinesqweg 191
 Bouwkunde, Faculteit 23
 Bouwmeester, P. 9
 Bovignes 177
 Boxmeer 117
 Bracco Gartner, L.F.J.R. 10
 Brandligt, Stephan M. 52, 201
 Brasser, Govert 83
 Brasser, Steven 88
 Brasserskade 54, 88
 Breda 71, 85, 170
 Breed Welzijn Delft 47, 57
 Breydenbach, Bernhard von 75, 76, 80
 Broedersen, Nicolaus 112, 114
 Browne, Tom 48
 Brugge 65, 66, 74-78, 80
 Brussel 88, 90
 Bruyn Kops, C.J. de 180
 Bruynzeel, firma 173
 Bubb Kuyper Veilingen 174
 Buitenhof 54
 Buitenwatersloot 103
 Burgeravondschool 153
 Burgwal 130
 Buskenmolen, Maarten 201
 Busquet, Joan 28, 44
 Camaretten 185
 Camerling Jacob 84
 Canada 47
 Canon van Delft 6, 7, 10, 15, 21, 22, 26, 43
 Carleton, Dudley 83, 89
 Carlini, stucadoor 123
 Cats, Jacob 89
 Catshuis 123
 Cepezed, architectenbureau 49
 Chamber Music Festival 47, 48
 China 18
 Choorstraat 185
 Christelijk Gereformeerde Kerk 58
 Christelijk Lyceum Delft (CLD) 21
 Christie's, veilinghuis 158
 Christo Sacrum 56, 188
 Claassen, W. 13
 Coelo, onderzoeksbureau 36
 Coenderstraat 56
 Combiwerk 55
 Commandotroepen 170
 Commissie Behoud Stadsschoon 10, 26-33
 Commissie Straatnaamgeving 191
 Compagnie van Delft 16

Conventum 58
 Cooten, Goriska van 201
 Coppoolse, J. 9
 Cosson, Daniël 106
 Coulijns de Oude 111
 Culemborg 111, 114, 115, 117, 121
 Cuypers, Pierre 69, 70
 Damen, Ernst C. 201
 De Veste, Theater 41
 Dedel, Johan 83, 94
 Deelstra, Tjeerd 19, 151, 156
 Deen, K.J.H.W. 9
 Dekker, Coenraet 62
Delf 15, 26, 174
 Delff, Willem Jacobsz. 89, 90
 Delfia Batavorum Geschiedenisprijs 21
 Delficus van Dona, Christopher 93
 Delfland 87
 Delfshaven 87
 Delft Fringe Festival 43
 Delft Keramiek 42
Delft op Zondag 16, 25, 32, 35, 156
 Delftsch Studenten Corps 42, 47
Delftsche Courant 170
Delftse Archeologische Rapporten 165, 166
 Delftse Hout 50, 52
 Deltares 51, 191
 Den Haag 17, 29, 38, 39, 49, 56, 84, 88, 106, 111, 112, 123, 177, 183
 Denemarken 47
 Dijckerhof, timmerman 123, 124
 Dijk, J.C. van 9
 Dinant 177
 Dings, René 191
 Dirklangenstraat 58
 Dis, David van 201
 Disneyland Parijs 53
 Doedens, Joke 18
 Doelenplein 30, 42
 Doerak 55
 DOK 13, 15, 54, 58
 Domtoren (Utrecht) 69
 Don Emanuel II (Portugal) 88
 Doorninck, D.J. van 9, 10, 13, 27, 29
 Doppere, Rombout de 76
 Dordrecht 63, 69, 79, 115, 116
 Dorp, heerlijkheid 24
 Dorppolder 24
 DSM/Gist 27, 36, 45, 58, 159
 Duijst van Voorhout, Hendrick 106
 Duitsland 17, 19, 47
 Dunk, Thomas von der 7, 203
 Dussen, Catharina Alida van der 114, 115
 Dussen, Jacob van der 112, 115
 Dussen, Nicolaas van der 115
 Duyn van Maasdam, F.A. van der 17
 Edam 73
 Eerste Delftse Smartlappenkoor 37
 Eindhoven 41
 Eland, De 35
 Elders, Hawijch 41
 Emanuel I (Portugal) 90
 Engeland 83, 84, 90, 101, 113
 Enkhuizen 61, 73
 Erdogan 39
 Erfgoed Delft e.o. 22
 Esteli 52
 Eternal Sun 41, 55
 Evenementenbureau Delft 21
 Excelsior, showkorps 170
 Ezelsveldlaan 49
 Fennema, Merel 21
 Fietsersbond 54
 Fijnje, Wybo 181
 Finland 47
 Fisher Kunst- Antiquitätenauktionen 184
 Fortuijn, molen Het 100
 Frederik Hendrik, prins 84, 88, 89, 93
 Frederik Willem II, koning van Pruisen 182
 Freiberg 42
 Freiburg 69
 Friso, prins 48, 53
 Gaal, Jolanda J.S.M. 201
 Gabeler, Harold 154
 Gastel, J. van 9
 Gasthuis 89
 Gasthuis BV 149, 150
 Gasthuisplaats 20, 21, 150

Geenen, Ineke (W.M.) van 201
 Gelder, B. van 9
 Geleijns, Tobias 103
 Gemeente Delft 9, 152
 Gemessy, Marijke 44
 Genève 90
 Genootschap voor Wapenhandel 182
 Gerards, Balthasar 86
 Gerritsma, G.T.M. 6
 GGD/GGZ 55, 56
 Gherardo di Giovanni del Fora Fiorentino 77
 Giersbergen, Wilma M.J.I. van 4, 9, 10, 13, 188
 Gilde Delft Stadswandelen 6
 Gilsen, Arie van 106, 107
 Gise, Gerard 112
 Gobius, Marian 19
 Goedhart, Micha Joël 54
 Goethals, Johannes 93, 94
 Gooijer-Medema, Joëlle K. 201
 Gouda 79, 80
 Goudappel, C.D. 9
 Graaf, H.J. de 153, 154
 Graaf, Reinier de 23
 Grakist. J. 6
 Gram, Joh. 182, 183
 Greiner Van Goor Huijten Architecten 56
 Griegstraat 47
 Griffioen, B.K.P. 6, 23
 Griffioen, M.C.M. 6
 Griffioen, Medisch Farmaceutisch Museum, De 23
 Groenevelt, Gerrit 107
 Groenevelt, Gilles 107
 Groot, Ina 46
 Grotius College 21, 51, 52
 Grotius Gymnasium 180
 Gugel, Eugen 69
 Guldemond, Pieter 201
 Gymnasiasten Bond, Delftse 179
 Haagse Academie 111
 Haagse Hogeschool 15
 Haagse Poort 160
 Haagse Vaart 108
 Haak, Simone 18
 Haarlem 73, 79
 Haas, A.A. de 120
 Haastert, Isaac van 57, 188
 HagaZiekenhuis 47
 Halderen, Theo van 35
 Hall, Joseph 93
 Halsema, Huub 201
 Halspach, Jörg von 80
 Hamelink, Wim 201
 Hamtunnel 53
 Hannover, Anna van 123
 Hardenberg, Maartje Gerarda 172
 Harnaschpolder 15, 40, 43, 46
 Harpe, Lennard B. 201
 Harst, G.van der 10, 203
 Hassan, Khaalid 201
 HBS, gemeentelijke 149
 Heel, J.F. 9
 Heerlen 144
 Heertjeslaan 55
 Heijden, Jaimy van der 52, 53
 Heijden, Romy van der 52, 53
 Heijden, Theo van der 7, 203
 Heijden-Wolfhagen, P.C. van der 6
 Heijer, Alexandra den 23
 Heilig Graf(kerk) 75-77, 79
 Heilig Hartschool 130
 Heilig Land 7, 61, 75-78, 80, 81
 Hein, Piet 38
 Heinsius, Daniel 83, 89, 90
 Henegouwen 67
 Herman Gorterhof 41
 Hermitage 24
 's-Hertogenbosch 67
 Heyerdahl, Marian 42
 Hildebrand 183
 Hilkhuijsen, Jos W.L. 4, 7, 10, 129, 204
 Hioolen, gebroeders 108
 Hippolytusbuurt 49
 Hodenpijl, buitenplaats 24
 Hoefnagel, Suzanne 90
 Hoekseweg, Jan 115
 Hofwijck 84, 85
 Hogendorp G.K. van 17

Hollandsche Molen, Vereniging De 50
 Hollands-Indische Kweekschool 130
 Holst, Marjon van 201
 Holstein-Gottorp, Gustaaf van 18
 Hom, M.L. 9, 13
 Hooft, Pieter Cornelisz. 89
 Hoogheemraadschap van Delfland 15, 46, 103, 106
 Hoogsteeder & Hoogsteder 186
 Hoop, molen De 100
 Horizon, school De 54
 Horn-van Nispen, Marie-Louise ten 4, 10
 Horssen, J. van 204
 Houten, Kees van 18
 Houten, Koenraad van 123
 Houttuinen 191
 Houtzager, H.L. 6, 9, 10
 Hove, B.J. van 185
 Hoven Passage 47, 54
 Hugo de Groot 88, 89, 170
 Huijpen, Kim 201
 Huis ten Bosch 123
 Hunnen 113
 Huygens, Christiaan sr. 83
 Huygens, Constantijn 7, 83-94
 Huygens, Maurits 83
 Huyter, Jan de 78
 Indië, (Nederlands) 129-131, 140, 142, 145
 Indonesië 35
 Internationale School Delft 57
 Ipse de Bruggen 53
 Irenetunnel, Prinses 191
 J.W. Blokpenning 9
 Jacoba van Beieren 66
 Jacobs, I.B. 9, 10, 13
 Jacobus, koning van Engeland 84
 Jacquet, Jacques 17
 Jacquet, Joseph 17
 Jaffa 77
 Jagt-Toet, J.H.M. van der 9, 10, 26, 33
 Jan Vermeerschool 46, 172
 Japan 129
 Java, 130, 145
 Jeruzalem 75-78, 80, 81
 Jeruzalembroederschap 78, 79
 Jingdezhen 18 41
 Johannespassion 18
 Jong, Frida de 211
 Jongbloet, Ernst Frederik 115
 Jonge, C.H. de 9
 Jongeling, André 201
 Jongma, S.H. 204
 Jonquière, P. 9
 Joods museum 24
 Joyce, Egidius 74
 Junius, Milène C.38, 42-44, 46, 49, 50, 53, 201
 Kaagman, Hugo 31, 32, 40
 Kaakbrug 185
 Kamenz, slot 19
 Kamer van Charitate 22, 43
 Kamer van Koophandel 55
 Kapel, fam. Van 109
 Kapelle 64
 Katholieke Bond van Ouderen 41
 Keenenburg 85
 Keers, A. 9, 10
 Keldermans, Anthonis 62
 Kembang Koning 141, 142
 Kemper-van Eendenburg, W.C.E. 9
 Kenia 47
 Kerkelijk Erfgoed, Stichting 47
 Kerstanjepad 44
 Kethelpoort 85, 86
 Keulen 69, 113
 Keyser, Hendrik de 63
 Kipp, Petrus Jacobus 23
 Klankbordgroep Gasthuisplaats 10
 Kleinveld, Joris 41
 Kleyweg, A.C. 6
 Klomp, café De 55
 KMA 170
 KNIL 142
 KNNV (Kon. Ned. Natuurhist. Ver.) 58
 Kobus Kuch 48, 55
 Koelstra, J. 9
 Koelstra-van der Struif, J. 9
 Koning, Wim M. de 201
 Koninklijke Harmoniekapel 45

Koninklijke Landmacht 142
 Koninklijke Luchtmachtkapel 170
 Koninklijke Marechaussee 139
 Koninklijke Marine 35
 Koninklijke Militaire Kapel 170
 Kool, Dennis de 7, 204
 Koornmarkt 20, 139, 149
 Koppen, Jos F.M.T. van 201
 Koppen, P.A. van 6
 Koreneef, C. 9
 Kortrijk 66, 67
 Koster van Groos, Marc 201
 Koster, A.L. 182
 Kralingen 108
 Kralingse Plas 107, 108
 Kramer, P.C. 171
 Kramm, C. 120
 Kretschmann, Winfried 40
 Kreukniet, Gennadij 201
 Krimpen aan de IJssel 20
 Krogt, Peter C.J. van der 4, 10, 191, 204
 Krogt, René A.J. van der 4, 6
 Kroon, Gerard 201
 Kruithuisweg 191
 Krul, Hans 201
 Kruseman, C. 177
 Kuijper, Pauljan F. 201
 Kuipers Loodgietersbedrijf 154
 Kuipers, André 39
Kunst & Antiekjournaal 186
 Kunz, G.G. 9
 Laan van Altena 160
 Laan van Overvest 28, 29
 Lagchi, stucadoor 123
 Lage Vuursche 48
 Lagerwey, G. 169
 Lakengracht 177
 Lambert van Meerten, Museum 14
 Lansbergen, G.L. 10, 204
 Latijnse School 174
 Le Comteprijs 10, 16, 20, 25, 149, 156
 Ledoux, Louis 67
 Leeuwarden 49
 Leeuwen, Corryne van 24
 Leeuwen, H.W. van 6, 9, 10
 Leeuwen, Piet van 46
 Leeuwen, W.A.G. van 6
 Leeuwenhoek, Anthoni van 50, 89
 Legermuseum 14, 35, 37, 46, 139, 142
 Leiden 38, 48, 61, 74, 79, 80, 83, 101, 103, 106, 111, 120, 122
 Leidschendam 51
 Lely, Willem van der 121
 Leur, J.L.W. van 6
 Levant 80
 Liefde, pakhuis De 164
 Lijm & Cultuur 41
 Limburg Stirum, fam. Van 123
 Limburg Stirum, L. van 17
 Loef, J.J. van 9
 Loevesteinplaats 39
 Lojanica, Maria Bianka 38
 Loo, Paleis Het 56, 188
 Lubbers, River 46
 Lurach, stucadoor 123
 Maanaoui, Abdel 201
 Maassluis 85
 Maastricht 70
 Maat, Leendert 44
 Mackay, D. 170
 Maes, Cornelius 111
 Maes, Johannes Fransiscus 7, 111-117, 120-124
 Malakka 134
 Malang 141, 143-146
 Maria ter Nood Gods (beeld) 78
 Maria van Jesse 77
 Maria van Jessekerk 55, 56
 Marianne, prinses 18
 Marinierskapel 170
 Marken Jacques van 36
 Marken-Matthes, A. van 36
 Markt 42, 43, 46, 48, 52, 61, 68, 170, 171, 185
 Marktgarage 39
 Marrewijk, G.J.A. 24
 Marsudi, Redno L.P. 35
 Martaban, golf van 136
 Matthäuspassion 18
 Maurits, prins 83, 84, 88-90, 191

Maurits van Saksen 191
 Maximiliaan van Oostenrijk 35
 Mechelen, Hendrik van 117
 Mechelen, huis 172
 Mechelen, Margaretha van 117
 Mechelen, Maurits van 117
 Meer, Ria M.A. van der 4, 9, 10
 Meisjeshuis 48
 Mensert, Gerrit, Jan en Willem 6
 Menzis 47
 Merens, W.E. 10
 Meter Hagg, J.A. 204
 Meuleman, Aad 201
 Middelburg 177
 Midden-Delfland 24
 Midden-Delfland, Stichting 24
 Midden-Delflandvereniging 9
 Mierevelt, Michiel Jansz.van 89, 90
 Mierop, Hendrik van 108
 Mijnbouwstraat 149
 Militaire Politie 141, 142, 145
 Military Legacy 165
 Mineralogisch-Geologisch Museum 43
 Moerenhout, J.J. 177
 Moerman, Jacques 24
 Molen, J.R. ter 56, 188
 Mondriaan School 53
 Monica, verzorgingshuis 50
 Mooi Weer Spelen 37
 Mooij-Groenhof A.E. 10
 Mourad, D. 39
 Mousaoui, Chokri 41
 Mouton & Co 182
 München 80, 81
 Munckerus, Thomas 174
 Musouk Festival 46
 Naaborg, Paul 4, 10
 Nagy, Márta 53
 Nassau Lalecq, Willem Maurits van 117, 120
 Nassau, Emilia van 90
 Nassaulaan 57
 Netwerk Binnenstad 33
 Netwerk Strategische Monumenten 10, 33
 Ngantroe 141
 Nicaragua 52
 Nieuwe Delft 30, 38, 51, 191
 Nieuwe Kerk 4, 7, 41, 47, 50, 61, 67, 68, 70, 71, 75, 77, 78, 80, 81, 117, 170, 177, 185
 Nieuwe Langendijk 4, 48, 58, 108, 109
 Nieuwe Plantage 42
 Nisse 64
 NKf (Ned. Kabel Fabriek) 173
 Noordwijk 123
 Noort, M. van 6, 9, 205
 Noorwegen 166
 Norbruis, Fleur (K.F.) 201
 Nottrot, Robbert 23
 Nusantara 14, 35, 52
 Ockels, Wubbo 35
 OCW 46
 Odulphusstraat 139
 Oduncu, Fatih 201
 Oel, Cor van 171
 Oel, J. van 9
 Oldebarneveld, Johan van 89
 Oldeman, G.J. W. 179
 Olijfberg 81
 Olsder-Toxopeus, E.H. 9, 10, 13
 Oltmans, Alexander 185
 Omroep West 35
 Omvlee, J.S.L. 10
 Ooievaar, brouwerij De 187
 Oord, Pia van 24
 Oostdijk, Alexandra 18
 Oosteinde 154, 155
 Oosterbaan, D.P. 174
 Oosterwijck, Volckerus van 93
 Oosthuis, Jan 123
 Oostpoort 103
 Open Monumentendag 10, 21
 Oranjewoud BV 152
 Oude Delft 16, 25, 38, 46, 48, 49, 53, 87, 156
 Oude en Nieuwe Gasthuis 149
 Oude Ijsbaan 39
 Oude Kerk 7, 42, 61-63, 66, 68, 74, 75, 77, 78, 92, 177, 185

Oude Langendijk 54
 Oude Manhuissteeg 172
 Oude Mannenhuis 172
 Oude Vrouwenhuis 79
 Ouderkerk aan den IJssel 111, 117-119
 Oudheidkundige Werkgemeenschap Delft 9
 Oud-Katholieke Kerk 112, 114, 124
 Oud-Katholieke schuilkerk (Den Haag) 123
 Oud-Schipluiden, Historische Vereniging 24
 OWEE 48
 Oxford 83
 Özkaya, Sinan 201
 Paalvast, Arnold 145
 Paape, Gerrit 19, 181, 182
 Paardenmarkt 46, 176, 177
 Paardenstal, horecaboerderij De 24
 Palamedes, Anthonie 93
 Palestina 75
 Palmhout Urban Landscapes 38
 Papenstraat 79
 Papsouwselaan 152, 153
 Paris Fashion Week 39
 Participe 47, 57
 Pasgeld 109
 Patijn, Wytze 27
 Paul Tetar van Elven, Museum 18, 58
 Paulus, apostel 113, 114
 Pearl Harbour 131
 Peer, A.J.J.M. van 9
 Penang 134
 Penning, B.205
 Peter de Grote, tsaar 24
 Peters, Nick 9
 Petrus, apostel 113, 114
 Phaff, H.E. 9
 Philips de Goede 66, 77
 Philips de Schone 100
 Philips II (Spanje) 101
 Phoenixgarage 39
 Phoenixstraat 29, 161
 Pieter van Foreest 50
 Pieterskerk (Leiden) 61, 62, 68, 120-122
 Pietersma, Wieke 44
 Pinto, Aron Joseph de 121
 Plaspoel, Polder van 106
 Platform Delft-Noord 33
 Platform Spoor 10, 33
 Plein 1813 (Den Haag) 17
 Ploegmakers, J.W.M. 9
 Ploegmakers-Talens, A.H.J. 9
 Poel, Egbert Lievensz. Van der 87
 Poptahof 38, 51, 152
 Poptaplein 152
 Porceleijne Fles 37, 39, 54
 Portugal 88, 90
 Prez, Raimond M. 201
 Prins Bernhard Cultuurfonds 58
 Prinsenhof, Stedelijk Museum Het 14, 15, 37, 38, 40, 41, 47, 48, 55, 99, 142, 163, 172, 185
 Prinsenkwartier 14, 52
 Prinses Christina Concours 41
 Projectgroep Delfts Aardewerk 9
 Prossee, A.E. 135
 Pruissen, 18
 PTT 173
 Pulchri Studio 171
 Purmer-Wagener, M.W.T. 10
 Pyreneeën 166
 Quartel, D.F.H. de 9
 Queborne, Chrispyn van 93
 Raamstraat 153
 Radboud Universiteit 52
 Rademaker, Abraham 86
 Rangoon 134
 Rapenburg 123
 Raue, Jan J. 185
 Rebel, Marijke 191
 Redactiecommissie Delfia Batavorum 6, 9
 Reineveld, uitspanning 183, 184
 Reinhartshausen, Johannes Willem van 18
 Reinhartshausen, slot 19
 Reinier de Graaf Gasthuis 47, 51, 54
 Reinier de Graafweg 50
 Remmerswaal, T. 9, 10
 Rensen, Rob van 35

Reuwich, Erhard 75-77
 Rhenen 72, 73
 Rieddie, Anthony van 114
 Rietveld 33, 56, 129, 188
 Rijdt, Robert-Jan te 186
 Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie 187
 Rijksmuseum 24
 Rijksuniversiteit Groningen 36
 Rijn, Petrus Gerardus van 7, 139-146
 Rijnveld, Ilse 20, 21
 Rijswijk 57, 100, 106,-108, 120
 Riva San Vitale 115
 Rochussen, Charles 185
 Rode Kruis 139
 Rome 113, 130
 Roos, molen De 39
 Rossum, Johannes van 18
 Rossum, Lieke van 201
 Rotskoepel (Tempel van Salomo) 75, 76, 78, 80
 Rotterdam 38, 48, 87, 101, 107-109
 Rotterdamse Poort 86
 Rotterdamseweg 41, 51
 Rotterdam-The Hague Airport 41
 Rozemond, A.J.H. 6, 9
 Ruivense Molensloot 191
 Ruizendaal, Willem 41
 Rusland 47
 Rutte, Mark 43
 Ruysch, P. 10
 Sacramentskerk (Vredekerk) 142
 Saksen, Anna van 90
 Santen, Charlotte van 90, 91
 Santen, François Willemsz. van 90
 Schaap, H. 171
 Schapers, A. 160
 Schapers, R. 160
 Scheepmakerij 164
 Schelde 93
 Schell, Mies D. 141, 143-145
 Scheltema, L. 171
 Schermer, Cornelis A.J. 176, 177
 Schie 54, 165, 166
 Schiedamse Poort 85
 Schiekade 165, 166
 Schieoevers 154
 Schipluiden 24, 85
 Schippers, Ruben 201
 Schoolpoort 49, 50, 161-163
 Schoolstraat 174
 Schoonhoven 63
 Schulz van Haegen, minister 51
 Science Port Holland 191
 Scorel, Jan van 78
 Scouting Delft 52
 Seitenberg 19
 Sesselaar, Anco 201
 SG Architecten 154
 Singapore 134
 Sinke, Onno 17
 Sint-Agathaplein 14, 42, 142, 144
 Sint Bonifatius, jongensschool 130
 Sint Hieronymusdal 39
 Sint-Hippolytuskerk (Oude Kerk) 62
 Sint Joris Gasthuis 38
 Sint Jorisweg 56
 Sint Lucasgilde 172
 Sint Lucasgilde (Antwerpen) 111
 Sint Sebastiaansbrug 32
 Sint Theresiaschool (Soerabaja) 130, 131
 Sint-Ursulakerk (Nieuwe Kerk) 68
 Sjees, café De 55
 Slingerlandt, Damas van 115
 Sluis 64
 Soerabaja, 131, 141-143, 145
 Soerakarta 130
 Soesterberg 35, 37
 Solar Team 52
 Solms, Amalia van 88
 Solre-le-Château 67
 Spanje 86, 99, 105, 166
 Speakers 35
 Spies, F. 9
 Spoorsingel 27
 Spoorzone 28, 30, 38, 40, 45, 46, 49, 51, 54, 56, 58, 161, 163, 191
 Stadsdoelen 180
 Standvastigheid, sociëteit 10
 Stanislas College 21

Steckmolen 161-163
 Stedelijk Gymnasium 174
 Steenplaats 106
 Stefanna, verzorgingshuis 50
 Ster, molen De 108
 Sterringa, A.M.G. 10
 Stichting Buurtwerk Voorhof 41
 Stichting Delft-Freiberg 42
 Stichting Geschiedschrijving Delft 10, 15, 16, 43
 Stichting Hippolytuskapel 9
 Stieltjesweg 51
 Stier, molen De 107, 108
 Stoelinga, Martin H.J.M. 201
 Stormpolder 120
 Struijk, Aart 6, 7, 50, 205
 Struiswijk, kamp 136
 Swieten, Johan van 123
 Syrië 39
 Tacoma Maru, schip 132-135
 Tamboerskorps van de Grenadiers 170
 Tanjung Priok 132
 Tanthof 58
 Taptoe Delft 169, 170
 Techniekmuseum 49
 Technopolis 44, 191
 Tegelmannen (beeld) 44
Telegraaf 31
 Tempelberg 75
 Terra Delft, galerie 18
 Teylingen, Johanna van 121
 TH/TU 17, 23, 33, 35, 42-44, 46-49, 52, 54, 55, 177, 191
 Thijsse, L. 6
 Tienen 66, 67
 Tijn, P.D. van 9, 10, 13
 Tilanus, gebroeders 109
 Tjihapitkamp 136
 Tjimahi 131
 TNI (Tentara Nasional Indonesia) 144, 145
 TNO 56
 Tongeren, Aad J.F. van 201
 Tramstation, museum 24
 Trap, P.W.M. 20
 Trello, Lucretia van 90-92
 Trello, Walburch van 90
 Tremani 191
 Tromp, Maarten Harpertsz. 38
 TU Noord 46
 Tubbing, Diny 50
 Tussen de Geveltjes 41
 Ubbens, Jop 185
 Ulm 81
 Ursula, martelares 113
 Utrecht 70, 78-80, 183
 UWV-kantoor 49
 VAK 15, 16, 37, 44
 Vakantie Activiteiten, Delftse 48
 Valentino, mode 39
 Van der Mastenstraat 58
 Van Leeuwenhoeksingel 56, 172, 191
 Varick, Lambrecht Willemsz. van 78
 Veen, Arie van 140, 141, 145
 Veere 74
 Veldhoven-van Velzen, Riet 52
 Velthoven, Bob van 21
 Velzen, Roel van 35
 Venetië 80, 81, 84, 90
 Verbeek, Yuri 55
 Veremans, N. 111
 Vereniging Vrienden van de Botanische Tuin 44
 Verhoeven, G. 10, 16, 191
 Verkerk, Bas (G.A.A.) 21-23, 35, 37, 39, 42-44, 191 201
 Verkolje, Jan 186, 187
 Verkolje, Nicolaas 186
 Vermeer, Johannes 39, 50, 172
 Vermeercentrum 172
 Verre Culturen, Vereniging 19
 Verschoor, N. 10,
 Verschuren, Sylvia 153
 Verschuyt, M.A. 9
 Versfelt, J. 9
 Vertin, Petrus Gerardus 184, 185
 Verveer, Samuel 185
 Veste, In de 154
 Vestia Delft 9
 Vethman, Steven 21

Violetta, glasfabriek 19
 Virgilius, Katholieke Studenten
 Vereniging, Sanctus 43
 Viruly, Anne 201
 Viruly, Jan 107
 Viruly, Jan Dionisius 108
 Visser, P.C. 9
 Vlaanderen 7, 61, 66, 74, 101
 Vlamingstraat 33
 Vleeshal (Korenbeurs) 185
 Vles, E.J. 17
 Vlieger, molen De 110
 Vliet 7, 84, 85, 99, 100, 105-107, 109, 160
 Vlis, Ingrid van der 16
 VNO-NCW Delft 41
 Vocalzz 36
 Vogel, Bert 201
 Vogelwacht Delft e.o. 41
 Vokurka, Lucas P. 201
 Voldersgracht 171, 172, 185
 Voorburg 18, 19, 110
 Voorhof 38, 152
 Vos, H.H. 6
 Vos-de Koning, W.M. 6
 Vreede, Frans de 142, 145
 Vreede-van Rijn, Bep de 142, 145
 Vree-van Wagtendonk, C. de 9
 Vrienden van het Prinsenhof, Vereniging
 15, 16, 18, 19
 Vriesekoop, Bettine 42
 Vroom, Hendrick Cornelisz. 84
 Vrouwenregt 103
 Vugt, Jessica M. van 201
 Waalse Kerk 48
 Wagemans, Tom 35
 Walcourt 67
 Walsum, G.E. van 9
 Walsum, H.V. van 6, 10
 Walsum-Kieft, G.D. 9, 10, 13, 14
 Walsum-Quispel, J.M. 9
 Wan Li Ya 42
Wapenbroeders 142
 Wapperon, Anthony 120, 123, 124
 Wapperon, Johannes 120, 123, 124
 Warman, Marilyn 6
 Wateringse Vest 160
 Waterslootse Poort 103
 Wel, Jacob van 103
 Welhouck, Agatha 94
 Wemeldinge 64
 Wensen, F. van 169
 Werff, Jacob van der 115
 Werkgroep Delftse Canon 10, 22
 Westerpop 50
 Westerstraat 130
 Westlandseweg 150
 Westvest 15, 180
 Weve, W.F. 6, 9, 10, 46, 147
 Weyers, Herman 35
 Widt, Paul de 201
 Wijbenga, D. 9
 Wijk bij Duurstede 63
 Wijnant Matthijsz. 106
 Wijs-Kamp, J.M. de 9
 WikiDelft 171
 Wilhelmina van Pruisen 18, 182
 Wilhelminapark 42
 Willem de Groot 88
 Willem I, koning 18
 Willem II, stadhouder 88
 Willem IV, stadhouder 40, 123
 Willem V, stadhouder 181
 Willem van Oranje 40, 52, 83, 86, 87, 191
 Willem-Alexander, koning 19, 37, 40, 42,
 55
 Winden, zuivelboerderij Van 24
 Winkels, R. 10
 Wirdum, Pieter van 38
 Wit, Jacob de 112, 114
 Wit, Jan Peter de 201
 Witsenboer, Ron C.A. 201
 Witt, Cornelis de 115
 Witt, Johan de 115
 Witt, Johanna de 115
 Witte Roos, huis De 19, 20, 25
 Witte Roos, Stichting De 9, 16, 150, 151
 Wittert, Cornelia 114
 World Art Stichting 58
 Woude, C.M. van der 9
 Woude, Hatte van der 201

Woudenberg 117
 Woudenberg, Rob A. van 201
 Wulp, B. van der 10, 191
 Wytema, Laura W 201.
 Xavery, Jan Baptist 111, 117, 123, 124
 YES!Delft 35, 55
 Yperen, Rocus van 170
 Zadelhoff, Veilingen en Taxaties Van 176
 Zaltbommel 74
 Zeeuws-Vlaanderen 64
 Zeldenrust, verfmolen 4, 109
 Zierikzee 64, 66, 83
 Zoete, Sanny de 49
 Zoetermeer 38
 Zuidam, G. 130
 Zuidam, Mies 129, 130, 137
 Zuidam-Verburg, A. 130
 Zuid-Beveland 64
 Zuidelijke Nederlanden 101
 Zuiderstraat 154, 155
 Zuidpoort 85
 Zuster, bedrijfsverzamelgebouw De 149,
 150
 Zwaan, veilinggebouw De 177
 Zwart, Piet 173
 Zwennis, W.C.M. 9

Historische Vereniging Delfia Batavorum - Delft

Activiteiten

Om de belangstelling voor de geschiedenis van Delft te vergroten en te stimuleren ontplooit de Historische Vereniging Delfia Batavorum, opgericht in 1935, verschillende activiteiten.

De vereniging brengt een **jaarboek** uit met vaste rubrieken en historische artikelen. De leden ontvangen het jaarboek zonder extra kosten.

De vereniging kent de **Delfia Batavorumprijs** (de J.W. Blokpenning) toe aan een persoon of instelling die zich bijzonder verdienstelijk heeft gemaakt voor het bevorderen van de kennis van de geschiedenis van Delft.

Het **Delfia Batavorumfonds** subsidieert projecten, zoals onderzoeken en historische publicaties die betrekking hebben op Delft.

De vereniging reikt jaarlijks de **Le Comteprijs** uit voor een verfraaiing van het Delftse stadsbeeld.

De **Commissie Behoud Stadsschoon** waakt voor het behoud en het herstel van cultureel erfgoed in Delft.

Gemiddeld zes keer per jaar verzorgt de vereniging een **lezing** over veelal specifiek Delftse thema's.

Jaarlijks reikt de vereniging **prijzen** uit aan de leerlingen van het voortgezet onderwijs met de hoogste score voor hun eindexamen geschiedenis (mits het een 8 of meer is).

De vereniging houdt leden op de hoogte van deze activiteiten door middel van het **Cultuur Historische Bulletin Delft** en een **nieuwsbrief**.

De vereniging heeft een **website**: <http://www.delfia-batavorum.nl>.

Lid worden

U kunt het werk van de Historische Vereniging Delfia Batavorum steunen door lid te worden. U levert daarmee een bijdrage aan het behoud van het historische erfgoed in Delft. Bovendien kunt U dan deelnemen aan de activiteiten van de vereniging.

Aanmelden kan bij het secretariaat:

Delfia Batavorum, Kanaalweg 10, 2628 EC Delft,

e-mail info@delfia-batavorum.nl.